

REVISTA ISTORICĂ

Anul al XXIII-lea
Octombrie-December 1937.

10-12

SUPT CONDUCEREA

LUI

N. I O R G A

BCU Cluj / Central University Library Cluj

C U P R I N S U L :

N. Iorga: Pomenirea lui Mihai-Vodă-Viteazul pe cimpia de la Șelimber.

N. A. Constantinescu: Noua Istorie a Romînilor de N. Iorga.

N. Iorga: Revelații și iluzii asupra dedesupturilor vieții politice în neutralitate, în și după Marele Războiu.

Harold Temperley: Mai multă lumină asupra Pactului de la Osborne, 9 August 1857.

Alice M. C. Carter: O nouă lumină asupra Pactului de la Osborne, 9 August 1857.

V. Mihoșdea: Raporturile lui Ioan-Vodă Callimachi cu Polonia (1757-1761).

• Dări de samă de *N. Iorga*

Cronică de *N. Iorga*.

Notițe de *N. Iorga*.

REVISTA ISTORICĂ

— DĂRI DE SAMĂ, DOCUMENTE ȘI NOTIȚE —

SUPT CONDUCEREA LUI N. IORGA.

Anul al XXIII-lea, n-le 10-12.

Octombre-December 1937.

Pomenirea lui Mihai-Vodă-Viteazul pe cîmpia de la Șelimber

— Cuvântul d-lui profesor N. Iorga —

Împiedecat de a veni, precum făgăduisem, pentru a aduce și eu dovada de recunoștință, față de acel care a dat pe cîteva luni de zile Ardealul puterii românești, cred că pe locul unde s'a dat o luptă cîștigată, nu fără greutate, de și dușmanul, un prinț abia așezat în țară, nu se bucura decît de simpatiile unei părți din nobilime, am datoria să presint cîteva puncte de vedere cu privire la rostul acestei bătălii, puncte pe care vreau să le pun în legătură cu însușirile fundamentale ale poporului nostru, așa cum el s'a manifestat și în cursul ultimelor împrejurări prin care am dobindit pentru totdeauna stăpînirea acestui ținut așa însemnat printre cele locuite de neamul nostru.

Cucerirea Ardealului de Mihai Viteazul prin această bătălie n'a fost, cum au fost multe cuceriri străine asupra noastră, rezultatul unei meșteșugite potriviri, prin care se căuta a se evita dreapta ntreccere cu armata. Mihai Viteazul n'a fost un uneltitor, un conspirator, întrebuițînd mijloace de dibăcie, de urită viclenie, pentru ca să ajungă în stăpînirea unui pămînt care nu era al lui.

Va fi fost el însuși prin Ardeal și va fi ajuns astfel la cunoștința dreptului nostru asupra acestui pămînt, dar acest drept el înțelegea să-l ceară dela hotărîrea lui Dumnezeu pe cîmpul de bătălie. Pentru aceasta a minat strălucita boierime care-l incunjura și în fruntea căreia stăteau frații Buzești, pentru aceasta a strins pe minunații săi ostași din partea Buzăului, Roșii din țară, pentru aceasta a făcut apel și la elementele țărănești care, de și se găsisiau într'o stare nemulțămitoare, pe care el a fost împiedecat s'o indrepte, ci silit, din potrivă, să apese asupra ei, au înțeles ce însemnătate are dovada de vitejie care se cerea de la dinșii.

Este de însemnat și lucrul acesta, că, pe cînd, în războaiele lui Mihai împotriva Turcilor, împrejurările au făcut așa încît el a trebuit să se folosească și de lefegii cu plată și de ajutorul pe

care l-a adus vărul cardinalului Sigismund Báthory, în această ultimă și hotăritoare încercare cu toate puterile chemate în grabă ale Ardealului, el n'a întrebunțat altceva decît Romîni.

Nu se poate însemna de aproape ce rost a avut în această luptă artileria, dar totul a fost hotărît de vijelioasa pornire a frunțașilor Țării-Românești și de solidul sprijin pe care-l dădeau la spatele lor masele țărănești, deprinse acum printr'o luptă de patru ani cu înfruntarea tuturor primejdiilor.

Ă fost deci o mare bătălie, o adevărată bătălie, în care de o parte și de alta se adusesse tot ceea ce era cu puțință și în care numai Romîni din deosebite trepte ale societății românești au fost aceia cari s'au înfățișat pentru a încheia pe o bucată de vreme socotelile vechi între noi, vechii moștenitori ai acestui pămînt și cei cari se așternuseră peste noi, răpîndu-ni dreptul, umilindu-ne și apăsîndu-ne.

Aș vrea însă să scot în vedere și un alt caracter al acestei lupte

Bătălia de la Șelîmber n'a fost numai o încercare de oști, ci jertfa supremă și întreagă pe care Mihai o aducea în vederea scopului înalt urmărit de dînsul. După ce primise din partea cardinalului Andrei Báthory porunca de a ieși din țară pentru a nu-i turbura legăturile înjghebate de la început cu Turcii, Mihai Viteazul i-a arătat că, dacă este vorba de ieșire din moșia lui, el iese cu familia lui întreagă, dar și cu boierimea care-l încunjură și cu toată oastea pe care o avea la îndemină.

Cine nu-l lăsase să rămîină liniștit acasă la dînsul, în moștenirea de la părintele său, trebuia să vadă ce înseamnă o armată românească, strînsă credîncios în jurul Domnului său și gata să meargă pînă la capăt împotriva oricărei primejdii, cu dînsul și pentru dînsul.

Dacă Mihai ar fi fost învins, și au fost anumite clipe cînd fără hotărîrea pe care au luat-o unii nobili ardeleni de viță românească, de și depărtați de legea lor cea veche, soarta bătăliei ar fi trecut printr'o grea încercare, Mihai pierdea totul. Adecă nu numai că n'ar fi ajuns să ia în stăpînire acest Ardeal, pe care nemeeșii unguri îl oferiau Împăratului pentru a și-l lua țigănește înapoi, gata, cînd lucrurile merg rău, să-l imbie iarăși aceluiași Împărat neamț, dar i-ar fi fost cu neputință să se întoarcă înapoi acasă. Oastea lui ar fi fost măcelărită, iar el ar fi fost dus ca prins în reședița princiară a Ardealului națiunilor privilegiate, și poate chiar,

cum i se va întâmpla peste câțiva ani, căzut în mina unor dușmani neiertători, de o cruzime fără margini, mergînd pînă la impietatea față de trupul fără de viață, i s'ar fi pus capăt zilelor în chiar clipa după înfringerea desăvîrșită a armatei sale. El a pus în joc tot ceia ce avea și s'a arătat gata să primească, dacă nu-l ajută Dumnezeu și vrednicia luptătorilor din jurul lui, și cea mai crudă soartă menită învinșilor.

Tot așa, în loc să fi căpătat în timpul marelui războiu, Ardealul, numai prin anumite învoieli, dîndu-ne la o parte de la o încercare de vitejie, am scos cîți ostași puteam scoate din toate stratele societății românești și i-am dus aci la mare încercare în luptă dreaptă, care, răsînsă, odată, a fost reluată din nou, și, de ar fi fost să ne ajungă încă odată neizbinda, am fi reluat-o de la căpăt, pînă s'ar fi istovit puterea acestui neam.

Așa fiind, noi am mers pe calea lui Mihai și am întrebuițat acele mijloace pe care și el le culegea din instinctul cinstit și viteaz al acestui neam.

Al doilea, la rîndul nostru, știam ce ne așteaptă dacă încrederea în puterile noastre dă greș, știam, ceia ce, de altfel, s'a scris în carnea noastră prin tratatul dela București, că ni se vor lua munții și marea, că vom cădea în robia de zeci de ani a străinului învingător, care ni va lua pe prețuri de nimic toate produsele muncii noastre, știam că o întreagă clasă politică prinsă în războiu va fi înlăturată pentru totdeauna din afacerile publice, știam că mulți dintre cei cari au voit războiul dreptului nostru vor fi aruncați în închisori sau trimiși prin străinătate în situații menite să li scurteze viața, știam că întreaga lor avere va fi făcută jaf străinului cuceritor, știam că familia și copiii lor vor fi la discreția pîngăritorului și, cu toate acestea, precum a făcut Mihai Viteazul la 1599, am făcut și noi de la 1916 pînă în ceasul fericitei răsplătiri a sforțărilor noastre.

De cînd este în aceste locuri, de mai mult de două mii de ani, pentru el și pentru strămoșii săi, neamul acesta românesc a făcut o singură politică: politica de luptă și politica de risc.

Prin mari năcazuri și prin grele robi, am ajuns totuși la capătul dorit și cuvenit prin aceste însușiri.

Și asigurăm pe cei cari rivnesc la stăpinirea pe care am ciștigat-o prin sacrificiul nostru de sine, că oricînd ne vom găsi la luptă dreaptă, și cu întregul risc a tot ceia ce avem.

Noua Istorie a Romînilor de N. Iorga

III.

C t i t o r i i .

Al treilea volum al sintesei priveşte epoca marilor *creaţiuni politice româneşti*, dintre anii 1000 şi 1418, pe o durată de patru secole, deci. El se împarte firesc în trei cărţi, după cele trei faze ale acestei creaţii: a *colaborărilor*, a *ctitoriei dunărene şi balcanice* şi a *ctitoriei independente*.

Prima faşă e a manifestării supt nume străin, mai ales, a vechilor autonomii româneşti, Romaniile populare sau „Vlahiile“, cum începură a se numi încă din epoca precedentă; ele sînt însă bine închegate acum şi pline de o energie care va izbuti, în faza a doua, să dea ctitoriile de caracter intermediar, între „colaborare“ şi „independenţă“, dar cu conducere românească; ctitoria Asăneştilor, care intră în această faşă, dă cel mai îndrăzneţ exemplu, dar aspirînd, dincolo de independenţă, la imitaţia imperială bizantină, ei vor pierde legăturile cu energiile româneşti, înstrăinîndu-se, adecă plerzîndu-se chiar din cauza colaborării cu străinul. Ambele ctitorii, dunăreană şi balcanică, vor pregăti însă, pe căi încă neştiute nouă, a treia şi definitivă închegare a Statului şi poporului romîn: *ctitoria independentă*, a Ţării-Româneşti a Basarabilor şi a celei a Bogdan-Muşatinilor.

Fazele nu sînt aspecte succesive, ce s'ar putea cronologisa, ale Istoriei Romînilor, ci mai degrabă momente de elaboraţie psihică, astfel că manifestări de un caracter se petrec, pe întinsul pămîntului românesc, simultan cu cele din altă faşă. Autonomia maramureşeană, menţinută pînă la finele secolului al XIV-lea, este un exemplu.

I. Colaborările.

„Cele d'întăiu cristalisări de Stat ale Romînilor“ medievale, zice d. N. Iorga, se vădesc „simultan şi nu fără legături fireşti pe tot cuprînsul locuinţilor neamului“. Această afirmaţie ca o teoremă se demonstrează cu indestule probe în cele două cărţi d'întăiu.

Colaborarea se simte, mai întăiu, fără afirmare, în al doilea Ţarat, de la Ohrida, unde chiar „conducerea mişcării e tot românească“ (p. 5). Caracterul vlaho-albano-slav al acestui Ţarat,

așezat „pe basă polietnică“ (p. 7), a fost demonstrat de autor cu mult mai înainte, ca în „Formes byzantines et réalités balkaniques“, 1922 (pp. 109-10), și istoriografia străină va trebui să accepte ideea.

Se adaugă colaborări de periferie, cu același Țarat, — deci o dublă colaborare, internă și externă, oarecum, a *celnicilor* din Pind și Tesalia (pp. 9-10), sau cu Imperiul legitim bizantin (primul Niculiță, un Litovoșu, pp. 8, 11).

O altă colaborare sau, mai bine zis, o serie de colaborări se petrece în legătură cu expansiunea regatului apostolic al Ungariei. — lucruri cunoscute chiar cronicilor maghiare, dar în chip denaturat. Ca introducere la aceste raporturi, se analizează, în cap. II, caracterul hibrid al regatului orientat spre Bizanț și ortodoxie, la început, dar oscilând între influențele bizantină, balcanică și polonă, pentru a se consolida apoi, pe baze apusene, primite de la Roma cruciatelor și din Germania feudală. Este un factor determinant, această Ungarie, pentru autonomiile muribunde dintre Tisa și Carpați, și de mare influență chiar pentru viitoarele „ctitorii independente“.

Când și unde încep aceste legături ?

Acestei întrebări îi dăduse de curând un răspuns valorosul studiu al d-lui Drăganu, „Românii în secolele IX-XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii“, demonstrând mulțimea resturilor românești în *Panonia*. D. N. Iorga afirmă însă că „acolo e vorba de un *alt element romanic* decât al nostru“ (p. 17). D-sa pune cele d'întăiu atingeri cu Ungurii în *Balcani* (p. 19) și la Tisa, dar legături serioase de *cultură* și *limbă* se vor încheia abia „la începutul secolului al XII-lea“, când Ungurii vor întilni în cale, nu un voevodat regional din Ardeal, ci, se afirmă: „voevodatul *unitar al Țării-Românești* de dincolo de Tisa, fără mărgenirea la Sud, care fu impusă tocmai de cucerirea ungu-rească“ (p. 23). Din această *formație politică*, ce „nu era un Stat“, Ungurii rupeau frinturi chiar în secolul al XI-lea, alcătuiind „varmeghiile“ lor pe Criș, pe Mureș, pe Timiș (p. 20), mai înainte de a pătrunde în inima platoului, la „Bălgrad“ (cap. III).

Cum se alcătuiseră această *ipotețică Țară Românească* prin influența voevodatului-ducăt carolingian, transmis de Slavi, luind, la noi, tendința spre „domnia“ de tradiție imperială și de ce n'a devenit ea un Stat, se arată suggestiv în paginile 23-25 S'a des-

coperit și precursorul romin al voevozilor regali de Transilvania, voevodatul fiind menținut de Unguri în marginile așa-zisului „Ardeal“; se chiamă „*Mercurius, princeps ultrasilvanus*“, pe la anul 1100, „primul cîrmuitor ce se întîmpină după ocupația ungară“ (p. 25).

„Atingerea ardeleană a Rominilor cu Ungurii“ (cap. V) fusese precedată de o „sîmbiosă romîno-turcă“ din secolul al XI-lea, cînd *Pecenegii* stăpîneau de la Nipru pînă în cîmpia panonică (cap. IV). Folosind și acum vechile metode romane din secolul al IV-lea: colonisarea cu federați pentru paza Dunării, Bizanțul cedează Pecenegilor cîteva cetăți (probabil *Caracâl* = Cetatea-Neagră), și cîmpiile de cultură (p. 27). Ambele ramuri pecenege, indușmănite, trec în Imperiu.

Sintesa romîno-pecenegă se gîcește de autor mai întăiu în *Transilvania*, dovedită acolo prin: „*Silva Blacorum et Bissenorum*“ din Secuime, Pecenegii venind acolo pe la Oituz (= Poarta Uzilor), ca și Cumanii de mai tîrziu, și prin ridicarea unui voevodat ca al lui *Mercurius*, nume amîntit în cele două *Miercuri* ardelen; de la cetele de Pecenegi, uniți cu Cumanii, și de la Romînii lui *Mercurius* vor fi cucerit Ungurii Ardealul. Al doilea teritoriu de sintesă cu Pecenegii ar fi în *voevodatele dunărene*, ale lui Tatul și vecinilor săi, din regiunea Pecenegilor „federați“ ai Bizanțului (p. 30), „Bărăgan, Deliorman, Curgan, Borcea (din Borza), Caracâl, Tutracan“ (dar cf. și Tmutaracan de la Azov) vîn de la dinșii, iar, ca rest etnic, *Ceangăii* din Moldova și, poate, scrisul secuiesc vechiu (p. 34). Se răsîping plăsmuirile puerile ale lui Philippide (p. 35, nota 1).

Cap. V rezolvă *colaborarea cu Ungurii în Transilvania*, care, fiind cucerită mai greu, a impus respectarea voevodatului aflat aici, cu voevodul „șef de nație“, numit chiar „princeps“ în unele izvoare, fără reședință, ca Țarul de Ohrida și ca Domnul nostru, apoi menținerea acelor *civitates* cu sens militar, cetățile vechi romane, anterioare cuceririi de supt linia munților: Hațeg, Dobra, Simeria, Clujul (dintr'un *Clausum*; cf. Clisura balcanică), Rodna, Nijna, de unde germ. Nösen pentru Bistrița, etc.; menținerea, în fine, a *curtenilor*, cari au o *curte* („udvornicii“), a apărătorilor de castre (iobagii), etc.

Această cucerire nu aduce o suprapunere etnică, ci numai „stro-pituri“ etnice de Ungurime, pe ici-colo, unde erau saline, mine, cetăți. S'au menținut și *ttirgurile* slavo-romine, războtezîndu-se,

precum și *județele*, cu numirea de „scaune“, ca în ținuturile luate de Secui, de Sași și pe Mureșul-de-jos, la Români.

Cucerirea se datori unui „șef neascultător“ de rege, care ar fi adoptat chiar ortodoxia locală. O critică severă anonimului, fixat de autor în secolul al XIII-lea (p. 41), ale cărui date incerte sînt diformate: Tuhutum amintind pe Ahtum din alt izvor, Menumorut pe Maimirus, duce morav. *Vechimea* și continuitatea Românilor se arată și prin aceea că dinșii nu primesc, de la rege, un statut, sau privilegii, cum capătă noii veniți (pp. 44-6). „Ceia ce rămîne în Anonim, astfel, e numai prezența Românilor și Slavilor în cîntecele populare ale ocupației“ (p. 46).

O succintă analiză a toponimiei Ardealului și părților vecine aduce dovezi noi pentru „continuitate“. Numirile noi, turco-cumane, slave, formează *substratul* întregii nomenclaturi dintre Tisa și Carpați; deci „argumentul că Ungurii și Sașii au trebuit să dea nume noi localităților ardelenne, neafiind pe ale Românilor, nu mai poate fi invocat“ (pp. 46-50). Cele ungurești sînt prea rari și de formație colonisatoare, cu *-falva* și *-haza, szent* (=sînt) (p. 51).

Raportul deci, dintre cele două popoare, la început, este numai de atingere, „alăturare“ (cum a spus și Pic), iar argumentele adversarilor continuității se întorc împotriva teoriei lor (p. 40).

Simbiosă româno-cumană, care urmează (cap. VI), e cea mai de samă din toate *colaborările*. Urmarea ei a fost nu numai cumanisarea Românilor în izvoarele istorice, fenomen obișnuit în acea epocă, dar și adausul unui nume, pentru stăpîni, transcris felurit: Valvi, Falbi, Falones, etc., ce s'ar putea deriva din „Valah“.

Regiunile de sintesă cu ei ar fi: una din Sudul Moldovei pînă la „Balta Uzilor“ „Ozolimna“, pe care d. Iorga o identifică aici cu regiunea bălților Borcii, Brăilei și Deltei; alta ar fi compusă din trei ținuturi: *Deliorman*, *Bărăgan* și *Teleorman*, cu cetățile: *Tutracan*, *Cule* (Turnul), *Demnitzikos* (Zimnicea) și *Caracalè*. Mai departe, spre Vidin, era „un adevărat centru cuman“, unde se ridică dinastia Terterizilor. Contactul cu dinșii, pe malul sting al Dunării, a lăsat aici „influențe *politice* de cea mai înaltă ordine“ (p. 45), pentru că acești barbari au avut „ideia întemeierii unui Stat ca al Hunilor și Avarilor“ (p. 56). Elemente răzlețe se creștinează, ca Lazăr, șeful cuman de la Zimnicea (53), dar *Găgăușii*,

al căror nume e sinonim cu „bilbüt“, „barbar“, nu sînt Cumani, ci Greci (p. 57).

Pe fondul acestor atingeri cu Ungurii și simbiose cu popoarele turanice, autonomiile locale se vor desvolta în două ctitorii politice transitorii, una de-a lungul Dunării, alta în Balcani.

II. Ctitoria dunăreană și balcanică.

Așa se numesc formele politice, care pentru întîia oară fac să biruie în izvoare numele de Român, fie chiar supt forma străină de *Vlachi*, *Blachi*, *Vlahia* sau *Terra Blacorum*. Cartea a II-a se ocupă de ele, dar, concomitent, și de Romîni de pe malul stîng, de cei din Ardeal, cu autonomiile lor, mai mult sau mai puțin legate de cele d'întîiu; acelea sînt socotite „ctitorii“, deci State.

Cea d'întîiu „ctitorie“ cunoscută izvoarelor este „Vlașca“ dunăreană, cu centrul la *Drîstor*, prinsă între Hanatul cuman și Imperiul bizantin (cap. I). Romîni devin element militar în Imperiul bizantin în tema Paristrion, organizată ca o marcă, primul model pentru Statul român propriu (p. 63). Din știrile vagi și disparate se constată „multe și mari orașe“ cu căpetenii ca *Tatos* în *Durostos*, *Halis*, *Seslav*, *Sacce*, cari aveau *Vicina* și alte orașe, cu oaste proprie. În luptă cu împăratul *Alexie*, *Tatos* cere ajutor de la *Pecenegii* vecini; stăpînirea lui și a celorlalți formează o *Vlahie*, a cărei amintire se păstrează, în „*Vlăsia*“ și „*Vlașca*“, avînd orașe înfloritoare ca: *Dristra*, *Vicina*, *Chilia* (*Lycostomo*), *Tulcea*. Cunoscută geografilor arabi, ea durează pînă în secolul al XII-lea, cînd *Manuil Comnenul* restaurează autoritatea imperială la Dunăre, refăcînd tema „*Paristrion*“, în care se respectă, după autor, autonomia urbană; așa stau lucrurile pînă la refacerea Statului bulgar prin *Asănești*.

Stările contemporane din Ardeal pînă în secolul al XII-lea se cercetează în capitolul II. Ungaria primise rolul de „provincie bizantină“ supt influența *Comnenilor*. „*Haram*“, unde se dau lupte cred că este *Palanca*, lingă *Baziaș*, nu *Căvăran* (p. 75). Incapabilă de a stăpîni teritoriile ocupate, ea chiamă pe *Sași*, ce vin sporadic la început, ca mineri, apoi în mase, ca agricultori, cu *grofii* lor în frunte, *Sașii* se suprapun unei pături rurale de Romîni. Dar pentru paza graniței erau organizați: *Secuții*, *Pecenegii* și *Romîni*.

Tot acum, apar în izvoarele bizantine Romîni din viitoarea

Moldovă, ca auxiliarii ai lui Manuil: „ei n'au putut crea voievo-
date și județe cu caracter politic și militar“ (p. 81). Se înlătură
definitiv presupusa înaintare a Rușilor din Haliciu, sprijinită până
ieri prin falsul document cu Birdalnicii (pp. 81-82).

A doua ctitorie română este aceea a Rominilor din Balcani, în-
cadrați de la început în tradiția Țaratului ortodox-bulgar (cap. III).
Și izvoarele bizantine și cancelaria papală recunosc „romanitatea“
lor (pp. 83-84). Motiv nou, adaus la cauzele răscoalei: „o di-
vergență religioasă“ și separatismul Vestului balcanic, vlaho-
albanes. Pentru sprijinirea ideii că punctul de plecare al mișcării
e de căutat în Vlahiile Pindului, date fiind organizarea și con-
centrarea românească, în de ajuns probate de izvoare, acolo, se
aduc argumente noi: ocrotirea Sf. Dimitrie din Salonicul apropiat,
vechimea Tirnovei tesaliene față de cea balcanică, tradiția ma-
cedoneană a lui Samuil, acceptată de Asănești. Motivele de logică
istorică cad greu în cumpănă față de părerea comună că centrul
a fost în cealaltă Tirnovă unde s'a menținut capitala Țaratului al
treilea până la căderea lui.

Istoria ctitoriei balcanice, cu veșmînt imperial din origini, se
reface după izvoare; răsare întreitul ei caracter: *domnie* romină,
tradițională, *imperiu*, de imitație bizantină și de tradiție bulgară,
regat, de creație papală; dar încercarea de *sintesă*, supt aceste
formule, a unor teritorii prea disparate și întinse, din Tesalia până
în Carpați, era condamnată de la început: Vlahii, cari formau
cimentul, prea risipiți (p. 96), pierd influența la Curte, care, prin
Biserică, se bulgarisează; legătura cu *Vlahii* dalmatini (Morlaci)
nu se putu face și cea cu cei din Nordul Dunării nu se putu menține.
De aceea durata acestui Imperiu nu ne mai interesează după
moartea lui Ioniță.

Vlahii din Nord se valorifică însă prin secolul al XIII-lea (cap. IV),
în legătură cu reorganizarea Ungariei ca „monarhie latină a
Orientului“ (p. 100), — cu Scaune secuiești de influență valahă
(pp. 102-104) și slavă (pp. 103, 107), cu aducerea Ordinului
Teutonic în Țara Birsei, „fapt de cea mai mare importanță pentru
rostul românesc la începutul secolului al XIII-lea“, și se insistă,
contra celor ce caută eliminarea lor din istoria Ardealului (p.
105). Reexaminînd problema teutonică pe opt pagini, autorul
aduce concluziile sale de acum treizeci și cinci de ani, neînfir-
mate pînă acum de cercetările speciale (p. 111 nota 6): motivele

venirii cavalerilor, rolul de cruciată asumat aici, conflictele cu episcopul ardelean, contactul cu localnicii „Cumaniei“, alungarea lor de rege spre a se continua opera de creație a Cumaniei vasale în folosul regelui (pp. 112-114) prin conversiunea păgînilor și subordonarea „ducilor“ romîni (cf. p. 114), prin creațiuni de tirguri, episcopate și chiar prin expediții armate (p. 114-115).

În Cumania păgînă regele trebuia să mai aștepte și alte „grupuri de autonomii“ — se admite acela al Brodnicilor-*Vădenii* (și să amintim aici satul *Vădenii* de la gura Siretiului, pentru a confirma ipoteza autorului), un rest, se pare al vechii „*Vlășci dunărene*“, dar se contestă „*Țara Loviștii*“, sprijinită pe un fals document (p. 116). Mai presus de toate, apare din acte, ca o *ctitorie* nouă, românească, „*Țara Severinului*“ fără cetate, asaltată acum din două părți de regele apostolic, care instalează aici *Banul* său.

Evenimentele de istorie locală devin, în măsura sintesă, reflexe ale marilor factori de Istorie universală: ele capătă un colorit nou și un sens cu mult mai adînc. Aducerea Cavalerilor Teutoni, instalarea Banului ungar la Severin, donația Ioanișilor din 1247, toate veniau din vastul program de politică externă al Ungariei, învidioasă de a smulge Blacho-Bulgarilor misiunea de Imperiu roman în Orient (p. 124).

Numai un paragraf se acordă, în acest capitol, *năvăliii Tatarilor*, ale căror „linii principale de invazie“ se arată aici că n'au fost pe la noi, ci prin Nord. Resultate ce se impun: organizarea cnezială a satelor romine din Ardeal și plecarea Cumanilor în Ungaria, lăsînd la noi „noțiunea *unității teritoriale* între Carpați și Dunăre“, așa cum ea se realizase supt Hanatul cuman (pp. 114, 121); de aceea se poate zice că Domniii romini, „în sensul intim al puterii lor, sint continuatorii Hanilor cumani“. Reținem și ideea, de mare importanță pentru originea relațiilor politice romino-maghiare, că din omagiul Cumanilor, refugiați în Ungaria „vine nexul dintre Romîni și Coroana Ungariei“ (p. 122), căci Ungurii continuau a da părților transalpine numele de Cumania, în tot cursul secolului al XIII-lea.

Instalarea Ioanișilor, cu același rost ca și Teutonii alungați, ar fi creat la noi un Stat „latin“, ca acel din Rodos, dar conjuncturi de politică europeană (p. 127) și energiile românești, izbuenite acum, după 1241, i-au alungat și pe dinșii.

Analisa actului din 1247, ilustrînd starea politică și economică

a poporului romin de supt cirmuirea juzilor, cu nume perpetuta în județele oltene, înseamnă o nouă visiune a epocii d'înaintea întemierii. La toponimele : Vilcea și Vilcanul, ce s'au pus în legătură cu numele judeului Farcaș, evident unghurisat, adăugim Lupenii de lângă Vilcan, deci pe românește numele lui a putut suna *Lupea* : deci o persoană putea să aibă atunci două epifete prin traducerea numelui său în limbile de mare circulație ale timpului, ungară și slavă : *Lupea-Vilcea-Farcaș*. Exemple izvorite din bilingvismul unor regiuni sau din răul obicei al cancelariei slave de a traduce numele proprii, se pot găsi multe ; cităm citeva : *Bran* și cătunul său *Poarta*, ambele avind același sens, Doftana și Doftăneș lângă Sătula, cu același sens (în satul Scorțeni, Prahova), etc. Pentru Romanați ar fi de alăturat termenul bulgar de *Romanat* sau *Romanatin*, aplicat celor ce „merg la lucru în Rumelia“¹.

Cartea a doua se încheie cu starea politică a Romînilor de pretutîndeni în cursul ofensivei de imperialism sud-estic al Ungariei (cap. V). De la situația de „paritate“ ce cîștigă Romîni acum în Ungaria cumanisată, semnalăți din abundență în izvoare, chiar cu calificăție voevodală, pînă dincolo de Oradea, și pătrunzind în cele mai înalte demnități (Bani de Severin, magistri, etc.) și de la voevozii de caracter domnesc, în părțile cruțate de năvălirea Tatarilor : *Litovoiu*, *Sânislav*, cu juzii puternici din jurul lor, cari cutează a înfrunta cu războiu pe însuși regele, silindu-l a li respecta moștenirea chiar după infringerea lor — și pînă la cei ce pregătesc în umbra „marelui codru“ moldovean, descălecarea Moldovei (notăm că se contestă aici rolul Bolohovenilor), pînă, iarăși, la Balcanii lui *Căliman* Asan, unde un *Curcubeta* încearcă repetiția actului Asăneștilor, și, în fine, la Romîni din Serbia, presințați de autor într'o nouă lumină, fără de a se uita „Alanii“—Vlahii ce intră în solda Paleologilor și Vlahii sau Morlacii Dalmației, păstori și cărauși, „oriunde... elementul românesc iese la iveală acum“ (p 135), plin de *vigoare* și de *forță creatoare*.

III. Ctitoria independentă.

Subiectul cărții a treia este istoria politică și culturală sau, mai bine zis, istoria integrală, în deplinul sens al cuvîntului, cum o

¹ Weigand, *Bulg.-deutsch. Wörterbuch*.

concepe și o realizează d. N. Iorga în operele de sintesă a celor două State românești, întemeiate mult mai înainte decât cum credeam pînă acum, istorie dusă pînă la moartea lui Mircea, unde se oprește, fiindcă *sturea de spirit* a clasei politice din cele două țări atuncea se schimbă.

Sintesa istorică se organizează și aici, ca și în volumele precedente și ca în toate lucrările acestui unic îndreptător de azi în tainele Istoriei, după problemele ce sînt puse de către forțele creatoare ale poporului român în continuă ascendență pe suprafața vechei Dacii, indiferent de limitele politice, și fără a ținea samă de naivul cadru cronologic al listei Domnilor, bun pentru bucherii acestei științe.

Causele ridicării spontane a Statului muntean, a consolidării lui prin *Basarab*, întemeierea fiind un act anterior lui și anonim, se găsesc de autor în desvoltarea unei puternice *autonomii* interpusă între regele imperialist și Domnia română din Argeș: anume autonomia Ardealului. În adevăr, Voievodatul acesta provincial se preface, supt Ludovic Apor, într'o „adevărată Domnie de voievodală stăpînire“ (p. 150), dar și într'o țară de turburări, răscoale făcute de Romîni (pp. 146, 156), usurpații, dinastii voievodale în Zărand și Bihor (p. 157). Chiar soarta regilor stă în mîna marilor feudali ardeleni, ca Apor, Ugrinus, etc. Este timpul cînd *Romîniii apar în dietele ardeleni*, alături de celelalte națiuni, cînd se simt curente de emigrare spre „Tataria“ moldoveană și cînd *Domnul de la Argeș*, necunoscut pe nume, colaborează cu Apor în contra regalității ungare (pp. 151-152).

Pășim pe o construcție solidă, ținută cu dovezi verificate, dar fără întregirea lacunelor cu ipoteze hasardate. *Nu cunoaștem deci pe înaintașul lui Basarab* — se renunță la ipoteticul *Iancu Tihomir*, „Ivanco“ fiind supranumele lui Basarab (p. 176), nici cine a întregit „Țara Românească“, formată din „Domnia dela Argeș“ și din „Statul oltean“ (p. 136), dar „se pare“ că faptul s'a întimplat în timpul campaniilor regelui Ștefan în Bulgaria (p. 150). Ele au avut loc între 1270 și 1280.

Descălecarea Munteniei trece definitiv la coșul legendelor perimate ale istoriografiei, pentru următoarele decisive motive: „*Făgărașul* nu s'a clonizat și organizat decît în a doua jumătate a secolului al XIV-lea“ (p. 156; cf. și p. 163), iar miticul Negru-Vodă nu se poate raporta la Basarab I, ci la Neagoe-

Basarab, marele ctitor religios, vechea teorie a d-lui N. Iorga. „Basarab deci nu e un întemeietor, ci un *continuator* și un *liberator*“ (p. 156). A profitat de „anarhia nobiliară“ din regatul vecin, pentru a-și anexa „pămînturi regale“ (p. 158) și a ridica prestigiul prin o solidă organizare a țării, colaborînd chiar „cu nobilimea ardeleană de origine românească“. Urmează apoi „harta Domniei Țării-Românești“ de atunci, cu rarile cetăți și tirguri, cu sate mari, menite a deveni și ele tirguri, toate *creațiuni românești*, cu excepția Cimpulungului (cap. I). Cîteva etimologii noi, bune: *Pătirlage* din Peterlak, *Lichireștii* din Glicherie, *Buzău* slav, *Zinnicea*-Demnitzikos, dar mi se pare greu de crezut ca toată partea răsăriteană, cu drumul Prahovei spre Brăila, să nu fi aparținut Domniei. Pentru a se admite așa ceva, era nevoie de instalarea unui Ban ungar la Buzău sau Brăila, pentru paza acestei mărgini, ceia ce nu se poate presupune, neavînd vre-un indiciu.

O veche ordine bisericească se admite ca existentă în țară condusă de o episcopie, măcar din secolul al XIII-lea (p. 163), continuînd pe „chorepiscopii“ ce vor fi existat în totdeauna.

Factorul geografic determină atît unitatea etnică a Munteniei cît și cea politică (pp. 162, 167), și tot el decide acordarea *feudelor* ungare, după datina apuseană-feodală, adusă de Angevini (p. 166).

În capitolul II se lămuresc *raporturile noului Stat cu vecinii*: cu Ungaria angevină, care înlocuiește acum pretenția arpadiană asupra „Cumaniei“ cu *nexul feudal*, ce implică recunoașterea țării; raporturi cu Balcanicii prin căsătorii, imitația boierilor din Țaratul Vidinului și din cel sirbesc; relații cu Bizanțul, al cărui imens prestigiu rămîne neatins, chiar cu Turcii Osmanlii. În ce privește Angevini, se arată că înoirile aduse aici de ei înseamnă *influența latinității apusene*, la noi, în timp ce Genovesii italieni ajung la Marea Neagră.

Capitolul III se consacră războiului „*pentru independență*“ din 1330, „cea d'întîiu încercare, într'o lupta desperată, a regalității angevine“ (p. 179), care, dacă „nu vrea o cucerire“, se pregătise pentru strivirea Bisericii ortodoxe de aici (pp. 176, 179). Aceasta e presintată de autor și ca „o mare luptă a tuturor Romînilor“, de și pe două fronturi deosebite, Ardelenii, „cavaleri“ creați, fiind Ținga Robert și Moldovenii (pseudo-Tatari) de partea lui Basarab

(p. 180). Se pune la indoială intrarea regelui pe la Severin și localizarea „Pazara“ în Posada (p. 179), iar biruința din „munții Cimpulungului“ se povestește după izvoare. Trei pagini importante pentru ctitoriile dela Argeș cu mai vechi ruine. Se demonstrează că mormintul neviolat cu bogate veșminte și chipul sculptat în piatra de mormint de la Argeș sânt ale *liberatorului Basarab* (p. 183); tot el e recunoscut de autor și în miniatura luptei dela 1330 (p. 181 no. 4), precum și în portretele ctitoricești dela Biserica Domnească din Argeș (p. 184). Dar data morții lui se pune, printr'o greșeală de tipar, în 1342 (p. 180), în loc de 1352, cum arată grafitul.

Domnia lui „Nicolae-Alexandru-Vodă cel evlavios“ se reconstituie pe temeiul întregului material din colecția N. Densusianu din colecția Miklosich-Müller și din lucrările speciale, dar nu fragmentar, ci stabilind cu măiestrie și prudență legăturile lui cu ierarchiile politice din Sud-Estul european. Din nou se surprind în izvoare mișcările „de afirmare a vitalității românești“ (p. 198) pe tot întinsul pământului strămoșesc: oarbe mișcări de mase în răscoală contra regelui, autonomii locale ce se impun, cu alegere de juzi, jurați și voievozi, după modelul Maramureșului, grăniceri romini (p. 197), și chiar formarea din ai noștri a unei *cavalerii rustice*, organizate de Angevini (p. 185-186), pentru a lupta în folosul regelui, prin Dalmația și în Neapole, tocmai. Nimeni nu s'a gândit vre-odată, din atîția istorici cari s'au ocupat cu aceste documente, să descurce rosturi așa de tainice și min-dre ale unui neam urgisit de soartă din cauza modestiei sale. D. N. Iorga ne răsbună! Tot din ai noștri vedem indivizi ridicîndu-se atunci la rosturi de samă în Transilvania feudalizată (p. 196) sau la Curtea regală (p. 199).

Neamul întreg e prins în această mișcare, iar piosul Nicolae-Alexandru, ca un exponent al ei, construiește mereu, încet și sigur. Fin diplomat, în relațiile cu Ungaria, și organizator de mare prestigiu prin legăturile cu Bizanțul, care-i *acordă o dublă recunoaștere*: a Statului său național și a Vlădiciei argeșene, mai vechi, ridicată acum la un rang înalt (p. 191). Ca mult înălțată iese astfel figura celui care a știut să introducă noul Stat mărit în „sistemul acestei romanități orientale“ a Bizanțului (p. 195).

Patru sunt *ctitorii cei mari*, caracterizați de autor, în resumat. la pp. 339-340. *Basarab, Nicolae-Alexandru, Vlaicu și Mircea*, Sintesa celor doi din urmă se dă în capitolele IV-XI, alternativ.

că altele manifestări românești în țările Coroanei ungare și mai ales cu acelea care au dus la încheierea noii și solidei *ctitorii politice* în *Moldova*. Neconținut viața neamului e îmbrățișată de autor ca „un tot organic”. Iar, pentru a explica faptele prin cauzele și sensul lor, construcția istorică utilizează tot ceea ce e esențial și determinant pe aria largă a Sud-Estului european: marii factori de Istoria politică din secolul al XIV-lea: *politica imperialistă a Angevinilor*, cu metodele lor feudale, transplantate aici, politica de *cruciată a lui Sigismund de Luxemburg*, având toate de corolariu: imperialismul ungar asupra Dunării de la Belgrad în jos până la Chilia, apoi silințele de *propagandă catolică* ale Papei, în cele două Domnii românești, *expansiunea dinastică a Poloniei* în Sud-Est și, în cele din urmă, *amenințarea turcească*, toți acești *factori* de samă cari turburau sau alimentau creșterea energiilor politice și militare românești sînt stăpîniți de autor și relevați cu toată puterea lor de influență, la locul lor.

Ctitoria moldoveană; Vlaicu și Mircea.

Maramureșul, de unde pornește descălcarea noului Stat moldovean, cu voievozii autonomi, e analizat topografic, cu prelungirile lui etnice, *Huțulii, Boichii, Goratii*, risipiți azi și pierduți ca neam, până în Beschizi. *Dublul descălecat* se produce simultan, nu succesiv, cum îl prezintau legenda și istoriografia până ieri (p. 212). Încă un fapt nou de mare valoare: legendarul Dragoș devine personajiu istoric și cîrmuitor real, în locul lui Sas, fiul, care dispare de pe scena istorică. Prin o simplă delegație feudală fără titlu (p. 204), conchide autorul, primise Dragoș o *feudă* (p. 205) pe locuri cuprinse dela Tătari, de rege, în legătură probabil cu apărarea *episcopiei Milcovului*, un teritoriu ce se poate delimita prin „Cîmpurile lui Dragoș” (p. 206).

Nu înțeleg cum s'ar fi transmis, chiar de atunci, vechilor locuitori ai țării, „boierii” de la Ruși (p. 208), fiindcă, după cum se arată mai departe, tovarășii celor doi descălcători se numiau „viteji” cu sens de cavaleri, dar cred cu tărie în „vechile formațiuni populare” de la Cîmpulung, Vrancea, Tigheciu (care s'ar putea pune în legătură cu *Tega*, loc în Buzău, cu sens de pripor + sufixul *-eciu*, ca în Berheciu, Direciu, Moeciu, Măneciu).

A doua Descălcare, *simultană*, este a lui *Bogdan*, pe la 1342,

revoltat contra regelui și concurent al lui Dragoș, la organizarea Moldovei (p. 211); el s'ar fi așezat mai la Nord, de unde s'a războit cu Dragoș, pentru a-l scoate din stăpînire. Acesta pleacă pe la 1350, lăsînd în locu-i nu pe Sas, ci pe nepotul *Balica* (Balk romînisat), cel care va ajuta, în zădar, regelui să înfrîngă pe revoltatul Bogdan.

Intemeierea Moldovei este împinsă astfel înapoi cu cel puțin două decenii, iar Domnia lui *Bogdan* nu ni se va mai părea surprinzător de *scurtă*.

Intemeierea avu efecte bune pentru însuși leagănul maramureșan, tocmai din cauza rivalității dintre cele două familii voevodale și a concepțiilor de care ele se călăuziau: invins, regele creiază pentru frații *Balica* și *Dragu* „o Țară-Românească“ (p. 214) de concurență împotriva Moldovei lui *Bogdan*, cam în felul cum, adăugîm, Sovietele au creat ficțiunea de Republică Moldovenească în coasta Basarabiei românești. Creațiunea însă rămîne un provisorat. Tot aici se lămuresc și alte chestiuni: numele celor două țări, caracterul maramureșean, cu sufixe ungare, al onomasticeii „vitejilor“, *bourul* (p. 218), *tîrgurile cu privilegii* mai vechi ca Domnia, obținute dela Tătari (p. 221), opoziția inițială între Muntenia și Moldova.

În felul acesta, *cunoștințele noastre despre întemeierea Moldovei sînt complet transformate*. Noua țară liberă românească se va desvolta pașnic pînă la crearea „blocului romîn“, mulțămîtă înfrîngerii suferite de *Ludovic* acolo, dar și problemelor puse de energia și istețimea lui *Vlaicu-Vodă*, care se credea „chemat a da Balcanilor o altă hegemonie“ (p. 227).

Politica lui *Vladislav*, al treilea din șirul marilor cîitori de la Argeș, va reține atenția principală de acum înainte. Problema feudelor ardeleni, legată de aceia a dominației pe Dunăre, se discută cu toată bogata ei literatură. Amlașul nu s'a primit (p. 228, nota 1 și p. 139, nota 5), dar rămîn nelimpzețite, din cauza izvoarelor, întinderea, apoi împărțirea Banatului de Severin, partea bănățeană rămîind ca un marchisat, o „Valachia Citerior“ (pp. 233, 238, 245). Dar o problemă de importanță europeană își puseră regii Ungariei imperialiste și cruciate: de a stăpîni Dunărea pînă la gurile ei. *Imperativul danubian*, sau necesitatea geopolitică de a stăpîni Dunărea pe ambele ei laturi ce se pune

pentru orice Imperiu vecin¹, este o chestiune ce răsare ca un adevăr axiomatic dīn cercetările autorului asupra problemei dunărene, atit īn „Chestiunea Dunării“, cīt și īn volumele precedente ale sintesei analizate aici.

Pornīnd dīn *Timișoara*, creată de Angevini pentru a supraveghia Dunărea de jos, Ludovic este īmpiedecat de Vladislav Munteanul, care, cu o rară dibăcie, urmărīnd și el aceiași țintă (p. 248), se incadrează īn ordīnea feudală și īn cea romană-papală; aceasta nu era o capitulare, ne asigură autorul, ci mai curīnd recunoașterea Statului nostru de ambele ierarhii apusene (p. 252); „semnele de vasalitate“ pe moneta lui aveau rațiuni economice nu politice (p. 247).

Expansiunea politică, fericit inaugurată de Vlaicu, e oprită īn loc supt cei doi urmași: Radu I și Dan I, cărora nu li se pot fixa anii de Domnie; se continuă, supt dīnșii, numai opera lui Nicodīm, analizată īn capitolul IV mai ales. „Operă de unitate românească, peste toate despărțirile de regiuni“ este organizarea vieții mōnahale, temelie unică a dezvoltării Bisericii și culturii românești, așezată de Nicodīm, direct sau prīn învățăceii săi, īn cele trei țări. Se elimină și Iurg Coriatovici dīn lista Domnilor Moldovei. Un capitol se consacră raporturilor Moldovei cu Iageloniī, constatīnd, īn primul act, *lipsa formulei vasalității* (p. 260). Alcătuirea „blocului românesc“ avea să fie de mare folos Moldovei, la īnceputul acestor legături. Țara se consolidează cu „vitejii“ dīn Maramureș, cu o episcopie catolică, pe līngă cea ortodoxă, și cu o cancelarie *slavo-ruteană*, care *slavisează toponimia țării*, precum e sigur cā proceda și cu onomastica persoanelor (p. 263).

Cele dīn urmă trei capītole, de marī proporții, se consacră acțiunii multiple a lui *Mircea*, al patrulea dīn seria marilor ctitori ai Țării-Românești și „cel care a īntrat īn legături cu Moldova, creīndu-se astfel o singură linie politică pentru amīndouă Domniile“ (p. 340): el este autorul „blocului românesc“. Se reconstituie organizația mai complexă ce *Mircea* a dat țării, analizīnd dregătoriile de origine bizantină, slavo-bizantină și ungară, așezămīntele agrare cu toponimia satelor dīn timpul acelei „noi sintese românești, care este Domnia lui *Mircea*“ (p. 272).

¹ Chestiune de care mă voiu ocupa īntr'o cercetare anume.

Acțiunea lui politică și războinică este întreprinsă cu activitatea de cruciată a lui *Sigismund*, pe care îl ajută în rolul acesta, fără ca el însuși, Mircea, să fie un „cavaler al credinții“ din evocarea poetului Alexandrescu, ci înțeleptul stăpînitor de realități din Satira lui Eminescu.

„Fără a cunoaște istoria lui Sigismund, a lui Mircea rămîne neînțeleasă“, zice d. N. Iorga (p. 285); totuși, din vina izvoarelor, rămîn unele fapte inexplicabile, precum acușația ce i se aduce într'un document regal, că el ar fi atacat oștile regale la *Pazata*, ceia ce logica noastră refuză de a concepe, înlocuindu-l acolo, cum face autorul, cu răsculatul Vlad (p. 302, nota 3).

Se expun tainele complicatei diplomații a lui Mircea, care exploată cu măiestrie împrejurările, pentru a smulge lui Sigismund, cînd posesiuni feudale, fără umbră de vasalitate, cînd tratate pe picior de egalitate, trecînd apoi de la o alianță la alta, cu Puterile rivale între ele: Ungaria, Polonia și Turcia, desfăcînd „blocul romîn“, pentru ca să aibă mină liberă (pp. 281, 297) și dominînd asupra Moldovei (cap. XI) prin numirea unui Domn acolo, a lui Alexandru-cel-Bun. De și mai cumpănit în socoteli, acesta pare autorului un bun elev al maestrului său Mircea, în ceia ce privește mai întăiu: „stabilirea de ierarhii“ ale dregătorilor, apoi în „orînduirea canonică a Bisericii moldovene“ (pp. 311-313. Cf. și p. 315). Purtînd cu mîndrie insemnele de „despot“ bizantin, Mircea se ridică și mai sus: el cîtează să dicteze regelui polon condiții de arbitragiu (p. 277), apoi să dea un Sultan Turcilor, în fine să încheie cu acest Sultan și cu Sîrbii o „triplă alianță“ sau „înțelegere balcanică“ (p. 325).

Cele două capitole consacrate „luptelor pentru stăpînirea Dunării“ (cap. IX) și „politicii Sud-Est europene (cap. X) nu sînt decît două fețe ale aceleiași probleme ce se pot resuma în ceia ce am numit mai sus: imperativul geopolitic al Dunării. Vlaicu se pregătise a primi moștenirea bizantină a Dunării, dar Ungaria o pîndia cu mult mai d'înainte. Mircea realiază și el, intermitent, dominația pe ambele maluri, iar Sigismund, care avea Belgradul și rivnia Chilia, nu izbutea decît pe timpul lui Dan II, și prin vasalitatea acestuia, să aibă Dunărea, pe care i-o disputau, în bună parte, Turcii, cari s'au interpus încă din timpul lui Baieșid I.

Problema posesiunilor lui Mircea, legată decî și de această chestiune a Dunării, e urmărită aici în toate vicisitudinile, care

o infățișează mult mai complicată decît și-o inchipuia Dimitrie Onciul. „Părțile tătărăști“ s'ar fi ocupat, prin bună înțelegere cu Roman I (p. 289). La 1416 Mircea e nevoit să intre însă în „sistemul militar turcesc“ (p. 337), din cauza pierderii cetăților dunărene.

Concepția învechită asupra Turcilor din secolul al XIV-lea, „fanatici și barbari“, se revistuește aici: ei sînt „dromocrații“, împregnați și de cavalerism frances (p. 290), gata de a cuprinde în sistemul lor militar, și prin încuscriri, atîția principii creștini, între cari era Mircea, ca feudatari. Se admit două biruinți creștine în 1394—1395 din cauza datelor divergente pentru bătălia zisă de la Rovine, unde au perit vasali creștini ai lui Baiezyd (p. 298). Toată înclătarea dintre păgîni și creștini, pînă la 1400, este prinsă în țesătura firească a Istoriei sud-estice.

Volumul oprește desfășurarea evenimentelor la moartea lui Mircea și la ascensiunea lui Alexandru-cel-Bun „autocrator“—ul imitator al lui Mircea, cu care împreună el refăcuse „blocul românesc“, împotriva lui Sigismund, după cum tot împotriva acestuia, mai înainte, Mircea încheiase „înțelegerea balcanică“ spre a se opune hegemoniei ungare pe Dunăre (pp. 323, 325, 326). A doua zi, însă, după „recunoașterea solemnă a neatîrnării“ Moldovei de regele polon (în 1411), ura lui Sigismund contra Domniilor romine și intrigile lui Vitold duc la încheierea infamului pact de la Lublau (1412). Dar Musa moare, împrejurările se schimbă, și asistăm la *declinul hegemoniei lui Mircea* și la încercările lui de a ridica alți concurenți la tronul otoman, înainte de *acomodarea sa prin haraci* cu puternicul vecin păgîn.

Dar momentul morții lui Mircea are și altă însemnătate pentru a servi de *limită* unei epoci noi și deci unui volum de sintesă: pătrunzînd adîncul sens al faptelor, mentalitatea și starea de spirit, autorul surprinde o reerudescență a *spiritului cavaleresc* în țările apusene, cu repercusiuni pînă la Carpați, introducînd și pe ai noștri în „zbuciumul vremii celei noi“, „a cavalerilor“ (p. 344), de care se va ocupa volumul următor.

Volumul III se încheie cu un capitol, infățișînd, mai nou și mai complet, „*Creațiunea politică românească*“ în instituții agrare, civile, sociale, politice și artistice.

În resumat: și în acest volum, sinteza istorică este o tinerească renovație a studiilor, străbătute de puternicul spirit creator al autorului. Se renunță, nu fără pagubă pentru cetitor, la atitea desvoltări date în studiile anterioare, ca: *Istoria Bisericii ro-*

mîne“, „Istoria Armatei“, Istoria Chiliei și Cetății-Albe“, „Chestiunea Dunării“, ca să numim numai pe cele mai cunoscute, din cauza cadrului impus de planul lucrării; altminteri, autorul, care știe întotdeauna să nu se repete, chiar cînd este nevoit a trata o chestiune dezvoltată anterior în cadru egal, trebuia să ni dea, pentru epocă tratată, cel puțin materia a două volume de mărirea acestuia. Cetitorul doritor de dezvoltări va fi nevoit să se adreseze la lucrările speciale citate mai sus.

Într'o frasă plină de noutate și prospețime, de căldură tinerască în chiar expresia sobră a științei, autorul pătrunde tot mai adînc tainele izvoarelor istorice, și îneditul țighește din fiecare pagină. Ca un *leit-motiv* revine, și în acest volum, ca o sarcină moștenită de la înaintașul său, dovezile logice ale *continuității* noastre pe acest pămînt, dar și acelea ale *unității organice* a poporului român peste hotarele politice. Din „fondul, basa vieții rurale, de o străveche cultură“ (p. 287) s'au hrănit *energiile*, care împingeau neamul la o rădicare simultană pe tot cuprinsul locuințelor sale, și spre întemeierea ambelor State, *ctitoriile independente*, care nu și-au terminat epoca de glorie.

Legende multe s'au risipit, dar multe adevăruri s'au așezat la locul de cinste în Cartea Neamului, și nu din cele care ar servi mai puțin mindria unui mare popor. Fantasmelor legendelor „Anonimului“ ori ale diplomelor plămuite ad-hoc pier, personaje sînt chemate din ceața legendei în rampa luminoasă a Istoriei (ca Dragoș); unii apar scăzuți, alții cresc în prestigiu, ca Nicolae-Alexandru, Vlaicu și Mircea, până la proporțiile unor mari creatori, pe temeiul izvorului autentic bine interpretat și al acțiunii lor, clar judecată în perspectiva mai largă a Sud-Estului european. Scena restrînsă a Istoriei locale își lărgește orizontul pe nesimțite, ca supt bagheta vrăjitorului, spre limitele acestui Sud-Est din care facem parte integrantă totdeauna, fiindcă ne aflăm chiar în centrul său. Rostul desfășurării istorice, din mutilat și inexplicabil, cum se înfățișează la cercetătorii neorientați sau incapabili de a ținea samă de aceste condiționări logice, devine cu mult mai complex, dar și străbătut de puternica rază a causalității, cînd este încadrat, ca aici, în ritmul Istoriei Universale. Ca și cele precedente, volumul apare cu bogate ilustrații noi și utile¹.

N. A. Constantinescu.

¹ La urmă vin „Eratele“ volumelor precedente și a celui de față, la care

Revelații și iluzii asupra dedesubturilor vieții politice în neutralitate, în și după Marele Războiu

În *Efimeridete, însemnări și amintiri, 1908-1928*, ale d-lui M. Theodorian-Carada (Săbăoani, 1957) se pot culege unele fapte interesante.

Încercarea lui N. Dobrescu și a profesorului Mihălcescu de a „schimba starea bisericească existentă“, mergând până la Unire, dacă vrea Guvernul, în 1908 (p. 11). Recunoașterea lui Girboviceanu, inspiratorul reformei lui Haret, că ea nu și-a dat roadele (p. 12). Legăturile cu catolicii ale profesorului Cornoiu (p. 12). Legăturile lui Haret cu campania contra mitropolitului Partenie (pp. 12-3). Demisia dată regelui Carol de Partenie la însăși numirea sa (regele o mărturisește; p. 13). Și alte urite intrigi în Biserică, legate de mizeriile țesute de autorul însuși (p. 14). Se văd legăturile ortodoxiei cu cine o părăsise public, amestecându-se în astfel de raporturi și d. Albert Honigmann, devenit un confident. Ambiția lui Gherasim Safirim de a fi mitropolit al Moldovei. Haret contra alegerii lui Atanasie Mironescu, pe cînd Partenie, demisionat, se voia el Primat, și Ghenadie în Moldova (p. 16). Planul politicianilor de a alege pe Nifon la Galați, pentru ca „în douăzeci și patru de ore“ să treacă Primat în locul lui Pimen, Primat de o clipă (pp. 16-7). Rolul nefast al autorului în mijlocul unor oameni fără caracter e expus cu mîndrie și mai departe, cu lucruri dictate care treceau apoi pe sama altora.

Că nu trebuie crezut însă tot ce se spune aici iese din următorul patent neadevăr. Se spune că fostul mitropolit Atanasie „a murit subit ieșind de la o audiență în care pare că i se vorbise de o eventuală alegere a sa în Scaunul Patriarhal“, — și se discută dacă era bine sau ba să fie așa. Dar Atanasie a fost trîsnit de apoplexie în casa mea, cînd eram președinte al Consiliului, și el venise ca să-mi mulțamească pentru darea de samă a lucrării lui despre Cernica. Mi-a vorbit de Biserică în genere, și eu nu

adăugăm citeva: Pag. 35, r. 6 jos, se în loc de *ce*; p. 39, r. 2. olachales; p. 102, r. 11 jos, Hermann de Salza; p. 178, nota 4 și p. 181, nota 4, anul 1935 (pentru 1936); p. 263, r. 4, stratornicul; p. 260, r. 6 jos, *că* pentru *cu*; p. 299, nota 2 corespunde cifrei 3 din text; p. 361, r. 5 jos: imperial.

eram doar unul din politicianii cu cari d. Theodorian-Carada era deprins (cf. p. 22).

Autorul crede că la 1911 fără o declarație a guvernului în Sinod s'ar fi putut face Unirea (pp. 22-5)... Canonicul Baud ar fi fost pentru prefacerea catolicismului în România într'o formă unită (pp. 25-6). În frumoasele tovărășii de care e vorba nu putea să lipsească nici... Bogdan-Pitești (p. 26). Vedem pe Ionel Brătianu întrebînd pe cardinalul Rampolla cum „să crească clerul românesc“ (p. 29). Rampolla asigură că nu va fi episcopia de Hajdu-Dorogh, care totuși a fost (pp. 29-30). Și D. A. Sturdza ar fi profetit că va veni ziua catolicismului la noi, pentru că „la Roma e regulă“ (p. 30). Așa vorbeau în vînt oamenii noștri politici. Și Mihai Sturdza, acoperit cu anecdote compromițătoare și scandaloase, e arătat, — el, ctitorul de la Baden-Baden —, ca dorind să moară catolic (pp. 30-1). În alt domeniu, autorul ar fi vrut, la 1911 să vadă pe fratele mai mic al regelui Ferdinand domnind în Albania (p. 37)! Regele Carol ar fi dorit pe Lascar șef al liberalilor (p. 39). Militarii trebuie să spuie dacă e adevărat că la 1913 Românii au intrat în Varna, ceia ce mi se pare imposibil (p. 39). Despre sentimentele lui Pherekyde față de Brătianu și de Marghiloman, pp. 40-1. Autorul crede că acestuia din urmă, cât și lui I. Brătianu, „i se datorează înfăptuirea idealului nostru național“ (p. 41)!

Interesantă atitudinea regelui Carol în 1913, după ce Consiliul de Coroană răsپinsese ideea unei colaborări cu Centralii. El ar fi reapărut ca să ceară lui I. Brătianu ca în răspunsul ce se va da să nu se spuie că România nu e încă pregătită, ci că nu poate participa la un războiu provocat de Austria (p. 43).

Atunci Brătianu ar fi voit un Ministeriu Național, cu Marghiloman (*sic*), care n'ar fi primit, ca să nu fie și Take Ionescu, „dar că el era înțeles cu regele ca la 15 Novembre să se constituie un Cabinet liberal-conservator, în așa fel ca revisuirea (Constituției) să o facă un Ministeriu compus din represintanții celor două partide ce au votat Constituția la 1866“. N'ar fi contat cu moartea regelui (pp. 43-4). Ciudată oferta rusească, tot imposibilă, a Hotinului (!) către România, dacă intră în Ardeal (44). Desertori romini din Ardeal la Cîmpulung (pp. 44-5). Take Ionescu ar fi declarat că, pentru războiu, „se pune la dis-

poziția lui (Filipescu)" (pp. 45-6). Fiii lui Costinescu vor putea răspunde dacă părintele lor a fost capabil la 1915 să declare că vrea să răstoarne pe șeful guvernului (pp. 46-7).

Autorul crede, naiv, că se putea cere Rusiei o declarație cu privire la posibilitățile Unirii tuturor Românilor, inclusiv cei din Basarabia (p. 47). Se afirmă cu putere, și pe baza conferinței la Ateneu a lui I. I. Brătianu, că regele Carol admitea întoarcerea politicii noastre până la un atac în Ardeal. Se merge poate prea departe, de și atitudinea Suveranului în ultimul timp era hotărât anti-austriacă (pp. 48-9). Regele Ferdinand ar fi recunoscut dinastia permanentă a Brătienilor lângă a sa (p. 51). Ar fi declarat că Bucovina nu-i mai poate ajunge (*ibid.*). Sfătuirii secrete între Brătianu și Marghiloman, puțin onorabile pentru caracterul amindurora (pp. 53-4) Tot așa pentru încercarea unei apropieri între Filipescu și Marghiloman (pp. 54-5). A fost în adevăr zvonul unui ridicul „Ministeriu Maiorescu, cu Brătianu la Războiu, Marghiloman la Finanțe, Take Ionescu la Externe și Filipescu la Interne" (p. 58)? Și acela al unui Cabinet Pherekyde, în ajunul intrării în acțiune (p. 58)! Iar Marghiloman aștepta un Ministeriu Maiorescu, pentru neutralitate (*ibid.*). De fapt el aflase că regele a și pregătit acest Ministeriu, în cas de divergență în Consiliul de Coroană, pentru ca apoi, a doua zi, să-i ceară a-și da concursul lui Brătianu pentru intrarea în acțiune... „După consiliu, regele și Brătianu s'au ținut de Marghiloman să între în Cabinet cu represintanții tuturor partidelor" (p. 59). După aceasta, Brătianu i-ar fi oferit „o misiune diplomatică secretă" (p. 59)... Se vorbește și de existența, atunci, a „celor ce sînt gata să silească pe regele să facă imediat pace" (p. 60)! Marghiloman declară „că într'adevăr i se făcuse o propunere în felul acesta imediat după căderea Turtucaii și nu voise să o asculte" (*ibid.*). Mari prăpăstii care ar fi de dorit să nu fi fost în realitatea însăși a lucrurilor.

Autorul se afla la Nămăiești la începerea războiului. Note despre starea de spirit generală, destul de slabă. În retragere, cutare ofițer, viind de la Olt, „întreabă dacă nu cred că a sosit momentul ca regele să cheme pe Carp să facă pace" (p. 62). Soldați acusa pe Filipescu, care se stîngea atunci (p. 63). Nu e admisibil că, la început, acesta întors, din Germania, era sigur de victoria ei și gata să sprijine atacul contra Rusiei și că singur evenimentul de la Marna l-ar fi schimbat, ca și starea opiniei publice (p. 63).

În mijlocul primelor infringeri, *Carp*, *întâlnindu-se cu Marghiloman*, îi cere „să meargă toți la 15 Novembre la Cameră și să țină ședință oricîți vor fi“, căci „amînarea Parlamentului era neconstituțională“. Marghiloman găsește ideea „ridiculă“ (pp. 64-5).

Ultimii Ruși, inconștienți, în Bucureștii gata de predare (p. 65).

Maiorescu ar fi „murit indignat pe regele Ferdinand, fiindcă-i îndusese în eroare și-și bătuse joc de el“, dar autorul crede că planul Ministeriului Maiorescu de neutralitate era serios (*ibid.*).

Mackensen ar fi comunicat oferta de pace a lui Wilhelm al II-lea lui *Carp*, Maiorescu, Marghiloman și arhiepiscopului Netzhhammer (*sic*), „dorind ca Bucureștii (*sic*) să se pronunțe în favorul păcii“, dar a fost refusat de „noi“ (p. 67)... Cine ar crede-o? Autorul crede că Germanii s'au oprit la Siretiu din cauza unei înțelegeri cu Rușii (p. 67).

Defilarea Turcilor în ziua căderii Plevnei (p. 68). „Brătianu lă-sase aici o delegație în felul celei pe care au avut (*sic*) Francessii în Bordeaux“ la 1871 (nu înțeleg nimic din această comparație) (p. 68). Aici o destăinuire, care e nouă și gravă, și prietenii lui I. Brătianu au cuvîntul să răspundă: „Lupu Kostaki era delegat la Interne, D. S. Nenișescu la Războiu“ — trăiește și ar putea vorbi — „Mihail Popescu la Instrucție Publică și Culte, inginerul Panaiot (?) la Lucrări Publice și d. Oscar Kiriacescu la Finanțe și d. Nedelcu la Justiție“, — e de dorit să vorbească și d-lor. „Marghiloman avea să rămînă pe loc ca președinte al Crucii Roșii. Lăsîndu-i opt milioane lei pentru plata funcționarilor polițienești și pentru ordinea publică, Brătianu ar fi arătat Delegației Guvernamentale că „avea să cirmuiască după indicațiile lui Marghiloman, de a cărui credință regele nu avea nicio îndoială“. E posibil, se întreabă orice om onest? Și e admisibil să nu se răspundă acestor revelații? Autorul pare a regreta că Nemții s'au adresat numai lui Lupu Kostaki și că Mackensen n'a onorat decît pe *Carp* cu visita sa (*ibid.*).

Pentru îngrijirea populației se creiază un comitet, în care, „cu autorisația d-lui Marghiloman“, Gr. Cantacuzino adună pe dd. Nenișescu, Dobrovitz, Oscar Niculescu, Corteanu și alți cîțiva, cari nu mai sînt în viață, adăugîndu-se d-nele Lina Pherekyde și Lidia Filipescu (pp. 68-9). Se dă și organizația comitetului, în care intră și alte persoane (pp. 68-9).

Atunci se cere bictului Primat Conon să deslețe poporul de

jurământul față de regele care a declarat războiul contra Constituției (p. 69). Autorul apare ca solicitat să primească, de și părăsise ortodoxia, directoratul Mitropoliei (p. 70)!! Patru prelați, azi morți, doi episcopi, Sofronie și Calist, doi arhieri, Meletie și Evghenie, plus profesorul Dragomir Dimitrescu, beau în sănătatea șefului lor eterodox!! I se dă latitudinea să convoace cînd vrea Sinodul și Consistoriul. „Ne-am îmbrățișat amîndoi și cu cei de față“ (p. 70). Un „popă“-i transmite puterile! Părintele Nicolae Popescu, membru al Academiei, pus în cauză, ar avea ceva de răspuns, fiindcă astfel de lucruri nu pot trece așa (p. 71). Apoi revelion cu onestul Chiricescu, delatorul păcatelor femeiești ale bunului său amic, Mitropolitul Atanasie (p. 71). „Ă doua zi, protopopii, încinși în brițe mohorite și cu culioane roșii pe cap, au venit de m'au hiritisit, fiind în mină toiege lungi cu minere de argint“. Îi preocupă ordinul lui Conon de a nu se merge pe la case de Bobotează. D. Theodorian-Carada binevoiește a-l „revoca“. Promite zăbava mării, impopulare, a schimbării stilului. „După amiază Primatul mi s'a părut și mai năucit (sic).“ Alt discurs de la „revisorul eparhial Negulescu“ — unde o fi azi—?, rău primit, fiindcă era contra noului calendar, dar cedează. „Am spus că eu unul nu pot lucra cu mitropolitul și am să-l las în plata Domnului. Într'adevăr a doua zi nu am mai intrat în biroul Primatului decît ca să-i trîntesc demisia pe masă și am ieșit.“ Cînd o află episcopul de Argeș, strigă prostește: „Păcatele noastre, boierule“. Autorul află frica lui Conon că va fi caterisit fiindcă are ca director un laic unit (p. 72). Și caracterizarea: „bătrîn, fără pic de inteligență, lipsit de memorie și plin de imaginație“ (p. 72). La așa conducători politici, așa șefi ai clerului...

Autorul răspinge ideea că ar fi cunoscut criminala „Chemare“ contra regelui. I-o aduce la cunoștință arhiereul Meletie, prezentat de Lupu Kostaki, și d. Theodorian Carada își dă samă că acesta era un lucru care merita împușcarea. După iscălire, Conon ar fi voit să treacă în Moldova (!!), și „Guvernul“ (sic) l-ar fi oprit la gară, cu prefectul de Poliție. Autorul crede în adevăr că Germanii, pe această chestie, ar fi vrut să-l aresteze. Dar demisionase (*ibid.*).

Autorul se arată ca avînd merițul de a fi oprit, prin Netzhammer, „Vlădica“ — ce avea de lucru acesta!—, arestarea d-nei

Pia Brătianu și a nurorilor ei (pp. 73-4). Au fost arestate altele, pentru că n'au fost „prudente“ (p. 74).

„Nemții au înlocuit Delegația guvernamentală, pe care o constituisse Brătianu (!) prin așa-zisul Guvern al Giranților“ (Lupu Kostaki, Nenișescu, Antipa, Hinna, Litzica, apoi Virgil Arion). „Lupu Kostaki se socotia drept președinte al Guvernului, dar era supt zilnicul control al Witzfelfelbelui (*sic*). Rosenberg“ (p. 74). Cetim: „Carp, la începutul lui 1917, a crezut că va putea înființa supt acest Guvern căpităniile lui generale. Voiă să împartă teritoriul ocupat în patru regiuni, în fruntea cărora să pună pe Paul Theodoru, Mișu Rahtivan, D. Ionescu-Dolj și D. Dristorianu. Asta a decis pe Marghiloman să convoace Comitetul Executiv al Partidului la 1-iu Februar stil nou“ („Maiorescu, C. Arion, G. Știrbei, Matache Dobrescu, Gr. Cantacuzino, Paul Theodoru, Mișu Rahtivan, S. Mehedinți, dr. Bădescu, Dristorian, Costeanu, Nicu Iorgule[scu], Andreescu de la Cimpulung, Berceanu de la Brăila și încă vre-o doi“, lipsind d. Nenișescu), fiindcă nu se admisesse cererea lui Carp, adusă de el, „că nu mai recunoaște pe Ferdinand ca rege al României“; Maiorescu-și ride de sfaturile lui; pp. 74-5).

Marghiloman nu primește căpităniile, care-s contra Constituției și a convenției de la Haga, care nu dă ocupantului dreptul de a legifera. Gr. Cantacuzino e „mișcător“ cind cete unirea Marghiloman-Carp. Remarcabil discursul lui Maiorescu: „La Iași e Guvernul țării, incontestabil Guvernul de fapt al țării. Cu cei din teritoriul ocupat nu se pot răfui. Acest Guvern trăiește, există. Dacă va birui Antanta, Brătianu își va impune politica sa, în sprijinul aliaților pe cari și i-a ales. Carp crede în victoria Germanilor. Dacă Germania va învinge, d-lui își va realiza idealul politic, cu sprijinul Germanilor. Dar ce se face România, dacă nu biruie nimeni și se incheie o pace transacțională? Cine va vorbi în numele ei la Congresul păcii? Cine o va governa? Acesta va fi rolul partidului conservator, foarte onorabil, covirșitor chiar.

Politica lui Marghiloman i se pare singura indicată pentru cine vrea să joace acel rol“ (p. 75).

Germanii ar fi vrut, la un moment, să-l închidă pe acesta la Arnota. I se propunea înțelegerea cu Carp. Autorul îi recomandă „să se explice cu Mackensen“. Dar Marghiloman „se temea să nu fie primit“ (!). „Am rugat pe arhiepiscopul Netzhammer să vadă

de nu ar putea să-l îndulcească pe mareșal față de Marghiloman. A reușit... (!)" (p. 76). „Plebiscitul“ pentru Carp a urmat, dar Marghiloman l-a zădărnicit. Dar ei se văd la Călinești, dejunând împreună. „Acesta (Carp) i-a istorisit că s'a prevalat de dreptul că făcuse parte din același corp universitar ca și Wilhelm II, ca să-i scrie. I-a arătat în acea scrisoare în ce anume condițiuni ar primi prezidenția unui Guvern Provisoriu. Mai întâiu Nemții să-i gonească din Mo'dova pe Muscali și dinastia. Viitorul rege ar putea fi un strănepot al vestitului prinț Friedrich-Karl, prințul Frederic-Wilhelm al Frusiei, care era Landrath, subprefect în Polonia“. D. Theodorian-Carada observă că n'are decit fete (!!)" (p. 76). Și adaugă că, în același loc unde s'au vorbit acestea, același Marghiloman a plins pentru Mărășești. Și ăștia erau oamenii cei mai inteligenți ai țării și represintau demnitatea ei națională! O boierii de odinioară cind erau două țări mici și amenințate, și ei nu învățaseră nici la Paris, nici în Germania, și nu se credeau „bărbați de Stat“!

Autorul lucrează supt prezidenția lui Gh. Știrbei în comisia instituită de Marghiloman pentru noua Constituție, legea electorală, legea administrativă, așezarea fiscală cu „zece sau douăsprezece județe“ (d-sa dorește să fie împărțite, ca model...): în ea „Mehedinți, Hamangiu (!) și Andrei Corteanu“. Se adaugă N. Bărbulescu și Leonida Mavroiani (pp. 77-8). Apoi, supt prezidenția lui C. C. Arion (Știrbei murind), se adaugă „Gr. Cantacuzino, dr. Bardescu, Tzigara-Samurcaș și V. V. Maltezeanu“ (p. 80).

La formarea Ministeriului Marghiloman, regele ar fi refuzat pe Gr. Cantacuzino, și generalul Grigorescu ar fi vrut locul lui Hirjeu. Se zvonia la București că „avea să se formeze o Regență, compusă din Carp, Lupu Kostaki și Primatul, dacă Marghiloman nu va voi să primească un loc în Regență“, C. C. Arion formind Guvernul (p. 81). Netzhammer spera ca rege un arhiduce (*ibid.*).

Ar fi fost vorba la Iași de un Ministeriu Mișu, propus de I. Brătianu (p. 85). Marghiloman se arăta sigur că rămîne, în ajunul căderii (pp. 85-6); i s'ar fi dat termen de șase luni, cu voia lui Clemenceau. Scena demisiei impuse pare a fi autentică (p. 86). Marghiloman păstra ca o armă puternică darea în judecată a miniștrilor liberali (*ibid.*). Ar fi oferit portofolii lui M. Cantacuzino și D. Greceanu (*ibid.*)

Aventurile așa-zisului partid „conservator-progresist“, botezat așa de autor, nu interesează după aceste groaznice destăinuri. Șeful

era gata „să intre într'un Cabinet Averescu, alături de Take Ionescu“ (p. 90). Ambiția lui Toma Stelian de a presida un Guvern (p. 91). Și Pherekyde ar fi negociat un Guvern Brătianu-Marghiloman (p. 92)! Ori „un Cabinet liberal-progresist supt presidenția d-lui Maniu“ (*ibid.*). Ori „Pherekyde-Brătianu-Marghiloman“ (*ibid.*). Marghiloman e încintat de „eleganța“ Guvernului generalilor (*ibid.*). Autorul crede că trebuia să ne rupem de aliați și să facem „pace separată cu Ungaria“, căpătînd Banatul întreg! Răsturnam și pe Wilson, Clemenceau și Lloyd George, „și împăciuirea Europei se făcea mai iute și mai bine“! Deocamdată, d. Vaida oferă pe ascuns Finanțele lui Marghiloman (p. 98). Iar regele s'ar fi gîndit la Ministeriul lui... Amos Frincu (pp. 96-7) (!) O observație: miniștrii Federației n'au fost „revocați“, ci au demisionat.

Cînd era vorba de moștenirea Guvernului Averescu, regele spune autorului: „cit voiu trăi, nu mai fac eu vre-un Ardelean șef de Guvern“ (p. 111). Haosul negociațiilor lui Marghiloman cu Ardeleni nu merită urmărit. Ultimele speranțe ale lui Marghiloman de a veni la putere înduioșează... De fapt dd. Averescu, Maniu și Vaida l-ar fi primit ca succesor al lui Take Ionescu, pe care regele-l și condamnase: el ar fi fost numit pentru că „în ultimul moment Ardeleni au refuzat să intre într'un Cabinet Coandă“ (p. 115). După instalarea Guvernului Brătianu, Ardeleni invită o delegație a „progresiștilor“ la clubul lor pentru o acțiune comună de opoziție și află acolo și alte delegații, cu efectul ce se putea aștepta (pp. 117-8). N'am dat, cum se afirmă, nicio încuviințare la telefon niciunui comunicat al bizarei adunări, de care n'am știut nimic. Oamenii se mințiau unii pe alții (v. p. 118). Ardeleni i-au cerut apoi lui Marghiloman fusiunea, dacă se retrage din fruntea partidului său, și „o situație strălucită, cînd vom veni la Guvern“ (p. 119). Regele întreabă despre Ardeleni „ce vor oamenii așa“ (p. 130). Asupra zădărnicii speranțelor de Guvern Maniu în 1925 detalii picante în ce privește împărțirea portofoliilor la paginile 132-5. E de crezut ascunderea „treizeci și patru de oare“, pentru combinații de partid, a morții regelui Ferdinand?

Aici se isprăvește o „confesiune“, dureroasă poate pentru autor, dar care, pentru moravurile politice ale epocii, va rămînea un monument de rușine.

N. Iorga.

Mai multă lumină asupra Pactului de la Osborne, 9 August 1857¹

de Harold Temperley.

Pactul de la Osborne a fost discutat întâiu din punct de vedere științific de d. W. G. East și apoi mai pe larg de profesorul Thad Riker care a folosit dovezi scoase din arhivele franceze și austriece. Citeva informații folositoare și noi, însoțite de comentarii prețioase au fost expuse de d-na Alice Carter în „Cambridge Historical Journal“ (vol. V, no. 2, pp. 214-23)². De atunci alte dovezi mi-au căzut mie în mîni din izvoare franceze, austriece și din hirtii particulare. Dintre acestea cele mai importante sînt scrisorile particulare ale lui Clarendon către Cowley, acum în posesia d-lui Victor Wellesley, care a avut bunătatea de a-mi permite să le folosesc. Hirtiile proprii ale lui Clarendon, din care actualul Lord Clarendon îmi permite să citez, nu conțin copii de ale scrisorilor lui proprii, ci numai originalele corespondențelor lui. În acest caz Palmerston furnizează citeva informații ulterioare, și același lucru îl face Cowley, care-l citat mai jos. Scrisorile lui Clarendon, pentru prima dată date aici în întregime, sînt încă și mai prețioase, pentru că el a fost persoana cea mai interesată în stabilirea înțelegerii. D-na Alice Carter (vol. V, no. 2, p. 221) spune: „problema numai atunci va fi rezolvată cînd vor ieși la lumină scrisorile lui Clarendon către Cowley din August 1857“. Acestea sînt acum aici și sperăm ca problema să fie rezolvată. În orice caz, ele aruncă atîta lumină, cîtă se poate găsi de partea Angliei.

I. — Vederile lui Palmerston și Clarendon în August 1857.

(După cum se vede aici, Palmerston n'a sperat mult de la întrevederea care s'a terminat cu înțelegerea de la Osborne.)

1.

Lordul Palmerston către Lordul Clarendon, 3 August 1857.

Într'o alianță anglo-francesă, Împăratul vede o cutie, noi, și el, cinele de a cărui coadă e legată cutia. Trebuie să-l scoatem din greșală încet și politicos.

Palmerston.

(Mss. private ale lui Clarendon.)

¹ Traducere din limba engleză.

² V. articolul următor.

2.

(Următoarea notă e importantă pentru că e scrisă în ziua cînd s'a încheiat înțelegerea. Extras din Registratura publică de la Ministeriul de Externe, care conține diferite hirtii ale lui Palmerston.)

Lordul Clarendon către Ministeriul de Externe, Osborne, 9 August 1857.

Telegrafiați lui Cowley, care-i nerăbdător să aștepte știri. Noi am convenit și am sfătuit pe Sultan să revizuiască lista și să anuleze alegerile, dar Împăratul renunță la Unirea Principatelor. Totul a decurs într-o atmosferă foarte prietenească și vizita nu poate să nu aibă un rezultat bun.

(Ministeriul de Externe, 96/25.)

(Telegrama de mai sus Cowley n'o primise, cînd a scris următoarea scrisoare.)

3.

Lordul Cowley către Lordul Clarendon, Trouville, 10 August 1857.

Am primit cele câteva rînduri ale d-voastră din 8 August și sînt foarte bucuros că nădăjduiți încă într-o înțelegere. Sînt de acord cu d-voastră că, dacă lucrurile nu se hotărăsc, la Osborne se termină cu Antanta așa cum e situația acum.

Cowley.

(Mss. particulare ale lui Clarendon.)

4.

Lordul Clarendon către Sir G. H. Seymour (Viena). Telegramă de la 1-iu August 1857.

Împăratul Franciei cere discreție, întâiu, pentru că el n'ar putea promite în numele celorlalte trei Puteri și, al doilea, nu vrea să pară ca și cînd ar fi renunțat la politica sa pentru scopul de a obține satisfacție de la Poartă. Credem că acest lucru e rezonabil, și sperăm că se vor trimite dispoziții d-lui Brunnow, astfel că vom obține în sfîrșit ceea ce așă de mult timp doriam.

Contele Buol nu trebuie să ia asupra-și responsabilitatea unei asigurări care ni-a fost dată nouă de Împăratul Franciei, ci să îndeplinească aceia ce i s'a încredințat, lucru de care nu ne îndoim.

Clarendon.

(Ministeriul de Externe, 120-342). Telegramă.)

5.

Lordul Clarendon către Lordul Cowley, 12 August 1857.

(Dă o notă asupra stipulațiunilor și spune că, „dacă noi am ajunge la o înțelegere, aceasta ar însemna ruptura cu Franța și Rusia, care ar forma, sint convins, în timp de o lună, o alianță strinsă basată pe distrugerea Turciei“. Continuă.)

Greutatea înțelegerii constă în aceia că noi trebuie să ținem secret pentru un timp ceia ce am obținut în schimb, anume că Franța a părăsit chestiunea Unirii, ceia ce e în adevăr un câștig important. Și Franța va părea astfel să fi câștigat, iar noi că am fi înghițit ceva neplăcut, dar trebuie să suportăm forma, dacă obținem mai târziu esențialul, și d-voastră chiar mai mult decît mine vă veți binecuvînta că această ceartă a fost îndepărtată. Motivele Împăratului de a ținea acest lucru secret în present sint juste, de oare ce pe drept zice că ar fi periclitat dacă s'ar spune că visita de la Osborne l-a făcut să renunțe la un plan politic pentru care se știe că-și luase angajamente. Austria cam vrea să denunțe secretul, de și îi place aranjamentul, dar ea aproape a scăpat din incurcătură, astfel că Poarta și eu vrem ca d-voastră să faceți pe Hübner să simtă aceasta.

Clarendon.

(Mss. private ale lui Wellesley.)

6.

Lordul Cowley către Lordul Clarendon, 12 August 1857.

D-voastră ați câștigat esențialul în timp ce Franța luptă pentru o umbră și nu merită să-i mai contestăm, cînd punctul principal a fost câștigat.

Încurcătura în care a intrat guvernul frances cu atita nepăsare i-a obligat pe Francesi să se înțeleagă asupra unirii cînd în alte împrejurări n'ar fi ajuns la aceasta. Sper să meargă pe drumul cel drept, dar am văzut atita tergiversare și puțină onestitate în intenții de cînd e Walewski ministru, încît nu mai am încrederea pe care am avut-o odinioară în întreprinderile și promisiunile Împăratului.

Cowley.

7.

Lordul Clarendon către Lordul Cowley, 15 August 1857.

Sint de acord cu d-voastră că ultima escapadă a Francesilor a fost folositoare și că fără aceasta ei n'ar fi fost pentru unire, adevărata ceartă care clocotia de la distanță. Naivitatea lui Walewski în asemenea chestiune trece marginile, de și aceasta arată că politica francesă e la început brutală, apoi de amor propriu, dar niciodată de principii. El a spus în prezența Împăratului, care nu l-a contrazis, că lor li-ar fi indiferent de cum s'ar revisui listele electorale, numai revisuirea să fie acceptată „car c'est la forme qui nous concerne“, și, după aceea, către mine, cind am spus că ar trebui trimise dispoziții foarte modelate lui Talleyrand : „Parbleu, je crois bien“. El trebuie să-și schimbe limbajul și a sugerat, de și fără a spune aceasta chiar așa, că nimic nu ar fi mai nepotrivit decît o opinie a divanurilor în favoarea unirii!

Împăratul, vorbind apoi din nou cu mine asupra chestiunii moldovene, imi spuse că Bolgradul venia încă odată în discuție, „et cette affaire de Bolgrad c'était ma faute, j'en conviens“. Walewski era absent. Baroche îi ținea locul și nu s'a amestecat în afaceri. Brunnow mi-a scris, cind eram la Plombières. Am trimis scrisoarea lui lui Baroche. Am scris despre aceasta : „le Brunnow a raison d'un bout à l'autre“, dar, după aceea, cind am venit să cercetez, „j'ai trouvé qu'il avait complètement tort, mais c'était trop tard ; j'étais déjà compromis — que voulez-vous ?“, și el a dat din umeri, și-a răsucit mustața și a ris.

Cineva poate admira candoarea aliatului nostru, dar se sperie de pericolul unei alianțe în orice clipă expusă la o asemenea nepăsătoare incurie. Amîndoi, el și Walewski, au sosit la Osborne cu toată evidența apăsăți de incurcătura în care întraseră, și niciodată n'am văzut doi oameni mai ușurați ca ei după ce i-am ajutat să iasă din incurcătură. Trebuie să spun de asemenea că am făcut aceasta cu generositate și ne-am purtat ca adevărați gentlemen : ne-am folosit de multe expediente și compromisuri, dar am spus că ne punem noi înșine în situația Împăratului, fără a cerceta cum a ajuns el acolo, și am admis că nu putea primi o satisfacție mai mică decît cea pe care o reclamase în mod public. Tot odată am propus să se decidă chestiunea unirii ca să nu mai fie neînțelegeri și niciun motiv pentru viitoare decep-

ții; doar dacă vre una s'ar fi iscat pe neprevăzute. Walewski a declarat că ei au venit cu intenția aceasta la Osborne și de aceea n'a mai întrebat nimic. Palmerston și cu mine am făcut un memoriu de ceia ce s'a petrecut (alături o copie a acestuia), spunând că e pentru informația colegilor miei și că am dori să știm dacă ei îi admit exactitatea. Walewski a admis, dar a refuzat să semneze pentru a avea libertatea să spună că ei n'au dat curs unirii în schimbul satisfacției obținute la Constantinopol și trebui să li se permită în felul lor propriu să-și atragă pe confederați de partea opiniilor lor schimbate. De aceea noi am putea fi încă înlăturați, dar îmi vine greu să cred posibil acest lucru, de oare ce înțelegerea a fost începută de Împărat, Walewski, Persigny, Palmerston și eu însumi, iar Împăratul a comunicat apoi acest lucru Reginei și Prințului, discutându-l cu ei în toată libertatea.

Clarendon.

(Mss. private ale lui Wellesley.)

BCU Cluj / Centre University Library Cluj 8 a.

(Copia memorandum-ului anexat în această scrisoare e identic cu aceea publicată de d-na Carter (vol. V p. 223), afară de amendamentul lui Persigny. L-am dat mai jos, spre a fi complet.)

Pasagiul substituit de domnul de Persigny.

Quant aux détails des arrangements qui doivent être établis d'après ce principe, les deux Gouvernements d'Angleterre et de France s'entendent à ce sujet avant la réunion à Paris de la Conférence qui aura à prononcer définitivement; jusque-là il a été entendu que le présent arrangement doit rester entièrement réservé entre les deux Gouvernements.

(Mss. particulare ale lui Wellesley.)

8 b.

(E interesant de cetit comentariul lui Palmerston asupra acestui amendament al lui Persigny.)

Lordul Palmerston către Lordul Clarendon, 19 August 1857.

E un noroc că am cîștigat concesia Franciei în ce privește unirea, prin alăturarea lui Persigny la memorandum-ul nostru. Walewski ar fi negat propria lui mărturisire că memorandum-ul a fost perfect exact. În orice cas, noi trebuie să trecem cu vederea

atitudinea Guvernului frances, pentru că ar fi fost umilință pentru ei să se confirme, ori să se lase a se ști că am renunțat la realitate pentru o umbră.

Palmerston.

(Mss. printre ale lui Clarendon.)

9 a.

Lordul Cowley către Lordul Clarendon, 18 August 1857.

(Avuse o întrevedere cu Walewski, Duminecă.) Cele spuse de el nu militează împotriva lungii și interesantei declarații din scrisoarea d-voastră de la 15 (v. supra, No. 7).

Nu-mi place felul în care Walewski cintă mereu că la Osborne nu s'a ajuns la nicio înțelegere, exceptind doar anularea alegerilor. Pentru diplomații țărilor mici el merge atât de departe, încît spune că nicio altă chestiune n'a mai fost atinsă.

Nu pot să nu mă întreb dacă nu care cumva intenționează să țină încă deschisă ușa unirii.

Cowley.

(Mss. printre ale lui Clarendon.)

9 b.

Lordul Clarendon către Lordul Cowley, 19 August 1857.

Walewski ar face mai bine să-și ia reședința permanent în Anglia, dacă vrea să fie considerat om onest, pentru că aici ar merge bine, dar atmosfera Parisului pare să-i desvolte tendințele naturale și să aducă prejudicii bunei lui credințe... Trebuie să-i permitem să mintă după plac, dacă vrem să-și fie măcar promisiunea, oricît de nesigur ar părea să se razime cineva pe el. Ar fi umilitor pentru Împărat să se știe, ori să se recunoască faptul că ei au renunțat la ceia ce-i esențial.

Clarendon.

(Mss. private ale lui Wellesley.)

10 a.

Lordul Clarendon către Lordul Cowley, 7 Septembrie 1857, Balmoral.

(Cowley scrisese că Walewski declarase către diferite persoane că înțelegerea de la Osborne fusese prevăzută în câteva conferințe ținute mai înainte.)

Cred că ați făcut bine contrazicind povestea lui Walewski că

abandonarea unirii a fost o consecință a convorbirilor ținute înainte de visita de la Osborne, pentru că fapt este că nu există căi drepte care să iasă din politica lor strîmbă și, odată ce s'au întors de la răutatea pe care au comis-o și sint dispuși să facă aceia ce-i legal și drept, e de datoria noastră să netezim calea și să nu mai facem cercetări, ori să creăm dificultăți. Trebuie să spun de asemenea că, de îndată ce înțelegerea a fost acceptată la Osborne și că unirea a fost abandonată în schimbul anulării alegerilor, Walewski în prezența Împăratului a spus că aceasta ar putea fi clar considerată, nu o compensație a altei chestii și că Împăratul și el, cu mult înainte ca aceste complicații să se fi ivit, au hotărît să se adopte la Osborne unirea practică a Principatelor, și nu cea actuală. Palmerston și cu mine am acceptat exact ceea ce li convenia lor în legătură cu ordinea transacției, numai să nu se ivească neînțelegere cu privire la fondul chestiei. Rolul Franței în această afacere a fost așa de nenorocit și acela al aliaților așa de desprețuit, încît nu mă mir că Walewski întimpină oarecare greutate încercînd să scuture noroiul de pe el și să-și tragă prietenii din canal... Resultatul este că Unirea a fost părăsită, alianța franco-britanică întărită, iar Rusia înlăturată.

Clarendon.

(Mss. particulare ale lui Wellesley.)

10 b.

Lordul Clarendon către lordul Cowley, 8 Septembrie 1857.

Eu nu cred că el (Walewski) ar putea fi fals în chestia Unirii; aceasta l-ar tîri într'o mare încurcătură, și pentru nimic. El trebuie să știe că un angajament se luase, iar Împăratul a vorbit Reginei și Prințului tot așa de deschis cum ni-a vorbit și nouă.

Clarendon.

(Mss. private ale lui Wellesley.)

II. — Walewski, August 1857.

(Walewski iese din această afacere așa de rău, încît e mai bine să dăm aici propriile lui declarații. Primul raport e al lui Hübner, anexat la o scrisoare a lui Cowley (v. mai sus, vo. 6, din 12 August.)

11 a.

Baronul Hübner către lordul Cowley.

En ce qui concerne la question de l'Union, il (Walewski) s'exprime avec grande réserve, disant que rien n'a été convenu, que de part et d'autre on est décidé d'en arriver à une transaction quand le congrès sera réuni pour statuer sur le rapport de la Commission.

Hübner.

(Mss. private ale lui Clarendon.)

11 b.

Contele Walewski către baronul Bourqueney, (Viena), 9 August 1857.

(E importantă data de 9 August).

Cette lettre a été communiquée, avant d'être expédiée, à Lord Palmerston et à Lord Clarendon, qui en ont approuvé tous les termes, comme reproduisant fidèlement l'accord qui s'est établi à Osborne entre eux d'une part et M. le comte Walewski de l'autre.

Mon cher Baron,

J'ai reçu régulièrement toutes les dépêches télégraphiques que vous m'avez adressées ces jours derniers. Elles m'ont été utiles, et je vous en remercie. Ainsi que vous l'aviez fort bien senti, nous ne pouvions pas accepter, sous quelque forme que ce soit, moins que nous n'avions demandé à Constantinople. Le Gouvernement Anglais l'a très bien compris, et, après quelques explications, dans lesquelles j'ai cherché à l'éduquer sur les illégalités flagrantes qui ont signalé les élections moldaves, il s'est décidé à conseiller à la Porte de déférer à nos demandes. L'annulation aura donc lieu; un délai de 15 jours sera accordé pour la revision des listes, qui seront dressées conformément aux arrangements pris le 30 mai à Constantinople. Je recommanderai à nos agens dans les Principautés de s'inspirer d'un grand esprit de conciliation et de faire en sorte que le terme fixé pour les élections ne soit pas dépassé. Je leur prescrirai, surtout, de faire tous leur efforts pour ne laisser surgir aucun incident nouveau. Si le comte Buol agit de même, nous pouvons espérer traverser

sans encombre cette phase si épineuse de la question des Principautés.

La protestation de M. Liehmann tombera par conséquent dans l'eau, et nous tâcherons de passer une éponge sur le passé, ce qui ne sera pas très facile.

Nous avons dû, comme de raison, une fois le présent réglé, nous préoccuper de l'avenir, et tout me fait espérer, d'après les conversations échangées à Osborne, que nous nous entendrons sur la conduite à tenir au Congrès de Paris, quant à l'organisation définitive. La terrain de ces transactions sera celui d'une large union administrative qui, à nos yeux au moins, pourra être le prélude d'une union complète. Rien de définitif ni de précis n'a été déterminé ; mais nous avons dit au Gouvernement Anglais, après qu'il nous a eu manifesté sa disposition d'agir dans notre sens à Constantinople, ce que nous étions décidés à lui dire, sans l'incident de la rupture : c'est que nous avons toujours eu l'intention de chercher à nous entendre et à nous mettre d'accord au moyen de concessions mutuelles et que, si l'union complète et avec un Prince étranger, combinaison que nous trouvons la meilleure, rencontrait de trop grandes difficultés, nous étions prêts à modifier nos vues, afin d'éviter un desaccord avec nos alliés.

Pour le moment toutefois, il ne saurait nous convenir, de peur de fausses interprétations, de discuter les bases d'une entente quelconque ; il faut d'abord que la Commission finisse son travail, que les Divans se prononcent, et, lorsque la Conférence de Paris se réunira, nous arrêterons d'une manière plus précise, avec le Gouvernement Anglais, la combinaison à laquelle nous pouvons nous rallier.

Il a été, bien entendu, toujours afin d'éviter de fausses interprétations, que rien de ce qui s'est dit à Osborne sur tout ceci ne transpirerait aux dehors. Toutefois, Clarendon doit informer confidentiellement Sir H. Seymour et lui faire connaître, à peu près dans les termes de la présente lettre, ce qui s'est passé ici.

Vous n'aurez point, mon Cher Baron, pour votre part, à entrer dans aucune explication à ce sujet avec le Comte Buol, et vous vous bornerez à lui faire comprendre que le bon procédé que vient d'avoir le Cabinet Anglais à notre égard, en usant de son influence à Constantinople pour peser dans notre sens,

est de nature à resserrer les liens qui unissent les deux Gouvernements, et a préparer, pour la solution de la question finale, une entente desirable pour tous.

Je vous recommande particulièrement, dans le cas où on chercherait à donner une autre interprétation aux choses, à rétablir avec fermeté la vérité des faits.

Walewski.

(Archives des Affaires Étrangères, Paris, Autriche, tome 468, pp. 276-8.)

III. — Palmerston și Recheberg; 1858-9.

12 a.

Lordul Palmerston către Lordul Clarendon, 15 Iunie 1858

Tocmai am primit plicul de la Malmesbury și în legătură cu aceasta vă voi vizita peste o oră.

Principala înțelegere de la Osborne a fost făcută cu condiția ca Împăratul să renunțe la Unire și noi să sfătuiim Poarta să refacă alegerile din Moldova. Noi ni-am făcut datoria, rămâne acum să și-o facă și el pe a lui.

Aprobăm cele spuse de Persigny asupra unirii administrative sau, cu alte cuvinte, de a hotări să fie similare unele dispoziții interne ale Principatelor, conduse separat de Gospodari sau Guvernatori, dar această asimilare trebuie să fie administrativă spre folosul locuitorilor din amândouă principatele, și nu politică, astfel ca să nu i se poată aduce aceiași obiecție care s'a adus unirii.

Nu-mi amintesc să fi plecat de la Osborne ideea unui Senat central. Cred că a fost sugerată după, și sint sigur că noi am adus obiecții acestei opinii din primul moment când a fost menționată.

Ar fi foarte bine să se înlătore cu totul acest plan, dar, dacă ar fi totuși nevoie să fie adoptat (ceia ce eu nu pot prevedea), funcțiile lui ar consta numai în a sugera dispozițiile necesare, care ar trebui după aceea supuse deliberării celor două Cabinete, care la rândul lor să le supună sau nu legislaturilor respective. Esențial pentru acest corp central ar fi să nu se numească Senat, ci simplu Adunare, și aceasta să nu se întrunească la o dată fixată de mai înainte, nici în urma unei reguli prestabilite, ci numai când și unde ar conveni amândoi Guvernatorii să facă acest lucru.

De fapt, ar avea puțin lucru de făcut; în adevăr întrunirea și funcțiile acestei adunări ar trebui limitate la lucruri de început. Ar trebui să fie ceva asemănător cu o Adunare Constituantă, care are datoria numai de a sugera măsurile comune.

Dar pericolul e ca membrii unui asemenea Senat ar fi probabil toți unioniști și ar încerca prin orice mijloace, bune sau rele, să ducă la o unire cu adevărat politică.

Încheiu declarînd că memorandum-ul pe care l-am făcut despre Înțelegerea de la Osborne cu cercetarea adusă de Persigny se află la Ministeriul de Externe, și e un document la care se poate face oricînd apel.

Palmerston.

(Mss. particulare ale lui Clarendon.)

12 b.

Contele Recheberg (Viena) către contele Apponyi (Londra) ¹.

În raportul pe care Excelența Voastră mi-a făcut onoarea să-mi adreseze la 26 Februar, înregistrat supt no. 16 crt., am văzut că opinia lordului Malmesbury se deosebia de a noastră în privința dispozițiilor luate la Osborne de Împăratul Napoleon. Principala secretar de Stat e de părere că Împăratul n'a renunțat decît la Unirea Principatelor supt un prinț străin, dar că n'a fost niciodată vorba la Osborne de numărul de Gospodari și că numele de Gospodar nici n'a fost pronunțat.

Păstrăm în arhivele noastre biletul confidențial adresat de lordul Clarendon Excelenței Voaste, în care chestiunea menținerii administrației separate a Principatelor supt doi Gospodari e indicată în mod formal ca exprimînd unul din rezultatele discuțiilor de la Osborne. Memoriul secret predat Sublimei Porți de lordul Stratford la 22 August 1857 și redactat după instrucțiunile lordului Clarendon sprijină de o potrivă părerea de a anula alegerile moldo-venești, cu credința fermă că printr'un acord mutual guvernele Angliei și al Franciei vor face toate eforturile de a da Principatelor o organizare care să li asigure pe cit e cu putință legi uniforme pentru departamentul Războiului și al Finanțelor, Principatele fiind guvernate separat de cite un Gospodar. Excelența Voastră va găsi aici copia acestei piese, comunicată la timp de ambas-

¹ Tradus din englezește.

torul britanic delegatului Papei, care ținu la Poartă un discurs identic.

Nu e deci nicio îndoială că la terminarea întrevederii de la Osborne guvernul britanic se credea perfect autorizat să considere ca fapt cîștigat și consimțit de Franța menținerea separației politice în ac le două Principate conduse de doi Gospodari.

Recheberg.

(Wiener Staatsarchiv, Weisungen nach England. XII Bd. 55, ff. 144-5.)

IV. — Comentariu.

Foarte cuviincios, profesorul Riker întreabă : „Cînd a spus Walewski adevărul și cînd a fost prevaricator?“. Răspunsul pare să fie că minciuna îi era mai obișnuită. La Osborne s'a încheiat o înțelegere reală, nu semnată. După părerea lui Clarendon, era „înțelegerea unui gentleman“, și nu e ușor de văzut cum s'a așteptat să se fie aceasta. El mai spusese că „Împăratul e un om așa de slab, că ar fi și neonest“. Din scrisorile mai sus menționate reiese că principiile morale ale lui Walewski erau „ambulatorii“, adică diferiau după cum el se afla la Osborne sau la Paris. În altă scrisoare, chiar înainte de întrunire, el scrie : „N'ar trebui să fim surprinși dacă n'am găsi nimic generos și analog faptelor gentlemanilor într'o adunare de indivizi cari nu îndeplinesc niciuna din condițiile unui gentleman“. Ceia ce e în general surprinzător este că Palmerston și Clarendon au afirmat amîndoi că Walewski, pe care nu-l considerau ca gentleman, era totuși legat de o „înțelegere de gentleman“ pe care a refuzat s'o semneze, despre care a dat referințe false diplomaților țărilor mici și pe care aceștia nu le-au corectat. Clarendon a acceptat nu numai o *suppressio veri*, dar și o *suggestio falsi* în modul în care s'a încheiat înțelegerea. El pare cam naiv cînd crede că s'a respectat adevărul față de Anglia, de oare ce Anglia trecuse cu vederea minciuna în alte părți.

(*Cambridge Historical Journal*, vol. V, no. din 3 Octombrie 1937.)

Traducere de M. Iacob.

O nouă lumină asupra Pactului de la Osborne, 9 August 1857

de Alice M. C. Carter¹.

Pactul de la Osborne din 9 August 1857 a fost discutat cu oarecare amănunte de d. W. G. East și de profesorul Riker. Amindouă versiunile convenției au fost publicate de East, de și după notele din 1858. Ultimul cuvint n'a fost încă spus, cu toate dovezile noi care s'au găsit în hirtiile lui Stratford și Canning, în corespondența oficială francesă, turcă și austriacă, în scrisorile particulare ale lui Cowley și Bulwer și în hirtiile lui Stratford și Clarendon, ale căror extrase le-am folosit datorită bunăvoinții profesorului Temperley.

Correspondența particulară a lui Clarendon cu Stratford din August 1857 conține o descriere amănunțită a adunării de la Osborne și a discuțiilor lungi purtate de Guvernul engles. În scrisoarea din 11 August, Clarendon a dat o convingătoare descriere a încordării de la Osborne în timpul primei visite a Împăratului. „Napoleon era foarte calm, foarte prietenos, foarte supărat pe cea ce se întâmplase, dar cu totul hotărît să nu accepte altă satisfacție decit cea cerută pentru că, făcînd altfel, s'ar fi văzut disgrațiat în ochii Europei.“ Palmerston, datorită unei greșeli de invitație, n'a fost present la prima conferință de la 6 August, la care au luat parte Împăratul, Walewski și Clarendon. Întrunirea aceasta și cea de a doua zi dintre Palmerston și Împărat n'au avut niciun rezultat. Miniștrii englesi erau puși în fața perspectivei de a permite lui Napoleon să plece fără a se lua nicio hotărîre. Resumînd pericolele care ar fi urmat, Clarendon arată cit de mult îl rodea teama de o eventuală înțelegere franco-rusă :

„Dacă noi am fi sfătuit Poarta să nu deie atenție convocării Divanurilor, cu toate că ruptura diplomatică și rechemarea delegaților de la București ar fi fost numai o farsă și nu ar mai fi avut loc nicio adunare a Congresului de la Paris, Împăratul, sprijinit bine de Rusia, ar fi considerat asemenea procedee ca o provocare și o insultă, iar o declarație de războiu împotriva Turciei ar fi fost iminentă, ruptura dintre Franța, Anglia și Austria

¹ Traducere din englezește.

un *fait accompli* și de asemenea o cimentare pe față a alianței dintre Franța și Rusia“.

De aceia, în aceste împrejurări, „Palmerston și cu mine am crezut că cel mai bun plan ar fi să ucidem amindouă păsările cu o singură piatră, scoțind pe Împărat, pe noi, Austria și Poarta din incurcătura în care ne găsim cu toții și de a hotărî în același timp și chestia Unirii. Propunerea a fost bine primită și n'am văzut niciodată doi oameni mai ușurați de grijă ca Împăratul și ministrul său“.

Până aici scrisoarea lui Clarendon adaugă puțin la ceia ce se știa în legătură cu adunarea de la Osborne. Dar ceia ce urmează arată că el a crezut că a scos Anglia în mod onorabil din crasă și că de asemenea ar fi hotărît chestia urgentă a dubioaselor liste electorale, Împăratul promițind oarecum că nu ar fi dispus să examineze metoda prin care se făcea revisuirea.

„Împăratul era cu mult mai mult pentru mine decît m'am așteptat să-l găsesc, și părea clar că intenționa să termine totul, să pună și un prinț străin, astfel că noi am avut o scăpare din marea bătălie din Congres, unde aliații lui ar fi mers bine înțeles cu el, și noi, Austria și Poarta, ar fi trebuit să resistăm acelor *voeux des populations*, plus majorității Puterilor. Noi fără îndoială am fi putut împiedeca Unirea, dar Franța și Rusia ar fi provocat în Principate o revoltă pe față, și nu se știe ce consecințe ar fi avut aceasta. Acum vedem pe Împărat insistînd pentru doi Hospodari și ar vrea să potolească agitația cit de răpede cu putință. De aceia, privînd mai departe la toate eventualitățile posibile, socot că am făcut un lucru bun și am înlăturat mari incurcături europene, consimțind la revisuirea listelor electorale, care sînt evident defecte, iar, în ce privește alegerile din Moldova, însuși Guvernul frances își ia angajamentul de a nu cerceta prea de aproape metoda de revisuire“.

Toate aceste lucruri semnalate cu grijă de Clarendon trebuiau să fie strict secrete. Napoleon doria să-și informeze „coada“ de schimbarea aparentă de front în chestia Unirii. Nicio Putere nu doria să se știe că se anticipează hotărîrile Congresului proiectat. Și Napoleon ar fi pierdut din prestigiu dacă s'ar fi știut în Franța că după visita lui la Osborne el s'ar fi schimbat complet într'o chestie de onoare națională. În general e surprinzător să

vezi cit de puțin a făcut Guvernul frances pentru descoperirea secretului.

Cowley, ar trebui să se observe, era de acord cu Clarendon că se făcuse o bună afacere. Dar soluția la care se ajunsese la Osborne era în adevăr așa de onorabilă pentru diplomația englesă? Situația Angliei la Constantinopol era fără îndoială slăbită. Și, mai rău încă, Francesii nu ar fi putut fi obligați nici să semneze convenția, nici să o îndeplinească, iar Walewski începuse acum să arăte în Europa că nu se ajunsese la vre-o înțelegere. Întreaga situație a Angliei în Vest era serios clătinită de revolta din India și Guvernul engles trebuia să se gândească la efectul pe care l-ar fi avut în opinia publică riscul unei rupturi cu Franța, care ar fi însemnat o apropiere franco-rusă în fața crizei din Est. Napoleon în adevăr domina acum și, oricât de bucuros ar fi putut fi de ajutorul engles, obligând Poarta să fie de acord cu el asupra alegerii din Moldova, ne putem îndoi în orice caz dacă el sau Walewski au intenționat vre-odată să-și fie promisiunea pe care o făcuseră în schimb. Probabil Clarendon a avut dreptate când a presupus că Francesii se găseau în incurcătură și au ținut să-i scoată Anglia din aceasta. Dar în impjurările de atunci el nu era în stare să ceară plată pentru acest ajutor.

Textul actual al înțelegerii, — dacă poate fi numit astfel, — a fost încorporat într'un memorandum și prezentat opiniei publice, de și desemnat de Walewski. Acum nu prezintă nicio dificultate. Există câteva copii, pe lângă cele două tipărite de East. Copia oficială britanică se află în seriile Protocoalelor și Tratatelor de la Ministeriul de Externe și a fost dată de profesorul Riker ca original. Sint de asemenea două ciorne din aceeași vreme: una o exactă copie a celeilalte, alta indosată cu creionul „spre a fi păstrată printre hirtile interne“, într'un volum intitulat „Varii Interne“, în corespunzarea francesă de la registratura publică. Aceste ciorne înfățișează înțelegerea, căreia i s'au adaus amendamentele lui Persigny. Prima are anumite corectări fără importanță, incorporate în a doua, și ultimele două paragrafe (tipărite de East după altă copie, luată ca versiunea a doua) au fost scoase afară. În legătură cu aceste paragrafe, care sint perfect cetete, e o notă în care se spune că amendamentul lui Persigny trebuia să fie inserat în locul lor. A doua cioră conține amendamentul lui Persigny

scris în marginea, din stînga, de-asupra ultimelor două paragrafe. Pe partea stîngă a primei foi e o notă semnată C., cu data de 10/57 August. Ministrul de Externe, în care se spune că memorandum-ul cu amendamentul lui Persigny a fost arătat lui Walewski la Osborne în acea dimineață și că Walewski, de și a admis exactitatea memorandum-ului, a refuzat totuși să-l semneze, ca nefiind un document oficial. Această notă este aproape vorbă cu vorbă cu referatul lui Martin asupra aceluiași incident, basat pe o comunicare a lui Clarendon către Regină. De aceea izvorul de informație al lui Martin e posibil să fi fost o copie a acestei note.

Mai există de asemenea în acest volum ceia ce pare a fi originalul amendamentului lui Persigny. E scris pe o foaie de carnet, poartă stampila palatului Osborne, și acest fapt și dovada notei de pe ciorna înțelegerii din 10 August probează concludiv că amendamentul a fost făcut în acel timp.

Că această înțelegere de la Osborne n'a micșorat imediat tensiunea de la Constantinopol, faptul a fost atribuit lui Stratford, care amina să aducă la îndeplinire dispoziții contrare politicii sale anti-franceze. E adevărat că a fost o aminare de douăsprezece zile de la expedierea primelor dispozițiilor telegrafice lui Stratford din 10 August și până la executarea lor, la 22 August. E de asemenea adevărat că această aminare a pus pe represintanții celor patru Puteri cari au dat ultimatum-ul asupra alegerilor într'o situație foarte neplăcută. Dar era oare singur Stratford răspunzător? El a socotit că aceia ce cuprindeau telegramele pe care le primise la 11 și 14 August nu justifică acțiunea pe care avea s'o ia, și mai trebuie amintit că aceste două telegrame erau singurele mesagii dîncolo de indemnul de a lucra secret așa cum se spunea în ordinele primite până la 21 August de la Ministeriul de Externe. Scrisoarea privată a lui Clarendon, plină de explicații, discutată acum, și telegramele din 13 August n'au ajuns la Constantinopol până la 25 August.

Stratford n'a primit nicio explicație despre această volte-face de la Osborne, până ce din telegrama decisivă de la 20 August n'a văzut că nu are altceva de făcut decît să execute o nouă și incomprehensibilă politică.

Stratford însuși și-a întemeiat apărarea pe cuprinsul telegramelor de la 10 și 13 August. Aceia din 10 arată că, Sultanul

avind dreptul să refuze anularea alegerilor din Moldova, anulare cerută numai de patru Puteri, lucrul acesta l-ar fi putut face la cererea celor șase semnatari ai Tratatului de la Paris, mai ales că legalitatea alegerilor fusese serios discutată. Pentru ca viitoarele Divanuri să poată reprezenta cu adevărat opinia poporului, de asemenea pentru reînnoirea relațiilor dintre Franța și Turcia, Anglia s'a unit cu Franța pentru a sfătui Poarta să anuleze alegerile și a cere cooperarea Austriei, singura Putere rămasă în afară. În același timp Franța a primit ca, oricare ar fi fost opinia Divanului, să nu se facă o unire definitivă a Principatelor. Cum ultima parte a tratativelor anticipa asupra hotărârii congresului, lucrul trebuia să se fie secret. O a doua telegramă, tot din 10 August, cerea stăruitor să se fie și mai departe discreție absolută.

Această dispoziție, cu totul neașteptată pentru Stratford, pe lângă aceasta nici nu era destul de clară. În adevăr conținutul mesajului nu arată precis dacă Ministeriul de Externe înțelegea ca Stratford să aștepte cooperarea Austriei, ori să acționeze imediat. Stratford a dedus că trebuie să aștepte, de oare ce cooperarea Austriei era cu totul esențială pentru ca planul să aibă succes, și nu fusese încă obținută. În răstimp, el telegrafia că așteaptă alte dispoziții, dar că ține totuși să indice desavantagiile felului acestuia de a deștepta rivalul frances, în timp ce oscilatoarea „satisfacție”, hotărârea în chestiunea Unirii, rămânea secretă.

Mustrării acesteia i s'a răspuns prin telegraf la 15 August. Clarendon admira adevărul celor observate de Stratford și socotia că politica lui compensa avantajile, lucru pe care nu l-a specificat exact. El continuă: „În orice cas, e important faptul că Guvernul turc trebuie să facă aceia ce noi tocmai recomandăm, și ne basăm pe felul și abilitatea d-voastră urmărind să se facă aceasta“.

Stratford interpretează aceasta astfel: „că, fiind pus în situația de a aștepta cuvântul de comandă de provocare“, aceasta însemna să aștepte alte ordine. De aceea el nu luă nicio măsură, de și la 16 August primi prin telegraf știrea că delegatul austriac trebuia să coopereze cu el, și la 17 August Prokesch îl informă că ordinele de la Viena sosiseră.

Stratford a arătat în telegrama sa de la 18 August că el încă era în așteptarea ordinelor promise. El a prevenit de sigur Poarta de ceea ce trebuia să aștepte, dar n'a sfătuit în mod hotărît pe

Sultan să anuleze alegerile. Aminarea, în adevăr, ar fi putut continua pînă la sosirea telegramelor din 15 August, dacă reprezentantul turc din Londra n'ar fi fost înșulnțat prin telegraf să aple de la Clarendon ce politică intenționa să urmeze. Lui Stratford i s'a ordonat atunci să acționeze imediat, și, la primirea dispoziției definitive, el pare să fi luat măsurile de cuvîntă, îndată ce împrejurările i-au permis să facă aceasta.

Un punct care a încurcat atît pe contemporani, cît și pe istorici a fost rapiditatea cu care s'a descoperit secretul în legătură cu atitudinea de abandonare a Franței în chestia Unirii. Profesorul Riker crede că, de oare ce știrile erau telegrafiate din Londra de reprezentantul Turciei, cu toată grija de a se păstra secretul, strecurarea s'a putut face din cercurile oficiale de la Poartă. Și mai e o posibilitate. Scriind lui Clarendon de la Viena la 17 August, Seymour notează că ministrul austriac Buol auzise de concesiia Franței de la Londra și de la Paris cu douăzeci și patru de oare înainte de a auzi dela Seymour că Guvernul engles promisese să țină secret acest lucru. În acest interval el a menționat faptul către o persoană sau două și printre alții și prințului Calimachi, ambasadorul turcesc la această Curte.

Urmează să discutăm o problemă, de și nu-i de mare importanțe.

Pactul de la Osborne trebuia să se fie strict secret. Nu s'a făcut asupra lui nicio mențiune contemporană în mod oficial și, pe cît se poate spune, nici în corespondența particulară, cu excepția numai a unei scrisori a lui Clarendon către Cowley, tipărită în „The Paris Embassy during the Second Empire“, în care se vorbește de un document care cuprinde condițiile înțelegerii. Totuși Cowley obține o copie a acestei înțelegeri și o arată lui Hübner la 17 August, și Hübner scrise în jurnalul său că aceasta a primit amendamentele lui Persigny și a fost semnată de Walewski. În anul următor, Cowley trimise o copie a acestei copii, dar fără paregrafele cu amendamente, lui Malmesbury, care a urmat după Clarendon la Ministeriul de Externe. Copia lui proprie, în care se află atît paragrafele cu amendamente, cît și formulele lui Persigny, a rămas în arhivele ambasadei de la Paris cu ciorna mesagiului, la care a fost anexată copia pentru Malmesbury. Copia ambasadei a tipărit-o East, și pare sigur că acesta a fost documentul arătat lui Hübner la 17 August, de vreme ce conține

cele două paragrafe omise în toate copiile de mai târziu și pe care Hübner părea să le cunoască.

E sigur că Clarendon a trimis lui Cowley o copie a înțelegerii de la Osborne, sugerind că ar putea-o arăta lui Hübner? Clarendon a scris lui Cowley că asemenea document există. Copia ambasadei de la Paris e probabil să fi fost scrisă de mină de funcționarul care a îndosat scrisorile lui Clarendon primite de la Cowley. Walewski dăduse lui Hübner, conform unei scrisori a lui Hübner către Cowley, un referat asupra înțelegerii de la Osborne și a promisiunilor Franciei, care nu se potrivea cu felul cum înțelegea Anglia să se facă aranjamentul; Hübner se plîngea în scrisoarea sa că nu fusese o înțelegere scrisă. Și, în acest timp, Anglia, natural mai îngrijorată decît Walewski de faptul că vechiul ei aliat trebuia să cunoască exact care era esența pactului, greu ar fi putut comunica toată această chestie la Viena până ce nu era recunoscută de Franța.

Aceasta e, în orice cas, o corespondență suggestivă de date. În scrisoarea particulară a lui Cowley către Clarendon din 14 August a fost anexat un extras al referatului lui Hübner despre întrevvedere cu Walewski, care a avut loc la 12 August. Știm din răspunsul lui Cowley de la 18 August că apoi Clarendon i-a scris lui la 15. E posibil ca poșta de la Paris din 14 August să fi ajuns la Londra înainte ca scrisorile pentru Franța din 15 să fi fost expediate, pentru că la 27 August Clarendon comunica lui Stratford știri primite de la Cowley într'o scrisoare cu data de 26 August. Lui Hübner i s'a arătat pactul la 17 și la 18. Cowley, răspunzînd scrisorii lui Clarendon din 15, spune că „el a informat pe Hübner în mod confidențial asupra mai multor puncte“. Problema va fi rezolvată numai cînd vor ieși la lumină scrisorile lui Clarendon către Cowley. Ar fi de asemenea interesant de știut dacă Hübner a raportat Curții sale ceea ce a menționat în jurnalul său la 17 August, dacă eroarea că Walewski semnase pactul se datora neglijenței și dacă aceasta a adus vre-o schimbare în relațiile Austriei cu Franța și Anglia.

Un text al Înțelegerii de la Osborne, 9 August 1857.

Această versiune a Înțelegerii de la Osborne e luată din hîrțile Ministeriului de Externe, de la Registratura Publică, trecute astfel: „Franța, Interne, Varii“. Cîrorna arată scrisul lui Palmerston,

afară de nota din margine semnată C., și care e a lui Clarendon. Deși această versiune diferă puțin de acelea tipărite de East, ea e luată din hirtilele din August 1857 și dispoziția în autograf a lui Palmerston de a insera amendamentul lui Persigny în locul celor două paragrafe din urmă nu e lipsită de interes:

„Acest memorandum, cu amendamentul ambasadorului frances, a fost arătat contelui Walewski azi dimineață la Osborne de lordul Palmerston, care spuse că, de oare ce acesta a fost alcătuit pentru informarea Cabinetului, doria să știe dacă Walewski-i admite exactitatea.

Contele Walewski confirmă lordului Palmerston și mie exactitatea declarațiilor cuprinse în acest memorandum, dar refuză să-l considere ca document oficial ori să-l semneze, pentru motivul că guvernul Împăratului doria satisfacția de a-l fi obținut de la Poartă și aranjamentul de mai târziu trebuia astfel făcut, încît să se considere Principatele separat unul de altul și că, dacă ar fi semnat memorandum-ul, ar fi părut că Franța face o concesie asupra ultimului punct cu scopul de silii pe Sultan să accepte primul punct.

Visita Majestății Sale Împăratul Franciei la Osborne ducînd la examinarea situație prezente a chestiilor privitoare la Principatele dunărene, guvernele Franciei și Mării Britanii au ajuns la următorul acord în privința acestor lucru.

1. Guvernul engles se va uni cu cel frances pentru a arăta la Poartă că, de oare ce impresia generală este că recentele alegeri pentru Divanul din Moldova n'au fost făcute pe listele electorale alcătuite în conformitate cu hotărîrile unanime ale conferinții de la Constantinopol de la 30 Maiu, e necesar să se acorde importanța cuvenită oricărei opinii care ar putea veni din Divanul moldovenesc. Recentele alegeri trebuie imediat anulate și listele electorare revisuite și făcute conform cu mai sus menționatele hotărîri ale conferinții ținute la Constantinopol la 30 Maiu.

Această revisuire să se facă de delegații din București de acord cu caimacamul Moldovei și să fie completată în timp de cînsprezece zile după ziua în care se va fi anunțat la Iași anularea recentelor alegeri, iar noile alegeri vor avea loc după expirarea celor cînsprezece zile.

2. Raporturile represintanților de la București și ale Divanurilor

din Muntenia și Moldova, vor fi supuse deliberărilor care se vor ținea în congresul de la Paris. Guvernul Franciei și al Marii Britanii își vor da silința să garanteze pe de o parte suzeranitatea Sultanului asupra Provinciilor Dunărene, iar, pe de altă parte, să asigure acestor provincii o astfel de organizație internă care să li permită menținerea vechilor privilegiu și să le ajute să promoveze și să prospere.

Pentru acest motiv se admite că ar fi bine ca amindouă Provinciile să aibă instituții organice similare, dar, avind guverne separate, să aibă și un sistem comun care să se îngrijească de chestiunile civile și militare.

Măsurile comune ar fi: stabilirea unei monede care să circule în amindouă Provinciile, un același tarif, o unire vamală și absența oricărei obligații vamale la trecerea mărfurilor dintr'o provincie în alta; decretul Curții de Justiție să aibă puterea împotriva persoanelor care ar trece dintr'o provincie în alta; un sistem militar comun pentru apărarea celor două Provincii.

Odată completate, toate aceste dispoziții vor fi puse supt garanția colectivă a celor șase Puteri.

(*Cambridge Historical Journal*, vol. V, no. 2, Octobre 1936.)

Traducere de M. Iacob.

Raporturile lui Ioan-Vodă Callimachi cu Polonii (1758-1761)

de V. Mihordea.

Scurta Domnie a lui Ioan-Vodă Callimachi pe Scaunul de la Iași se proiectează în perspectiva trecutului ca una dintre cele mai pline de interes, atât prin faptul că, boier de țară, din clasa mijlocie, a urcat una câte una treptele mării până la cea din urmă, iar pentru Împărăția Otomană a fost, timp de două decenii, conducătorul competent al politicii externe, cit și prin aceia că evenimentele timpului l-au determinat să aibă relații nu numai cu vecinii, dar și cu Statele mai îndepărtate, interesate în politica ce se desfășura la hotarele principatului său¹. Era pe vremea

¹ Domnia lui Callimachi a fost tratată de Xenopol, în *Istoria și genealogia casei Callimachi*, București 1897; Iorga, *Documentele familiei Callimachi*, București 1902, vol. I (introducerea). Legăturile lui cu Franța, ca Mare

războiului de Șapte Ani, cind toate Statele beligerante, — afară de Ruși, — făceau Turciei o curte stăruitoare pentru a-i cîștiga bunăvoința, iar Prusia ajungea să incheie un tratat de alianță cu Poarta. Polonii, copleșiți din ce în ce de crescînda influență rusească și căutînd, — o parte din ei, — salvarea independenței cu ajutorul diplomației secrete a lui Ludovic al XV-lea, priviau pe Turci ca direct interesați în garantarea libertății și a integrității teritoriale a Statului lor.

În aceste împrejurări fostul Mare Dragoman, cunoscător al realităților politice turcești, nu putea fi trecut cu vederea la ocuparea Scaunului Moldovei, utilitatea sa fiind scontată și supralicitată de cei interesați încă înaintea sosirii lui la Iași. Astfel la 4 August 1758 Vergennes, ambasadorul frances la Constantinopol, înfățișa lui Ludovic al XV-lea speranțele ce se degajează pentru politica lor din această numire: Callimachi fiind așezat în centrul corespondenței dintre Polonia și Poartă, aceasta îl face să creadă că Domnul, nu numai că nu va împiedeca plîngerile seniorilor făcute prin intermediul său, dar le va și favorisa¹. Ambasadorul mergea mai departe cu presupunerile. După adesiunea Rusiei la tratatul din Versailles (1757), el primia ordin din partea Guvernului său de a convinge pe Turci că trecerea Rușilor prin Polonia nu mai e un cas de natură să alarmeze Poarta. Cum seniorii poloni, — aderenți ai diplomației secrete —, considerînd aceasta ca o trădare, s'au lăsat convinși de Frederic al II-lea, care

Dragoman și ca Domn, au fost tratate în lucrarea noastră, *Contribution aux relations franco-roumaines au XVIII-e siècle*, extras din *Mélanges Iorga*, Paris 1933. Cu *Italia*, un număr de scrisori între Callimachi și contele Ludolf, ambasadorul regatului celor Două Sicilii la Constantinopol, se află în Oțetea, *Contribution à la question d'Orient*, București 1930, pp. 170-3. Cea de la 3/14 Iunie 1759 (no. xxxi) a fost publicată mai înainte de d. Iorga în *Revue historique du Sud-Est européen*, 1927, p. 122. Pentru legăturile cu *Anglia*, scrisorile din Iorga, *Acte și fragmente*, I, pp. 377-8. Un aspect al raporturilor sale cu Polonia, legat de călătoria ambasadorului Iosif Podoski prin Moldova în 1759, a fost înfățișat de d. Iorga în *Doc. fam. Callimachi*, I, pp. CXV-XX. De atunci, știrile înmulțindu-se, — materialul cuprins în volumul II al colecției amintite, alte publicații și inedite din anexa de față, — permit o adîncire a acestor raporturi și o încadrare a lor în evenimentele politicii generale. E surprinzător că lucrarea savantului polon Wl. Konopczynsky, *Polska a Turcja*, Varșovia 1936, nu cuprinde decît o simplă și vagă mențiune despre aceste relații.

¹ *Contribution aux relations franco-roumaines*, p. 921, no. VIII.

se oferia bucuros a li sprîjini interesele pe lingă Sultan, Vergennes conta pe autoritatea de care se bucura Callimachi în noua lui situație spre a ajunge cu concursul lui să tempereze zelul partidului polon ce-i scăpa din mină. Într'un raport de la 10 August 1758, trimis abatelui de Bernis, ministru de Externe, el spune că va profita de legăturile cele are cu noul principe al Moldovei, pe timpul cit va mai sta la Constantinopol, pentru a-i arăta că, divisiunile ce frămintă Polonia nefiind decit neînțelegeri care nu ating libertatea republicii, Domnul să-și întocmească rapoartele de trimis Divanului în așa chip, încit partidul polon atașat Porții să nu mai poată avea în capitala Turciei libertatea de a face orice pentru scopuri particulare¹.

Acest punct de vedere a fost aprobat de Guvernul frances, care, — pentru politica dusă pe malurile Vistulei —, începuse să și considere pe Callimachi ca legat de interesele sale², cu toate că nu peste mult timp această iluzie va veni să primească o formulă de desmințire³. Atitudinea imparțială a Domnului Moldovei, atunci cînd fluctuațiile politice îl făceau indispensabil chestiunilor polone, constituia o surprisă pentru diplomația francesă, obișnuită cu alte feluri de ținută în principatele noastre⁴.

Din partea lor, Polonii au avut față de Callimachi o dublă atitudine: prietenosi pînă la exagerare în relațiile directe cu Curtea din Iași, dar, în același timp, cerînd, peste capul Domnului, la Constantinopol favorisări de ordin economic în dauna Moldovei.

În vara anului 1759, pentru regularea chestiunilor tătărăști regele August al III-lea a trimis o ambasadă la Bosfor supț conducerea contelui Iosif Podoski, cu misiunea principală de a cere Porții să determine plecarea din Bugeac a Hanului Crim-Ghiraî, rămas de pe urma invaziei în Moldova cu un an înainte și care

¹ Anexa de față no. 1.

² „Le nouveau Prince de Moldavie étant aussi dans nos intérêts“ (Bernis către Vergennes, 19 Octobre 1758, în Hurmuzaki, *Doc., Supl.*, I^o, p. 710, no. MV).

³ Vergennes raporta la 1-iu April 1759: „Il me revient que le Prince de Moldavie se met peu en peine de s'attirer la confiance des seigneurs polonais, et que même il leur refuse les attentions de devoirs“ (*ibid.*, p. 713, no. MIX).

⁴ Cf. a noastră *Politica orientală francesă și Țările Române în secolul al XVIII-lea, passim*.

constituia o veșnică amenințare pentru vecinii de peste Nistru¹. Ca o dovadă a excelenței primirii ce i s'a făcut în Moldova², Podoski face Domnului, în jurnalul său de călătorie, un portret plin de curtoisie, care marchează tot odată și maximum de bună înțelegere între el și Polonia³. Dar aceasta nu era decît o considerație circumstanțială, legată de trecerea prin Iași, de oare ce ambasadorul ducea în instrucțiunile primite și o serie de plîngerii ale diverșilor seniori de la hotarele Moldovei, pentru care avea ordin să ceară satisfacție de-a dreptul la Poartă, fără a pune mai întâiu pe Domn în curent, cum s'ar fi cuvenit.

Nu cunoaștem în forma lor directă instrucțiunile misiunii lui Podoski, dar, în ceea ce privește Moldova, putem reconstitui, după documente, care erau chestiunile în litigiu, destinate a fi tranșate de-a dreptul în capitala Imperiului Otoman. Mai multe memorii au fost adresate de proprietarii de la graniță mareșalului Coroanei, cerind a fi satisfăcuți. Un palatin din familia Mniszech⁴ arată că fratele său, fostul ambasador în 1755-6⁵ a obținut de la Poartă un firman în favoarea negustorilor armeni stabiliți în Polonia, cari fac de multă vreme comerț cu cai, boi și alte animale, posedînd herghelii și cirezii în Moldova⁶. Ei au căpătat

¹ Iorğa, *Doc. fam. Callimachi*, I, p. CXVI.

² Călătoria lui Podoski prin Moldova a fost descrisă de d. N. Iorğa, în *Călători, ambasadori și misionari*, București, 1909, pp. 42-54; comentată în *Doc. fam. Callimachi*, I, pp. CXV-XX, și în *Istoria Romînilor prin călători*, II, 1928, pp. 158-60. Redacția polonă a jurnalului de călătorie a fost dată și de P. P. Panaitescu, în *Călători poloni în Țările române*, București 1930, pp. 175-94.

³ „Le prince de Moldavie d'à présent est aussi respectable par son grand âge que par ses belles qualités“, etc. (Iorğa, *Călători, ambasadori*, p. 48). Însă autorul jurnalului, secretarul Lefon, scrie, la 22 Novembre 1759: „Je supprime plusieurs particularités peu honorables qu'on prétend avoir remarquées à la visite du Bassa de Coezim et à l'audience du prince de Moldavie“ *ibid.*, p. 43.

⁴ Semnează „I. V. Konstantin Palatin“, dar în memoria spune „Jeu le comte de Mniszech, nostre frère“.

⁵ Cf. Iorğa, *Istoria Romînilor prin călători*, II, p. 150-8.

⁶ În depeșa lui Ludolf de la 11 September 1756, Constantinopol, citim: „Già sono due settimane che si trova partito il conte Mniszech, stato premunito da questa corte di varj firmani, tu ti relativi a quel commercio che si fa tra la Polonia e la Moldavia, il quale, trovandosi molto aggravato di varie nuove imposizioni, dogane e dazii esigeva un pronto rimedio in pro del mercante polonese“ (Oțetea, *Contribuții la la question d'Orient*, p. 169, no. XXIV).

reducerea taxei de vamă la jumătate, libertatea de pășune gra-tuită pe teritoriul moldovean și alte avantagii. Acest firman a fost recunoscut pentru ultima dată de Constantin Racoviță ¹, în cea din urmă a lui Domnie. De un an de când „Janko Theodore Kalmusz“ a venit la tron, suprimind privilegiile și căutind să se revină la normal, negustorii se simt persecutați. Ca să nu pără-sească comerțul, e necesar să fie ajutați, dându-se ordin amba-sadorului să intervină la Poartă spre a obține pentru ei un *hatisserif*, care e mai expresiv și mai amănunțit în explicații decit firmanul. Cu aceasta se va ridica pentru totdeauna Domnilor posibilitatea de a oprima pe sus-zișii negustori și urmașii lor ². Plingerile castelanei de Cracovia se referă la dificultățile ce-i fac boierii moldoveni, proprietari la graniță, cu vnzarea lemnului trebuitor, cu navigația pe Nistru ³; un oarecare Giurgiuvan, „administrator de frontieră“ în Moldova, în fruntea unei cete de Arnăuți înarmați, a trecut într-o noapte în satul Rozkoki de pe Ceremuș, proprietatea ei, și a luat cu violență un număr de cai și vite, supt pretext că aparțin Moldovenilor; cere o comisie de cercetare pentru a stabili vinovăția unui locuitor moldovean, Pașcanu, în legătură cu un pod peste Nistru ⁴. Episcopul de Camenița trimete și el un memoriu ca să ceară libertatea co-merțului, — reducere de taxă la vâmi, — în cuprinsul Imperiului Otoman, inclusiv Moldova ⁵.

În basa celor de mai sus, Podoski a fost pus în situație de a cere la Poartă, în legătură cu Moldova, următoarele :

1. Firman pentru Domnul Moldovei pentru „lemnul din satul Kuti“ ⁶.

¹ În memoriu este menționat „Constantin Nicolas“, care în aparență ar lăsa să se înțeleagă că e vorba de Mavrocordat, ce nu domnește, de altfel, de loc, de la 1749 până în acest timp. Însă în scrisoarea lui Podoski către Vizir de la 15 April 1763 se precizează : „en dernier lieu renouvelé par le prince Constantin Racovitz“ (Iorgu, *Doc. fam. Callim.*, II, p. 250, no. 43).

² „C'est par la qu'on couperait à jamais, les moyens aux Hospodars d'opprimer les dits marchands et leurs heritiers, et les princes de Moldavie seroient obligés de se tenir fort tranquilles à l'avenir“ (*ibid.*, p. 243, no. 15).

³ *Ibid.*, p. 24, no. 32.

⁴ *Ibid.*, p. 247, no. 33.

⁵ *Ibid.*, pp. 252-3, no. 49.

⁶ „L'affaire de Kuti étant une chose tout à fait simple, je ne sais pas pour-quoi on y fait survenir des difficultés; le bois se doit acheter à un prix rai-

2. Firman pentru călugării Iesuiți¹.

3. Firman (hatîşerif) către principele Moldovei pentru negustorii poloni, în sensul ca aceştia să aibă reducerea de taxe și libertatea de pășune, conform vechilor înțelegeri.

4. Firman pentru judecătorii de la Chilia, Ismail, Isaccea, Monastir (lingă Sofia) și Domnul Moldovei, contra diferitelor nedreptăți făcute negustorilor poloni².

Pentru obținerea tuturor acestor firmame, la Constantinopol, trimisul polon, însoțit de talmaciul Giuliani, a avut de întâmpinat rezistența dirză a represintanților Domnului, Nicolae Suțu, Antioh și Manolachi Geanetul³ și, după însăși mărturia documentelor polone, aceștia din urmă li-au dat mult de lucru. Din Polonia li vin mereu îndemnuri să nu renunțe la nimic din cele cerute⁴. La 5 Maiu 1760 Giuliani anunță contelui Brühl, primul ministru polon, că afacerea negustorilor de la Mohilău, supărați de Lazii din Hotin, a palatinului Chievului, este terminată, avînd semnătura Sultanului. În prezent lucrează la chestiunea dreptului de pășunat, pe care negustorii armeni din Polonia îl pretind în Moldova, dar că rezidenții principelui încearcă să se opună prin toate mijloacele, și aceasta îi dă mult de lucru. Cererile castelanei de Cracovia întîmpină de asemenea dificultăți⁵. După două luni, Giuliani, raportînd mareșalului Curții, îi trimetea trei firmame pentru „S. A. Madame de Cracovie”, obținute cu multă greutate⁶ și sforțare de la miniștrii Porții, față de cari represintanții Domnului, atît pentru cel referitor la pădurea Kutî, cît și pentru

sonable par le consentement de tous les deux partis, et non par force, de messieurs les boïards confinants” (*ibid.*, p. 250, no. 43).

¹ Aceștia erau în ceartă cu Franciscanii, a căror protecție guvernul francez, tîndea s'o obțină (cf. a noastră *Contribuție la istoria catolicismului în Moldova*, București 1934).

² *Ibid.*, p. 251, no. 46. Cf. și Iorșa, *Alte lămuriri*, în *Mem. Ac. Rom.*, 1910, p. 5.

³ *Doc. fam. Callimachi*, I, p. cviii.

⁴ Un număr de scrisori ale contelui Potoski, palatinul Chievului, în legătură cu aceasta, *ibid.*, p. 248, no. 35; p. 249, nle. 39, 41. Pentru negustorii din Mohilău și împrejurimi, neliniștiți de Lazii din Hotin, cf. p. 250, no. 42; p. 251, no. 45.

⁵ *Ibid.*, p. 250, no. 44.

⁶ „L'affaire du bois et ceux du paturage”, spune Giuliani către Brühl, „ont été arrachées, Monseigneur, pour ainsi dire, de la bouche du lion, les Moldaviens ayant dépendé pour les empêcher envers 10 m. écus”.

cele relative la pășuni și vexațiunile îndurate de supușii palatinului de Chiev, spre a face să nu reușească, au cheltuit, în afară de insinuări, numai pentru cadouri, suma de „zece mii de scuzi“; nici miniștrii celorlalte State nu credeau că afacerea va duce la bun sfârșit¹.

La Constantinopol nu s'a dat o mare atenție acestui fapt decit în funcție de rezistența capucehaialelor și pentru a se mai storce ceva bani de la ambele părți în litigiu, convingerea generală fiind că lucrurile se puteau aranja la Iași. Giuliani însuși raportează lui Brühl, la 14 Iulie, că Sultanul ar fi întrebat pentru ce Polonii cer hatîșerif înainte de a se fi convins dacă principele Moldovei aplică sau nu firmanele existente, de unde rezultă că cererile au părut mult exagerate chiar pentru Turci, cari țineau să menajeze în orice ocazie susceptibilitatea polonă.

Aceluiași Giuliani i-a ajuns la cunoștință că principele Callimachi ar fi supărat de ceea ce Polonii au făcut la Poartă contra lui și se propune lui Brühl ca, pe timpul cît va mai dura războiul, să se găsească mijloacele de a-i ciștiga bunăvoința, căci altfel împrejurările l-ar face în stare să trimeată relații echivoce miniștrilor otomani², după ce recunoaște că a lucrat față de dînsul „pușin cam pornit“, de și cu tot menajamentul cerut de asemenea afaceri³.

Supărarea lui Callimachi n'a întîrziat să-și arăte efectele față de Podoski însuși, cu ocazia întoarcerii în țara lui, Domnul dînd ordin agenților săi să intervină la Poartă ca itinerariul înapoierii să nu cuprindă trecerea prin Moldova. Și aceasta a reușit, în parte, căci Podoski, de și obținuse un firman pentru a urma drumul pe care a venit, altul a fost revocat chiar în ajunul plecării (23 Iunie 1760), Poarta găsind de cuviință să-î dea a înțelege să nu treacă prin Iași, ci să urmeze drumul de la Brăila spre Ismail, apoi prin raiuaa Benderului spre Mohilău⁴. Deci „zgîrcenia“, cum s'a crezut, și „gîndul să scape astfel de obișnuitele daruri și

¹ *Ibid.*, p. 254, no. 52. O formă latinească a firmanului către Ioan-Vodă Callimachi: „pentru extorsiuni comise împotriva Armenilor și Evreilor supuși Poloniei“, dat în luna lui Șaval 1173, în lorga, *Studii și documente*, I-II, p. 438. Tot acolo, nota, mențiunea scrisorii Sultanului și a Vizirului în același scop.

² *Doc. fam. Callimachi*, II, p. 255, no. 52.

³ *Ibid.*, p. 256, no. 55. O formă deosebită a acestei mențiuni, în lorga, *Studii și doc.* I-II, p. 438, nota.

⁴ *Doc. fam. Callimachi*, I, pp. 15-6, no. 3.

cheltuieli de întreținere", sînt un simplu pretext, motivul adevărat fiind de altă natură. S'a păstrat și un protest al ambasadorului, în care el obiectează, între altele, că nu-i de demnitatea Porții, după ce i-a dat mai întălu un firman de trecere prin Galați, să revoace o hotărîre, la intervenția agenților Domnului Moldovei¹; a primit de la Marele Vizir firmanul și scrisori pentru Domn, în scopul de a termina prin conversații orale și în prezența lui neînțelegerile ivite între el și seniorii poloni, cea ce-l pune în necesitatea de a trece prin Iași². Firmanul nu i-a fost modificat, dar Podoski a trecut totuși pe la Galați, ne mai găsind conacele de popas îngrijite ca mai înainte. În ziua de 18 August, la Huși, „assez jolîe ville“, represîntantul Domnului n'a găsit cu cale să-i se presinte în persoană, cum s'ar fi cuvenit. Cu toată insistența depusă de ambasador, și în urma multor tratative, Callimachi i-a comunicat că, de oare ce firmanul nu prevede trecerea prin Iași, nu-i poate face cîntea de la început³, nici nu i-a admis cererile privitoare la aplicarea firmanelor, cea ce determină pe Podoski să se plîngă din nou la Poartă⁴.

Modul în care a lucrat represîntantul Poloniei la Constantinopol nu era de natură a face din Domnul Moldovei un prieten al seniorilor. Cu toate că, spre a crea atmosferă, ei au aruncat zvonul că Rușii neliniștesc populația din Moldova, de unde au luat o mare cantitate de vite, iar Poarta ar fi cerut satisfacție ambasadorului Țarinei⁵, Callimachi s'a ținut într'o completă rezervă față de tot ce se petrecea în republica de la Nord. Se cunoaște din acest timp o singură scrisoare a Domnului către Branicki, Marele General al Coroanei, în care-l roagă să-i comunice informații referitoare la politica generală a Europei, pentru a instrui, la rîndul său, Poarta. Comentariul lui Durand, ministrul Francii la Varșovia, precisează că cererea ar surprinde mai puțin dacă pînă

¹ „Il n'est point de la dignité de la Porte de cesser ce qu'elle a une fois ordonné et de se laisser jouer par les agents du Prince de Moldavie.

² *Ibid.*, p. 253, no. 50.

³ Iorga, *Călători, ambasadori*, pp. 51-2; *Doc. fam. Callimachi*, I, p. CXIX.

⁴ La sfîrșitul lui Iulie 1760 cadîrul de Brăila făcuse cercetare în chestia podului lui Pașcanu, reclamat de castelana de Cracovia, stabilind că podul aparținuse cu treizeci și patru de ani în urmă lui lordachi, tatăl lui Pașcanu. L-au luat apoi Polonii, dînd un venit proprietarului, care de doi ani l-a reluat; *Ibid.*, II, p. 260, no. 64.

⁵ Anexa de față no. 2

atunci Domnul n'ar fi arătat cea mai mare indiferență „asupra circumstanțelor actuale”¹.

Dar plîngeri contra încălcărilor de frontieră nu veniau numai din partea Polonilor. Încă înainte de plecarea lui Podoski la Constantinopol, Callimachi trimete o scrisoare de protest lui Francisc Potocki, Palatin de Chiev —, frate, probabil, cu Ighațiu, cel ce l-a reclamat la Poartă, — pentru niște Moldoveni arestați și pedepsiți în Polonia, cărora pe nedrept li s'au oprit și banii ce-i aveau. La 5 April' palatinul promite Domnului, — în urma dovezilor de nevinovăție, — întreaga satisfacție, iar acesta îi mulțamește la 12 Maiu². Cu toate acestea, nemulțămirea din partea Curții din Iași se fac din ce în ce mai repetate³.

La o lună după terminarea chestiunii cu Potocki, secretarul Marelui General, abatele Betanski scrie lui Durand că un emisar al Domnului Moldovei s'a presintat stăpinului său cu o scrisoare „remplite de plaintes très vives” contra unui comandant de la frontieră, care a arestat doi negustori din Iași, — făcindu-i să-și piardă banii și mărfurile, — și cere satisfacție. Acești negustori voiau să treacă din Polonia în țara lor pe un vas moldovenesc, acostat la un punct unde li este permis Moldovenilor a transporta în Polonia tot ce au cu ei; dar, în virtutea unei convenții, ei trebuie să se întoarcă neavînd nimic, aceiași măsură fiind obligatorie și pentru Poloni. Cei doi negustori, ținînd cu orice preț să se întoarcă pe vasul moldovenesc fără a mai ținea seama de regula stabilită, au fost arestați. Se speră că în urma măsurilor luate din ambele părți se va ajunge la aplanarea diferendului, cu atît mai mult, cu cît „principalele Moldovei este foarte echitabil”⁴. Asigurările date de Marele General n'au avut efectul

¹ *Ibid.*, no. 2.

² Gh. Duzinchevici, *Documente din arhivele polone*, în *Buletinul Comisiei Istorie a României*, XIV (1935), pp. 20-1, no. XIV.

³ Abatele Betanski comunica din Białystok, la 9 Iunie 1760 lui Durand: „M. Le palatin de Kiovie, régimentaire des frontières, dans son rapport a informé Mr. Le Grand Général qu'un staroste de Valachie (*sic*) ayant entrepris de faire construire des batteaux de transport sur la rivière de Soroka” (e vorba de Nistru), „ce qui est une nouveauté contraire aux traités qui subsistent entre la Porte et la République, n'y ayant que deux endroits sur cette rivière où le passage est libre, Mr. le Grand Général a écrit au prince de Valachie (*sic*), lui représentant d'arrêter cette tentative d'un particulier qui s'y est porté contre les intentions du prince” (Bibl. Nat., Ms. Fr. 10702, fol. 353 Vo).

⁴ Anexa no. 4.

dorit, căci la 15 Septembrie același Betanski vestia pe Durand că o nouă scrisoare a Domnului Moldovei către Branicki însoțită un memoriu de plingeri „très graves“ contra exceselor comise de Poloni la graniță. Marele General este foarte nemulțămît de lipsa de vîgilență a comandanților militari din acele districte. Cum și comandanții au trimis plingeri contra Moldovenilor, Branicki e hotărît să numească o comisie pentru aplanarea diferențelor și a da satisfacție lui Callimachi¹.

O scrisoare a Domnului, datată din Iași, 10 Novembre 1760, ni permite să vedem, în preambulul ei, cum este înfățișată anarhia polonă de un vecin contemporan. Callimachi arată că toate asigurările date de șeful armatei și măsurile ordonate ca să aducă liniștea între locuitorii de la hotar ai celor două țări au rămas infructuoase din cauza toleranței, lăcomiei și lipsei de măsură a comandanților. Îndrăzneala soldaților cari depășesc marginea permisiunii rămîne nepedepsită, fiind avantagioasă șefilor. Aceasta constituie în primul rînd un stimulent pentru înmulțirea contestațiilor pe care ei au datoria să le reprime. Library Cluj

Cîteva casuri, luate la întîmplare, confirmă considerațiile făcute: Un Moldovean din satul Labova aproape de Nistru, în față cu satul polon Popik, înapoindu-se de la Bender, unde a fost pentru cumpărături, trece pe pămîntul Poloniei ca fiind drumul cel mai scurt: la Popik, cînd voia să treacă Nistrul, a fost împușcat de soldați și rănit, încît de cincizeci de zile se află în îngrijirea unui chirurg, fără speranța că va scăpa cu viață. Asasinii aparțin regimentarului Geloboiski, cu reședința la Rașcov. Un alt Moldovean, din Sesarna, găsind trei Poloni din satul Gederin, cari încărcau pe o plută lemne tăiate din pădurile moldovenești fără permisia nimănui, și cerîndu-li socoteală, aceștia s'au năpustit și l-au lovit cu lemne până l-au omorît. Ei aparțin starostelui din „Rymînrea“. Vornicelul Ursachi, arestat în dreptul orașului Soroca, continuă a li deținut cu toate măsurile de represiune luate de Domnul de la Iași. Ofițerii moldoveni se plîng de faptul că oricine trece Nistrul este maltratată, supt diferite pretexte, lipsite de temei. Callimachi încheie scrisoarea cu observația că acest fel de procedare este dăunător vieții supușilor de pe amîndouă țărmurile Nistrului și crede că Marele General va ști să ia mă-

¹ *Ibid.*, no 5.

surile convenite pentru a imprima o deplină libertate și siguranță comerțului de ambele părți ¹.

Răspunsul Marelui General, sistematic și amănunțit, îl avem în scrisoarea de la 12 Decembre, trimisă la Iași. El arată că o parte din acuzații privesc pe militarii întrebuițați la baza frontierei, iar alta pe proprietarii civili. Față de militari, cari depind direct de dînsul, va întrebuița toată autoritatea ca să ajungă a se face odată ordine. Propune instituirea unei comisii mixte de cercetare și lasă Domnului latitudinea să aleagă data cînd să se întilnească delegații. În ceia ce privește pe proprietarii civili, există o comisie permanentă la Zwaniec, în fața Hotînului, cu judecători numiți de Poartă și Republică, ce are competența să judece casuri ca acela al Moldoveanului din Sesarna, ucis de Polonii din Gederin ², aparținînd starostelui din „Ryminrea“. Acolo e rugat să adreseze toate plîngerile care privesc agresiunile nobilimii polone. Din partea sa, va scrie judecătorilor din comisie să întrebuițeze toate mijloacele pentru a satisface cu echitate pe Domn, dînd și exemple, a căror execuție el o va sprijini ³.

Nu știm dacă instituirea comisiei mixte de judecată a avut sau nu loc, și nici pentru felul cum au evoluat raporturile romino-polone după această dată, cit a mai avut de stat Callimachi în Scaun, nu ni s'au păstrat mărturii documentare.

În cursul anului următor, din cauza confiscării de Austrieci a unui transport de vite ale negustorilor moldoveni, destinat a fi trimis în Prusia ⁴, Poarta a luat măsuri să oprească, un timp, pentru toate țările comerțul cu vite mari din Moldova. Această dispoziție a produs un mare ecou în Polonia, după cum o confirmă scrisoarea abatelui Betanski de la 6 April 1761, căruia La Roche, secretarul Domnului, îi spune că, dacă măsura se va permanentisa, ea ar putea aduce ruina totală a comerțului Moldovei ⁵.

¹ Anexa no. 6.

² „Un Moldavien nommé Gedrin“ este o greșită înțelegere a pasagiului, de oare ce în scrisoarea lui Callimachi se spune clar că „Gederin“ este numele satului celor trei Poloni: „d'un village nommé Géderin“.

³ Anexa no. 7.

⁴ Cf. Hurmuzaki, *Doc.*, Supl. II, p. 720, no. MXVIII; p. 722, no. MXIX, și p. 723, no. MXX.

⁵ Anexa, no. 8. Că această măsură se întindea și asupra comerțului moldovenesc cu Polonia, o aflăm mai precis din scrisoarea lui Paulmy către Choiseul de la 30 Iulie, același an, care spune: „Le commerce des bestiaux

Concluzie. Raporturile lui Ioan Callimachi cu Polonii au fost puțin amicale, atît din cauza spiritului de imparțialitate și independență al Domnului, neobișnuit la predecesorii săi, dar mai cu seamă datorită atitudinii de duplicitate a vecinilor de la Nord, cari in aparență arătau o politicoasă bunăvoință, iar in fond, — pentru satisfacerea orgoliului, — nu se dădeau in lături să trateze, in același timp, pe de-asupra și contra lui, direct la Constantinopol, diferendele de graniță.

Scrisorile schimbate între Domn și Marele General evidențiază, pe de o parte grija ce o purta un șef de Stat acum două veacuri pentru supușii săi, iar, pe de alta, inceputul anarhiei care a cauzat ruina Statului de la Nord.

Documentele care urmează, toate inedite, le publicăm păstrînd ortografia.

1.

Constantinopol, 10 August 1758.

Vergennes către Bernis, cu privire la modul în care Callimachi ar putea fi atras să servească politica franceză în Polonia.

...Je profiteray de mes liaisons avec le nouveau Prince de Moldavie et du séjour qu'il pourra faire icy pour luy inspirer les réflexions que Sa Majesté daigne me suggerer; j'essayerai surtout de lui faire sentir que les divisions qui agitent la Pologne n'étant que des querelles qui n'intéressent point la liberté de la république, il importe qu'il règle sa correspondance et le langage des émissaires qu'il devra y expedier de manière à ne pas donner au parti qui est attaché à la Porte la confiance de tout entreprendre pour satisfaire des sentiments particuliers...

(Aff. Étr. corresp. Turquie, vol. 130, fol. 287 v°.)

2.

Liov, 5 Septembre 1759.

Ecouri polone cu privire la unele agresțiuni rusești în Moldova.

„Extrait d'une lettre de M. le Palatin de Braclaw, Prince

de la Moldavie avec la Pologne et la Hongrie, qui avoit été interrompu, est rétabli“ (Aff. Étr., corresp. Pologne, vol. 268, fol. 272 v°), repetind această știre, mai detaliat, la 6 Novembre: „La Porte a cependant rétabli la liberté du commerce et du transport des bestiaux et des grains qu'elle avoit interdite entre la Moldavie et la Pologne“ (*ibid.*, vol. 272, fol. 307)

Jablonowski, au chanoine Betanski de Léopold, du 5 septembre 1759^a.

„On parle de divers mouvements qui se font en Valachie en conséquence de ce que les Grecs ont porté leurs plaintes au Grand Visir contre les Moscovites qui leur ont enlevé quantité de boeufs ; sur quoi on a ordonné les arrêts à l'ambassadeur de Russie à Constantinople jusqu'à une entière satisfaction et payement, et ce ministre a envoyé à la Cour en diligence pour l'en informer.

P. S. Il est certain que la Sublime Porte est très animée contre les Russes par rapport aux marchands grecs. J'auroi bientôt des nouvelles plus circonstanciées à ce sujet de Jassy, que je vous communiquerai“.

(Biblioteca Naț. din Paris, ms. fr. 10.702, fol. 138.)

3.

Varșovia, 3 Decembre 1759.

Durand către ducele de Choiseul, cu privire la cererea lui Callimachi de a fi informat de către Branicki în chestiuni de politică europeană.

...M. le Comte Branicki en a reçu une [lettre] du Prince de Moldavie, qui le prie de lui dire son sentiment sur les affaires présentes de l'Europe.

„l'espère“, ajoute-t-il, „que Votre Excellence m'honorera de sa correspondance ; c'est un point qui m'intéresse infiniment dans les conjonctures d'une guerre devenue générale, dont il importe à la Sublime Porte de savoir au juste les evenements ; ne pouvant d'ailleurs ignorer le cas particulier qu'elle fait des avis qui passent par votre canal, je me flatte que Votre Excellence voudra bien ne pas frustrer mon espérance là dessus, avec d'autant plus de confiance, qu'Elle n'a pas dédaigné d'avoir une pareille complaisance pour quelques-uns de mes prédécesseurs“.

La demande faite par le Prince de Moldavie à M. le Grand Général surprendroit peu si le Hospodar n'avoit pas marqué jusqu'à présent la plus grande indifférence sur les circonstances actuelles...

(Aff. Étr., corresp. Pologne, vol. 263, fol. 389.)

4.

Bialystok, 12 Junie 1760.

Betanski către Durand, comunicându-i unele agresiuni polone la granița Moldovei.

...Il arriva icy avant hier un émissaire du Prince de Moldavie avec une lettre remplie de plaintes très vives contre un commandant des frontières, qui doit avoir arrêté deux marchands de Jassy et occasionné la perte de leur argent et de leurs effets ; il en demande satisfaction. Ces marchands vouloient repasser chez eux sur un battau de Moldavie qui venoit de débarquer sur le rivage dépendant de la Pologne où il est permis aux Moldaviens de transporter tout ce qui se présente ; mais ils doivent en vertu d'une convention s'en retourner à vuide ; la même chose s'observe par les Polonais ; les deux marchands, obstinés cependant à vouloir se rendre chez eux, sur les batteaux de leur nation, sans égard à l'usage ordinaire, on les a arrêté, mais on espère que l'inquisition qu'on ordonne là dessus et les représentations que Son Excellence fera au Prince de Moldavie de faire de son côté observer les usages aplaniront ce differend, d'autant plus que ce Prince est d'ailleurs fort équitable....

(Bibl. Nat., ms. fr. 10702, fol. 356.)

5.

Bialystok, 15 Septembre 1760.

Abatele Betanski către. Durand, despre plîngerile Domnului Moldovei contra Polonilor de la frontieră.

...Il nous est venu une lettre de la part du Prince de Moldavie avec un mémoire contenant des plaintes très graves des excès des Polonois sur les frontières. M. le Grand Général est fort mécontent des régimentaires de ces districts, qui paroissent manquer de vigilance ; ils ont envoyé de leur côté pareillement des griefs contre les Moldaviens, qui usent des répressailles et qui deviennent méchants. Mais Son Excellence compte nommer une commission pour applanir ces differents que demande le dit Prince...

(Aff. Étr., corresp. Pologne, vol. 264, fol. 342.)

6.

Iași, 10 Novembre 1760.

Copie de la lettre du Prince de Moldavie¹, Jean Théodore, écrite à M. le Grand Général de Pologne.

Après la dernière lettre que V. E. me fit l'honneur de m'écrire en réponse à mes plaintes contre les auteurs de divers excès commis sur la frontière de la Serenissime République par ceux même qui y sont établis pour veiller au bon ordre, fondé comme je devois l'être et sur les promesses que vous me faisiez d'y obvier, et sur les ordres que vous aviez en effet bien voulu donner en conséquence, j'avois tout lieu de me flatter que la tranquillité et la concorde regneroient désormais sur nos confins; mais nullement. Le désordre et la violence s'y signalent chaque jour par de nouveaux forfaits, et, franchement, après un mûr examen, je ne sçache guères en inculper que la tolérance, l'avidité et la licence des régimentaires qui y commandent. En effet, j'ai la douleur d'observer que, si quelqu'un de leurs soldats s'avise de trop s'émanciper, son audace demeure à coup sûr impunie, pour[vu] qu'elle ait été heureuse et lucrative à son chef, et je vois ceux-cy être ordinairement les boute-feux des contestations qu'ils devroient par leur autorité s'efforcer d'apuyer et de reprimer, bien loin de les attiser, comme ils font. Voici, Monseigneur, entre plusieurs autres, deux nouveaux faits qui peuvent servir de démonstration à ce que je viens d'avancer.

1. Un pauvre Moldave d'un village nommé Labola, près du Niester, vis-à-vis de Popik, village de la Pologne, de retour de Bender, où il avoit été se défaire de quelques petites denrées, passoit par les terres de la Pologne comme par le chemin le plus court pour revenir chez lui; comme il fut arrivé après le coucher du soleil à Popik, il appella du monde pour le passer de l'autre côté du Niester; il se voit, au lieu de ce qu'il cherchoit, venir dessus deux espèces de soldats, armés chacun, munis d'un fusil, qui sans autre formalité les lui dechargent contre, de façon que ce pauvre malheureux fut tout à la fois blessé en deux endroits et se trouve entre les mains d'un chirurgien depuis une cinquantaine de jours, et au delà sans espoir de se

¹ Comunicația de abatele Betanski. Se referă la nemulțămirea cauzată Domnului de către Poloni la frontieră.

remettre en son premier état ; les deux assassins appartiennent à M. le régimentaire Geloboisk, résident à Raschkow.

Quelque tems auparavant, un autre Modave, de Secharna, ayant trouvé trois Polonois d'un village nommé Gederin, qui chargeoient sur un bac des bois qu'ils avoient coupé dans nos forêts sans l'avis du gouvernement d'alentour, comme il leur reprochoit cet enlèvement, et qu'il voulut même s'y opposer, ceux cy lui tombèrent sur le corps et l'assommerent à coups de rames. Ces derniers appartenoient à M. le Staroste de Ryminrea.

Le nommé Oursaki, vornichel d'un village, depuis quelque temps réfugié de la Pologne en Moldavie, ayant passé, il y a quelques semaines, en Pologne avec un sien compagnon, s'y vit tout d'un coup arrêté par ordre du régimentaire de cette partie de la frontière qui est vis-à-vis de Soroca, et conduire garotté, lui et son compagnon, en prison, sous le prétexte frivole qu'il avoit sollicité le susdit Polonois, nommé Flemende, à se réfugier de ce côté cy, et j'apprends aujourd'hui que cet infortuné est resseré et tellement tourmenté dans la prison, qu'il en est aux abois, ce qui a obligé mon capitaine de Soroca à faire saisir un soldat du dit sieur Régimentaire pour engager celui cy à élargir le vornichel injustement detenu, mais il n'a rien avancé par là, et le vornichel n'en a été que plus resseré. Mes officiers de la frontière se plaignent tous en général que quiconque passe d'icy de l'autre côté du Niester y est à coup sûr maltraité sous mille frivoles prétextes et nonement, leur dit-on, pour n'avoir pas passé ce fleuve au guet ou sur les barques ordinaires ; ce qui ne tend à rien moins qu'à une rupture ouverte du trafic réciproque des deux États limitrophes.

V. E. est trop éclairée pour ne pas prévoir combien désagréables pourroient devenir les suites d'une pareille contrevention aux traités, qui n'insistent sur rien tant que sur la pleine liberté et sécurité du commerce réciproque, si la Sublime Porte venoit à en être informée, et je l'aurois sans doute déjà fait si les liens d'amitié particulière qui subsistent entre nous, Monseigneur, ne m'avoient de nouveau retenu ; mais, comme ma position me mettoit dans le cas de sacrifier à la fin, malgré mon gré, tout égard personnel au bien-être public, je me flatte que Votre Excellence me saura gré de cet effort de considération, qui ne pourroit être que le dernier, si contre toute attente, ces

excès n'alloient bientôt cesser, comme je l'espère avec confiance et de votre amour pour le bon ordre, et de cette intelligence qu'il convient de maintenir entre nous.

(*Ibid.*, vol. 264, fol. 473-4.)

7.

[Bialystok], 12 decembre 1760.

*Réponse de M. le Grand Général au Prince de Moldavie*¹.

La lettre que V. A. m'a fait l'honneur de m'écrire du 10 novembre m'est bien parvenue, et je suis très sensible aux témoignages d'amitié qu'Elle veut bien me donner, en me communiquant cordialement tout ce qui pourroit alterer ces liaisons et cette intelligence intime, qui subsistent entre la Sublime Porte et la Sérénissime République.

J'apprends avec une peine extrême que, malgré toute mon application et mes ordres severs et réitérés aux régimentaires et aux commandants des frontières, il y a ait encore des plaintes et des nouveaux griefs dont V. A. me fait le détail.

J'observe, Monseigneur, qu'il s'en trouve de deux espèces : les uns qui regardent les militaires employés à la garde des frontières, et les autres qui appartiennent à l'état civil, concernant la noblesse possessionnée dans ses terres. Il reste donc à prendre des mesures sérieuses pour arrêter, une fois pour toutes, ce qui fait naître si souvent de nouveaux sujets de mécontentement de part et d'autre.

Quant aux militaires qui dépendent de mes ordres, j'employrai toute mon autorité pour faire une exacte justice; mais, comme il importe d'examiner les coupables et de les convaincre de leurs délits avant de les chatier, je crois qu'une commission composée de personnes intégres et éclairées, nommées tant de la part de V. A. que de la mienne, est nécessaire pour en juger, et deviendroit le plus sûr moyen de terminer tous les différends et d'établir un ordre pour l'avenir, conformément à la tenue du traité de Carlovitz et à l'amitié qui subsiste entre la Sublime Porte et la Serenissime République, capable de prévenir tous les abus. Si Votre Altesse approuve cet arrangement, je

¹ Comunicată de același abate lui Durand; conține scuse și propuneri de a remedia la unele stări de lucruri nemulțămitoare.

laisse à son arbitre de me marquer le temps et le lieu qu'elle jugera le plus propre pour la tenue d'une pareille commission, et j'ordonnerai à mes commissaires de s'y rendre à point nommé, persuadé qu'Elle n'y enverra pareillement que des gens d'une probité reconnue et en état de discerner la nature des griefs.

Votre Altesse voudra bien à la suite de cet éclaircissement me permettre que je fasse icy ma remarque sur ce qui s'est passé avec le Moldavien d'un village nommé Labola, près du Niester, qui a voulu passer ce fleuve après le coucher du soleil. V. A. est informée qu'il y a un passage privilégié où les voyageurs doivent se présenter au commandant, ou aux gardes destinés à veiller aux passants, à empêcher les fraudes, les surprises et à arrêter les personnes suspectes. Le bon ordre exige cette précaution prise de convention réciproque entre les deux États limitrophes. Si peut être le dit Moldavien a voulu passer de son chef et hors la voie ordinaire, il se peut qu'il s'est attiré par imprudence le mauvais traitement qu'il a reçu. Mais on ne sauroit bien juger que sur les lieux d'une telle affaire, et ce seroit à la commission d'en décider, ainsi que de ce qui regarde la violence qui doit avoir été faite au nommé Oursaki, vornichel, par un régimentaire de cette partie des frontières.

Je reviens à ce qui concerne l'état civil, composé de la noblesse établie dans ses terres; comme cecy n'entre pas directement dans le département de ma charge et qu'il y a, comme V. A. sçait, une commission à Zwaniec, vis-à-vis de Choczim, errigée à perpetuité par un arrangement fait entre la Sublime Porte et la Sérénissime République et consistant en juges nommés de part et d'autre pour prendre connoissance de ces sortes de griefs, celui qui est porté contre les trois Polonois sujets du staroste de Ryminrea et accusés d'avoir assommé un Moldavien nommé Gédérin¹ est de nature à être jugé par la dite commission; ainsi je prie V. A. de vouloir adresser ces plaintes et celles qui peuvent survenir contre la noblesse. J'écrirai de mon côté aux juges de cette commission pour leur recommander de travailler avec tout le zèle, toute l'équité et la diligence possible à donner aux sujets de V. E. qui l'auront mérité une ample

¹ O înțelegere greșită a pasagiului scrisorii precedente l-a determinat pe Marele General să confunde un nume de sat cu un nume de persoană.

satisfaction et de statuer quelques exemples d'une justice severe contre les coupables, et j'en apuycrai l'execution.

V. A. sçait avec combien de soins, d'application et de déférence j'ai pris à coeur tout ce qu'il m'est venu de la part de la Sublime Porte depuis qu'en vertu de ma charge la garde des frontières est confiée à ma vigilance, m'empessant en toute occasion de faire la plus exacte justice, et de travailler à fortifier de plus en plus ces liaisons intimes qui subsistent heureusement entre les deux États, liaisons si nécessaires à la sûreté et à la tranquillité des deux nations. Les sentiments dont V. A. m'honore et la justice que nous rendons à toutes ses lumières et à son équité sont deux motifs de plus qui redoublent mes soins pour le maintien de la bonne harmonie entre les sujets réciproques et me font désirer la continuation de son amitié. Elle ne peut m'en donner une preuve plus sensible qu'en faisant connoître à la Sublime Porte dans les occasions mon zèle et mon empressement à satisfaire à tout ce qu' exige la foi des traités et le bon voisinage. J'ai l'honneur..."

(*Ibid.*, vol. 264, fol. 524-5.)

8.

Bialystok, 6 April 1761.

Betanski către Gerault, privitor la închiderea comerțului cu boi din Moldova în alte țări.

Je viens de recevoir une lettre de Iassi, du 9 de mars, du secretaire du Prince de Moldavie, qui me marque que la veille de son expédition il étoit arrivé un exprès de Constantinople à Iassi, avec une défense expresse de toute exportation des denrées du pays chez l'étranger: „cet ordre insiste nommement sur la sortie du gros bétail, dont le trafic nous est interdit“, — dit-il —, „à notre plus grand dommage pour le présent et peut-être pour longtemps, à en juger par la fermeté que montre le Sultan regnant dans ses résolutions une fois prises“. L'on est icy également curieux et impatient d'apprendre le motif de ces nouvelles dispositions, qui, si elles sont permanentes, peuvent amener la ruine totale du commerce de la Moldavie...

(*Ibid.*, vol. 269, fol. 153 V^o.)

DĂRI DE SAMĂ

C. N. Burileanu, *Între „frunză verde“ și doină*, București 1937.

În această lucrare a sa, autorul caută a fixa o deosebire între „narativul“ cîntec cu „frunză verde“ și doină, cu un alt caracter. I se pare că originea e în privirea naturii, nu în frunza de pe buze. De folos e partea în care se vorbește de cîntecul „Sirbenilor“, Romînilor din Serbia. În realitate, doina e cîntec singuratec de păstor, celelalte sînt cîntece de cîmp ale plugarilor trăind în grup. Cea d'întăiu e pentru fluier, nu și celelalte. O definiție a „fringurelelor“, p. 46. Autorul constată că la el, la Blahnița, nu se știe ce-i doina (p. 49), nici în Banat (p. 71); cercetători basarabeni spun același lucru despre regiunea de la gura Nistrului. *Ar trebui o hartă a răspîndirii cuvîntului*: cred că ea ar corespunde aceleia stăbătute de „drumul oilor“. Încercări de a explica numele doinei, pp. 50-2, — dar ea se află și la Lituanieni în sens de cîntec. Juste observațiile pe care le găsim apoi, p. 53 și urm., în sensul cîntecului de fluier ce am stabilit mai sus. Și în alte părți inteligența autorului se apropie de adevăr. Se notează numele de „horă“ în Maramurăș (dar și în Munții Apuseni, de unde numele lui Horea, pentru cîntecul lui), egal cu „chorul“ antic, observă autorul (p. 71). Se zice și „a hureza“ (p. 78), care ar fi opus *aulitului* (v. în *Năpasta* lui Caragiale, pentru un răsunset: „*auie*“).

* * *

G. T. Niculescu-Varone, *Costumele naționale din România în-tregită*, București 1937.

Ce dă d. Niculescu-Varone, cu un adaus de 127 de ilustrații, e o carte indispensabilă pentru studiul artei populare românești în costum.

Se dau și cele mai vechi desemne de călători străini (Hering, la p. 11, îmi pare necunoscut, ca și, pentru Ardeal, Thunmann).

Urmează capitole în care se cuprinde, pe regiuni, și un tezaur lingvistic.

Se introduce folositoarea inovație de a se da și numele persoanelor al căror port se înfățișează. Se dau și fotografiile vechi, și în această privință o largă recoltă s'ar putea face în albumele de familie.

Se adaugă un vocabulariu bogat și o listă de fabricare a vâp-selelor.

* * *

Gh. Oprescu, *Pictura românească în secolul al XIX-lea*, București 1937.

D. Gh. Oprescu publică o lucrare, premiată de Academia Română, care îmbrățișează, într'un spirit de largă înțelegere, toată desfășurarea picturii la Români în veacul trecut. E o operă de muncă îndelungată, la care profesorul a fost ajutat de elevii și elevele pe cari-î pomenește. Considerațiile generale despre trecut sînt juste. Epoca pictorilor străini e larg tratată. Erau de întrebuițat, după desemnurile din cărți bisericești, de cules din *Bibliografia* Bianu-Hodoș, almanahurile, și lipsește ilustrația cărților, de care am vorbit în acela al „Scrisului Românesc” de la Craiova. Nouă e semnalarea desemnurilor, până acum necunoscute, ale lui Rey. Se face (pp. 27-8) un larg loc pe deplin meritat, lui Chladek, comparat cu Szatmary (de fapt: Pop). De Trenk (p. 57 și urm.) se păstrează schițe de monumente bisericești în manuscrisurile lui Odobescu, pe care le-am avut cîndva în mînă și care mi-au fost reluate de cineva în numele gînerelui, Damian; ar trebui reproduse toate. „Mihai Viteazul” lui Lapaty a apărut în *l'illustration* și l-am reprodus pe o cartă postală ilustrată pentru Liga Culturală. Escelentă osebirea dintre Eliad și Asachi, p. 89. La Asachi era de semnalat rasa străină a tatălui, Assakiewicz, și cea curat românească a mamei, din Moldova-de-sus (v. anexele ce am dat la vol. X din colecția Hurmuzaki). Asupra desemnelor lui Asachi în cursul călătoriei la mănăstiri a se vedea nota mea în *Buletinul Comisiunii Monumentelor istorice*. Pentru Lochmanni, neam de spițeri, aceia pe care am dat-o în *Artă și literatură română*. Tot ce se spune de Leca la pagina 103 e greșit: Lek e în limba albanesă Alexandru: nici vorbă de conflictul cu Mavrocordații ca motiv al unei fugi în Ardeal. La el erau de semnalat ilustrațiile la Biblioteca lui Carcalechi. Pentru Tătărăscu și contemporani, documentele din cartea mea despre Barbu Știrbei (une ori întrebuițate aici ca inedit) și pictura de la Biserica Galbenă din Urlați, acumă desființată pentru a vădi vechea frescă. Cu privire la Grigorescu am avut o întreagă lucrare de amicul său Livianu, scriere pierdută în timpul Războiului. Un tablou al lui Henția la mănăstirea Căldărușani. Aflăm că Verussi era de la Mărunțișu, în Dâmbovița (cf. numele mănăstirii Vieroș). Despre el și articolele din *Convorbiri Literare*, nota mea în „Buletinul” citat.

În Portretele Domnilor și Doamnelor pe care le-am dat, era material de întrebuițare.

Bibliografie. Ilustrație aleasă și îngrijită (uimitor Ungurul Barabas și portretele lui Schiavoni și Negulici). În genere nu s'a căutat în colecțiile particulare și în familii (v. și reproducerile ce am dat în *Sămănătorul*, IV).

* * *

Arhitectul Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii românești*, București 1937.

D. Grigore Ionescu dă o operă perfect informată și foarte bine alcătuită despre întreaga dezvoltare a arhitecturii românești. Planurile pe care le adaugă sînt deosebit de prețioase. O parte din bogata ilustrație e nouă (mai ales pentru bisericile de lemn, foarte pe larg tratate). Amănuntele tehnice, precise, sînt prezentate așa încît nu împovărează.

De și se dă un larg resumat frances, întreaga lucrare trebuia tradusă într'o limbă de circulație generală.

N. Iorga.

CRONICĂ

D. Ferdinand Brunot dă și al cincilea volum din marea sa operă, *Histoire de la langue française des origines à 1900, La Révolution et l'Empire, deuxième partie, Les événements, les institutions et la langue* (Paris, 1937). E și o întregire indispensabilă la cunoașterea culturală a unei întregi epoci. Din ea se învață mai mult în ce privește sensul ei decît din cele mai multe istorii pragmatice, și mai ales anecdotice, care s'au scris. Între miile de observații care se impun e și semnalarea de autor a recomandației de către fanaticul Saint-Just a nu se întinde prea mult coarda victoriei (*mousser les victoires*), de frica generalului învingător merit a se preface în dictator (p. 960). Și frica de regionalism cînd a fost vorba de recrutare (p. 965). Între corpurile străine se citează, pe lingă cel grecesc, bine cunoscut, cel copt și mameluci, „pandurii albanesi” din 1810, cari nu pot veni decît de la noi, cari i-am luat de la Ungurii Mariei-Teresei, căci Balcanicii n'au avut panduri. Apoi „Serexaners, plutôt douaniers que soldats, employés à la frontière de Turquie”, nu pot fi

decit „Saracacianii“, de origine românească, dar vorbind grecește (v. p. 966, fără a se arăta, din nenorocire, izvorul). Calpacul nu e de origine turcească, ci ungurească. Cum scriau ofițerii incultii ai acestei epoci tulburate se poate vedea la p. 990, nota 2. *Raguser* ajunse a însemna: a trăda, din cauza trădării lui Marmont, duce de Ragusa (p. 1007).

Interesante observațiile despre școală. Cea primară există doar de la 1811 (p. 1109). Institutorii se trimet de agenții particulare.

„Institutur“ apare atunci, dar pentru toate gradele. Primele „săli de asil“, datorite unei femei, în 1801. Liceele căsărmii, pp. 1110-1. Numele, nu după amintiri antice, ci după al unor mai noi așezăminte de cultură parisiene. „Institut“ e de pus alături. Nu mai sânt catedre de morală, de legislație, de istorie, de gramatică generală; e filosofie facultativă; temeiul e, în societatea imperia-lisată, limba latină. O femeie propune „liceul civic și național“ pentru ca sexul ei să învețe tipografia (*ibid.*, p. 1111, nota 3). Plan de liceu al „plugarilor și meșterilor“ la Limoges (băieți de 9-15 ani, 200 de fete pentru gospodărie; *ibid.*). Pentru „Universitate“, ca instituție, cumulativă, p. 1111 și urm. (fusese și o „Universitate de jurisprudență“, până la 1805, și o „Academie de legislație“). Apariția Școlii Normale, în sensul de azi, p. 1113. Internatul e intitulat „pfitaneu“. „Métairies Nationales“ pentru agricultură, p. 1127; v. și p. 1128. Se cerea un „colegiu de industrie națională“; p. 1187. Era un „lycée des arts“ în 1793; *ibid.* Școlile tehnice se cereau încă din 1789; no. 1186 Întinderea vechiului termen, pur militar, apoi pentru „poduri și șosele“, de *inginer*; la 1789, primii „ingineri mașiniști“ și „ingineri minera-logiști“ și „mînieri“; p. 1188. „Școlile de arte și meserii“ numai supt Imperiu, p. 1197. Școli de țesut, de văpsit; cele două de mine; *ibid.* E o adevărată istorie a descoperirilor.

În tesele recente de istoria medicinei la Universitatea din Cluj se caută informații privitoare la boli în foile românești și străine. D. Dumitru Predescu se ocupă de terminii întrebuințați de Ștefan Episcopescu. Și descrieri ale Țerii-Românești în lucrarea d-lui Felix Csallner despre știrile din *Wiener medicinische Wochenschrift* pe vremea războiului Crimeii. Tot așa în a d-lui Petru Alberti. D. Hermann Bitterfeld reproduce o notă germană din 1838 despre „mișcarea științifică și medicală în Moldova“.

La cunoaşterea procesului „Arboroasei“ (al lui C. Moraru, Orest Popescu, Ciprian Porumbescu, Zaharia Voinea şi Eugen Siretean), d. Romulus Cindea adaugă, publicându-şi conferinţa *Arborosenii, trădători austriaci şi naţionalişti români*, Cernăuţi 1937. Se semnalează injuriile ce s'au aruncat Romînilor şi de un Schuler-Libloy.

*

În *Bulletin of the international committee of historical sciences*, IX³, actele congresului internaţional de istorie a literaturii ținut la Amsterdam în 1935. Problema „perioadelor“ e tratată pentru Ungaria (de „directorul centrului de studii ungureşti la Paris“) şi pentru Spania.

•

În *Anuarul Arhivei de Folklor* a d-lui Ion Muşlea (Bucureşti 1937), d. Silviu Dragomir semnalează în literatura ragusană un refren „hoja, lera, dolerije“ care ar sămăna cu „leru-i Doamne“ (sau „oi ler oi d'ai ler oi“) al nostru. Ragusani ar fi fost aceia cari au împrumutat o temă de la păstorii romîni din Balcani, cum o afirma şi d. Milovan Gavazzi. De drama „Mironosiţele“ din părţile Săliştii Sibiului se ocupă d. D. St. Petruţiu. Azi, după ce a trecut de la Sălişte la Galeş, se mai joacă numai la Rod. E vorba de o producţie de umil cărturar sătesc din secolul al XIX-lea. Asistăm la însăşi formaţia poesiei populare, care vine individual şi de sus. Asupra vieţii populare în Basarabia-de-jos, pe la Ciubărciu şi Purcari, d. P. V. Ştefănucă. Biserici de lemn, vechi, p. 50. Evanghelie de Rimnic, 1746, în această regiune, *ibid.* Preţioase ştiri despre serbători; folklore (şi balade). „Greci“ cari „fac cetate“, p. 117. Unele „conăcării“ şi alte bucăţi asămănătoare sînt așa de frumoase, încît ar merita să fie scoase din forma „ştiinţifică“, dialectală. Multe poveşti (şi cu străbateri de la Ruşi, ca în introducerea lui „Ivan Ţarevici“, pp. 159-60). Interesante amintiri istorice (şi „dulauca“ Molda, inecată la Odesa, şi Ştefan-cel-Mare); p. 185. Amintirea Tatarilor Bugeacului; pp. 185, 188. Luarea Benderului, p. 187. Ruşii „asiatîi“; p. 189: „Nici oasele să nu le laşi, ci să i le arzi“. Glosariu, hartă. Pentru „focul viu“, în Ardeal, Maramurăş şi Bucovina, dd. Tiberiu Morariu şi Ion Muşlea (planşe). Bibliografie.

*

În *Siebenbürgische Vierteljahrschrift*, Octombre-December 1936, pp. 311-3, se răspîng, de d. Fritz Schuster, teoriile lui Diculescu și d-lui Gamileschegg despre originea servilă a numelui de *Români*.

*

În *Biserica Ortodoxă Romînă*, 1937, se fixează de d. N. A. Gheorghiu ca dată a publicării cărții *Alfavită sufletească* anul 1785. Autorii bibliografiei nu văzuseră cartea completă. D. Aurel V. Vasilescu se ocupă de schitul Bradu, în Buzău, pe apa Nișcovului. Era odată, arată autorul, și o cetățuie a Cindeștilor. Largă întrebuintare a ineditului pentru moșiile ce a avut odinioară schitul.

.

Observații de mare interes cu privire la conflictul dintre Italia fascistă și „ebraismul“ internațional, în Paolo Orano, *Gli Ebrei in Italia*, Roma, XV (1937).

.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

În *Cultura Creștină* de la Blaj, XVII, 6-7, se dă traducerea articolului pâr. Salaville despre liturghia orientală. Se reproduc pagini interesante din Geografia Ardeleanului Ioan Rusu în studiul despre aceasta: e un meritat omagiu autorului *Icoanei Pămîntului*.

.

În n-le 8-9, urmarea articolului pâr. Salaville despre frumusețile liturghiei orientale.

.

În *Revista fundațiilor regale* pe Octombre, d-na E. Dvoicenco cercetează ce a trecut din Pușchin asupra poezilor romantici de la noi.

.

O bună presintare a totalului luptelor din Spania în broșura anonimă *A qui la victoire? Un an de guerre en Espagne*, Paris (1937).

.

D. P. Nicorescu semnalează, în *Mem. Ac. Rom.*, 1937, pietrele găsite la Cetatea-Albă, care arată o *vexillatio* romană la Tyras.

.

D. Ilie Ion închină o carte de pietate și recunoștință lui V. Pîrvan (*Vasile Pîrvan, Poetul neliniștii, singurătății și tăcerii...*, Craiova (1937)).

*

D. Teodor Bălan a dat o nouă culegere de *Documente Bucovinene* (Cernăuți 1935). Întăful volum merge de la 1507 la 1653.

*

Scurte note din războiu, în *Însemnări din războiul întregirii neamului*, de generalul Mihail Ionescu (1937).

*

Cu aceeași bogăție de inedit, dd. I. Minea și L. T. Boga dau a doua parte din *Cum se moșteniau moșiile în Țara-Românească*, Iași 1935.

*

În cartea sa *Războiul pentru întregirea neamului, studiu critic* (București 1937), generalul Ioan Anastasiu aduce aspre invinuiri conducerii războiului nostru, și de ele va avea să se fie samă, pas de pas, într'o etpunere definitivă a marilor evenimente, încă prea mult incunjurate de legendă. E vrednică de toată atenția critică ofensivei „descusute“ din Ardeal. Tot așa, la paginile 299 și următoarele, desvăluirea formidabilelor greșeli de la Turtucaia, unde se ajunsese la „o masă informă de oameni, care avansa în cea mai desăvârșită desordine“. Se pune în față nedreptatea față de generalul Teodorescu și înaintarea generalilor Aslan, Arghirescu și Basarabescu. Se reface reputația luptelor de la Jiiu. Pentru debandada și lașitatea de la Craiova, p. 411. Și știri noi despre trădarea colonelului Sturdza. O parte e un prețios jurnal de campanie.

*

N-le 11-12 din anul VI al *Vieții Basarabiei* e închinat în cea mai mare parte relațiilor basarabene ale lui Pușchin.

*

De d. Georg Müller, *Die deutschen Landkapitel in Siebenbürgen und ihre Dechanten, 1192-1848* (mai mult epoca modernă), Sibiu 1936.

*

În *Siebenbürgische Vierteljahrschrift*, Iulie-Septembre, se arată, de d. Alexander Ferenczi, că așa-zisa descripție în rune de la Bunești e o simplă falsificare. Cercetătorul a găsit elemente de tehnică actuală în modelarea obiectului care ar fi să aibă o așa de venerabilă vechime. D. Kurt Horedt despre urme romane găsite lângă Sibiu. De ridicula teorie gepidă a Secuilor se ocupă d. Fritz Schuster. Îi e ușor să dovedească zădărnicia închipuirilor canonicului Karácsonyi. Ar trebui să se mintuie odată cu asemenea ipoteze care incurcă numai studiile istorice serioase! De d. G. A. Schuller reproducerea unei hotărnicii săsești din secolul al XVI-lea, interesantă pentru numele locale. O inscripție romană din Șard, lângă Alba-Iulia, e presintată epigrafiștilor. Despre un jurnal de luptător german în Marele Războiu (Walter Neumann, *Wi von der Viert! Söss Mond an dei rumänisch Front*, Hinstorff-Rostock, 1936) pe frontul român, de adaus la acela al lui Hans Carossa, *Rumänisches Tagebuch* (intrebuințat în *Limba germană* a d-lui Traian Bratu și Karl Kurt Klein).

BCU Cluj / Central University Library Cluj

*

În *Anuarul liceului „Petru Rareș”, Piatra-Neamț, anul 1935-6*, consacrat amintirii profesorului M. Stamatiu, d. Radu Vulpe semnalează descoperirile sale de la Izvoare (Neamț) (și figurine eneolitice; un admirabil vas în trei culori). Despre lucrurile de artă de la biserica din Văleni (Neamț), ctitorie din epoca lui Petru Rareș; citeva frumoase reproduceri (și o splendidă legătură în argint). Folklorul publicat de d. Gavriil Galinescu e cu totul remarcabil: și dedicații către un munte, Grințeșul, într'un cintec haiducesc. Păr. C. Mătasă presintă după un document situația locuinților în Ținutul Neamțului la 1428 (mare număr de biserici). Despre limba lui Creangă d. Har. Mihailescu. Pentru Curțile de pe Bistrița ale lui Ștefan-cel-Mare, d. Constantin Turcu (etimologia Chiojdului am dat-o eu). Frumos manuscrisul călugăresc din 1843, cu perfecta reproducere a tiparului, semnalat de d. Victor Țăranu. Documente publică d. Stoide (epoca lui Istrate Dabija).

*

În *Biserica ortodoxă română*, LIV (1936), N. Iorga înfățișează mișcarea națională munteană contra Mitropolitul grec Ignatie. D. Dimitrie Bejan tratează despre edițiile *Molitvenicului* la noi (două-

zeci și două în singurul secol al XVIII-lea; șase după rusește, patrusprezece după grecește). Despre *Didahiile* lui Ilie Miniat traduse în românește, d. N. A.-Gheorghiu (nu există o ediție din 1700). Același despre cele două ediții ale primului volum din *Mineele* lui Chesarie (p. 694 și urm.; înlocuirea tipografului, care lăsase titluri netraduse; tipograful Costandin „Mihailo Popovici“ poate fi în adevăr fiul preotului Mihail Popovici, a cărui călătorie la Petersburg am tipărit-o). Se continuă ediția călătoriilor lui Chiriac de la Secu.

În broșura d-lui Aurel A. Mureșianu, *Originea Ciangăilor din Săcelele Brașovului, contribuții istorice documentate la vechimea elementului românesc în Țara Birsei*, Satulung-Săcele 1937, se adună păreri anterioare despre vechimea Ciangăilor. Interesantă observația că unde cancelaria ungară pune sufixul *falva* avem a face cu o așezare națională mai veche (p. 11, nota 2). Slon (p. 11) înseamnă „stilp de vamă“. Nume românești la Ciangăi, p. 15, nota 17. O apropiere a numelui de Brașov de acela de Brașevo, în Serbia, p. 14, nota 4. Se citează cuvintele românești intrate în graiul Ciangăilor (zeke-zeghe, zesztre-zestre, merendamerinde și hemerendelni, iszak-desagi, borbab-bărbab, furtina-furtuna, rajba-roibul, murg-murg, zsoja-joiana, florika-floriko, furko-furcă; p. 20).

În *Arhiva* din Iași, 1937, 1-2, dd. C. I. Andreescu și C. A. Stoide se ocupă despre viața în Moldova, după căderea lui Ștefăniță Lupu, a mamei lui, Doamna Ecaterina. Se dau întregiri la lucrarea din 1928 a d-rei Oltea I. Nistor, *O Circasiană pe tronul Moldovei*. E pus în legătură cu originea ei circasiană neamul Cerchesilor, care în acest timp chiar apare în țară. Apendice de două documente.

În *Bugeacul*, II, 8-9, d. G. Bezveconi dă știri despre trecutul orașului Bolgrad.

D. Julius Bielz dă un *Porträtkatalog der Siebenbürger Sachsen*, Sibiu 1936.

D-na Mariana Istrati, fiica profesorului I. Mitru, publică un excelent studiu despre atît de pe nedrept uitatul romancier elvețian romand, de origini franceze, Victor Cherbuliez, și romanele lui cu subiecte străine (*Victor Cherbuliez et le cosmopolitisme*, Paris 1937). Tatăl a fost un gînditor însemnat și mama, fiică de profesor. Cartea e o prețioasă inițiere în viața genevesă a vremii contra căreia va protesta. Moare ca academician frances.

Multe idei drepte în cartea lui Nicolae Berdiaev, tradusă de d-na Maria Vartic, *Un nou ev mediu* (și despre desumanizarea omului în vremea noastră, despre „barbarisarea“ de după războiu).

O sumă de note statistice se dau în cartea pâr. Ștefan Meteș, *Situația economică a Românilor din Țara Făgărașului*, I, Cluj 1935, (după inscripții; tablă alfabetică).

BCU Cluj / Central University Library Cluj

În *Țara Bîrsei*, Maiu-Iunie 1937, d. A. A. Mureșianu despre atitudinea lui Rösler față de Romini (excelent studiu). D. Ioan D. Condurachi, despre „diplomați romini în trecut (sec. XIV-XVII)“. D. Gh. Brînduș, despre Mocani. D. M. Popescu dă un privilegiu al lui Mavrogheni pentru Săceleni.

În *Rendiconti* ale Academiei dei Lincei, un studiu al d-lui Guido della Valle despre portretul lui Lucrețiu. D. Ettore Rossi, despre o traducere în turcește, la 1559, cerută de bailul venețian, a cărții lui Cicerone *De senectute* (se dă textul; elemente nouă sint adause).

În *Revue d'histoire politique et constitutionnelle*, I, 1, d. Joseph-Barthéleny definește, nu prin texte de lege, ci prin obișnuință, rostul presidentului de Consiliu în Franța (el își alege colaborarii, îi poate revoca, se poate amesteca în toate departamentele, dar Consiliile de miniștri le convoacă și le prezidează șeful Statului). D. Sagnac arată cum s'a format în Franța, la 1788-9, ideia de „națiune“ în sens modern.

În revista *Conferința*, I, 9-10, d. Th. Capidan vorbește despre rostul dialectelor în românește. O privire istorică asupra dezvoltării mai nouă a studiilor matematice de d. P. Sergescu.

*

În *Danmarks Kaempesten i folkeoverleveringen* (Copenhaga 1953) d. August F. Schmidt prezintă legende „marilor pietre“ din cuprinsul Danemarcei.

*

În *Biserica Ortodoxă Română*, LV, 5-6, păr. episcop Tit Sime-drea dă o nouă ediție, de precizie filologică, a „Vieții Sfintului Nifon“. D. Const. I. Popescu se ocupă de istoria mănăstirii Rîncăciovu (există în secolul al XV-lea, spre sfârșit; s'a refăcut la 1648). D. Ion Virtosu aduce informații nouă despre Dionisie Eclesiarhul. Recensia cărții d-lui Anton D. Velcu despre „creștinismul daco-roman“ dă prilej d-lui E. Condurachi să reia chestiunea.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Pentru iconografia lui Tiziano, Lodovico Foscari, în *Ateneo Veneto*, lunie 1937.

*

Cîteva inscripții de la biserica armenească din Botoșani, în revista *Ararat*, XIII, no. 145.

*

În *Revista Fundațiilor Regale*, d. Sextil Pușcariu prezintă, sub titlul „Contribuția Transilvaniei la evoluția limbii române“, puncte de vedere interesante, de și adese ori contestabile, ca în ce privește retragerea în munți a băștinașilor sau chiar „adaptabilitatea“ lor, cu privire la rosturile mișcărilor de populație în Dacia. Interesantă constatarea că Bistrița are un afluent Răpedea, cu același sens deci, ceia ce face a se presupune că termenul slav a înlocuit acest mai vechiu termen latin (pp. 299-300). A fi luat, cum crede d. Drăgan, numele de Olt de la Unguri, e imposibil (v. Oltina, Oltenița, Oltețul). Nici concluziile d-lui Vuia despre stratele după forma satelor nu pot rezista criticii. D. Pușcariu crede că unele cuvinte ungurești au venit prin „Slavii transilvăneni“, dar mai erau aceștia după venirea Ungurilor? Forma „Săvädisla“

pentru Szent-László e remarcabilă, dar cu valoare locală, și nu i se știe vechimea. Forma „așina“ pentru „inșina“ n'am găsit-o. *Lista cuvintelor de origine latină* e îmbogățită prin această contribuție (părince, grăunț, a măcina, hoare-*ovaria*, matrice, canură, a suvintra, *subventrare*, sușlia-*subiliare*, arugă-ruga, la Macedoneni, racla, rasa, nu și chilie și candelă, etc.; dar sint și unele formațiuni ulterioare). Se semnalează și la Sarzi *pavimentum* în sens de „bătătură“. „Punte“ să aibă numai sensul de „trunchiu aruncat“ peste apă (v. *a se face luntre și punte*)?

Foarte justă observația că la Romini numai asupra dezvoltării cuvintului latin n'a influențat forma dată de școală. Pentru caracterul „vechiu“ al limbii noastre, în ce privește transmisiunea latină, pp. 307-8. Se afirmă că 90% din tezaurul acestei limbi e latin, chiar fără neologisme, dacă se ține samă de circulație. La caracterul pastoral de origine (în parte): *arete* și la alte animale decît berbecule, *strunga* dinților, *fructul*, *închegarea* în sens general, *a paște un gînd* (și *a paște pe cineva păcatul*). Pentru lipsa caracterului de hotar al Dunării, de atîtea ori afirmată de mine, pp. 311-2. Și observația că Rominii din Nord și din Sud se deosebesc și prin ce a trecut în limbă din mediul încunjurător (pp. 314-5). E neadmisibil ca numele Goșilor să fi rămas în terminologia romînă. Nu conving nici etimologiile germanice ale unor nume comune (pp. 315-6: *a cutropi*). Tot așa de puțin împrumuturi avare. Se încearcă a se arăta pe baza atlasului lingvistic călătoria unor sunete sau cuvinte. Observațiile cu privire la Ardealul scutit de unele influențe străine în Domnii, pp. 322-5.

*

În *Orazio nella letteratura mondiale*, Roma 1936, d. N. I. Herescu prezintă legăturile lui Horațiu cu Rominii.

*

D. Kokusai-Lissô-Kenkyūkai prezintă lupta Japoneseilor cu bolșevismul, în *Japan's conflict with the evil of bolshevism, in the Far East*, Tokio 1937.

*

În *Biserica ortodoxă romînă*, LV, 3-4, un studiu erudit al preotului Olimp N. Căciulă despre „Anatematismeale Sfințului Chiril al Alexandriei“. D. Const. R. Vasilescu prezintă istoria mănăstirii Gorgota, ctitorie a lui Petrașcu-cel-Bun, dăruită de

Mihai Viteazul, supt care a fost arsă de Turci; e refăcută în 1623 de Necula Vistierul, și închinată la Meteore; o refacere din 1836 i-a schimbat caracterul. De Seminarul din Buzău se ocupă d. Dimitrie G. Ionescu (se știe în ce hal era supt Vodă-Știrbei). Despre „Buchetul“ lui I. D. Petrescu am vorbit în *Mem. Ac. Rom.* Între profesori, și marele pictor Andreescu (p. 203). Știri noi, de la diaconul Șt. Lupșa, despre episcopul bihorean Meletie Kovacs (autorul îl crede nu Român macedonean, ci Grec, dar aceasta nu se potrivește cu numele). Ar trebui mai multă îngrijire la resumatele franceze.

O bibliografie critică a lucrărilor privitoare la teatrul românesc, în Ion-Horia Rădulescu, *Contribuțiuni la istoria teatrului din Muntenia (1843-1853)*, București 1935 (editura Institutului de istorie literară și folclor). Istoria primei faze a acestui teatru e reconstituită cu cea mai mare îngrijire, întrebându-se și ziarele și elemente de arhivă. Nu lipsește legătura cu teatrul de aiurea și din alte timpuri. Prețioase știrile privitoare la teatrele din provincie.

Dd. J. S. Kvapil și Dum. Crinjata dau pentru Institutul Cehoslovaco-Român din Praga un bun resumat de „Literatură cehoslovacă contemporană“ (Praga 1937). Se notează și legăturile cu Romîni (călătoria la București, în 1869, a lui Neruda, viața în Bucovina a tatălui poetului Cech, mort la Stupca). Scurtă bibliografie. Tablă.

În *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien*, LXVII (1937), dd. D. Berciu și E. Beringer caută a găsi elemente germanice în săpăturile din Oltenia.

În *Țara Bîrsei*, Maiu-Iunie, d. Victor Marian, despre Aritmetica lui Gheorghe Șincai.

D. Milan P. Șesan prezintă încercările de unire, în secolul al XVI-lea, ale protestanților cu ortodocșii (*Václav Budovec și încercările de Unire ale protestanților cu Biserica ortodoxă din Constantinople*, Cernăuți 1937).

De același, *Teod. Koriatovici în Rusia subcarpatică* (să-i zicem : Maramurăș), *ctitor al mănăstirii S. Nicolai din Munkacs* (să-i zicem : Muncaciu) la 1360? (bogată bibliografie slavă).

*

D. Sauciuc-Săveanu cercetează inscripția, găsită la Mangalia, a lui Titus Vitranus Pollio, legatul *pro praetore* al Impăratului (*Titus Vitranus Pollio și orașul Callatis*, Cernăuți 1936).

*

Interesante sugestii și ipoteze în studiul d-lui Aurelian Sacerdoțeanu, *Romîni și Barbari în secolul al IX-lea – un început de diferențiere*, București 1937.

*

În *Palatul Regal, cum a fost în trecut de la Nicolae Grămăticul la boierul Dinicu Golescu*, București 1930 (din *Arhivele Bucureștilor*, no. 3), d. Emil Virtosu publică interesante documente. Grămăticul trăia pe la jumătatea secolului al XVIII-lea. Știri despre Dinicu Golescu. Ilustrații inedite. Multe documente.

*

D. D. M. Pippidi dă o nouă interpretare a relațiilor dintre Tiberiu și Tacit, în tesa sa de la București, *Tacite et Tibère, une contribution à l'étude du portrait dans l'historiographie latine* (București 1936).

*

Note ale d-lui Radu Vulpe despre preistoria moldovenească în *Europa septentrionalis antiqua*, XI.

*

D. Milan P. Șesan se ocupă, în *Junimea literară*, XXV, de „numele proprii în limba cehă veche”. Același dă, la Cernăuți, 1936, un studiu despre „Drepturi judiciare și privilegii materiale ale chiriarhilor din părțile romine în secolul al XVIII-lea” (notiță după izvoare tipărite).

*

În *La Nouvelle Revue de Hongrie*, Maiu 1937, d. Alexandru Solymossy caută influențe vechi păgine în poveștile ungurești, și d-na Gertrude Palotay inspirații turcești în broderie.

*

Intr'un nou volum din „Peuples et civilisations“, colecția d-lor Halphen și Sagnac, d. P. Muret prezintă o parte din secolul al XVIII-lea, supt titlul *La prépondérance anglaise, 1715-1763*. E o cantitate enormă de fapte, fără arătarea izvoarelor și de o veridicitate aproximativă. Firul conducător lipsește cu totul. Frumoase capitolele culturale ale d-lui Sagnac.

În *Revista de pedagogie*, VII, 2, d-na Oltea Cudaibu-Slușanschi cercetează opera marelui mitropolit Silivestru Morariu în domeniul școlar. Părintele S. Reli despre „crucea“ la Romini (în special cea venerabilă, de la mănăstirea Putna).

Mult mai umane decit memoriile lui Titu Maiorescu sînt scrisorile, în adevăr pline de naturaleță și de afecțiune, ale lui către sora, Emilia, măritată Humpel, pe care le publică d. I. E. Torouțiu, în *Făt-Frumos*, XII, 1-4. Se vede că Vodă-Știrbei a susținut pe școlarul de la Theresianum și de la Berlin și Statul pe studentul la Paris, p. 10. De relevant: „Prietenii, ce sînt altceva decit ceaiuri intime și discuții literare?“ Carp, Pogor îi par „mai curînd molii decit capabili“ (1871). La 1876, prigonit, se gîndia să plece în lume (p. 17). Poesii ale lui „din cinci în cinci ani“ (*ibid.*). Oribilă descriere a operației soției, Clara, la care asistă; pp. 20-2. Multe știri despre Eminescu bolnav. Și iar trista afacere a divorțului, În note se dă scrisoarea din 1857 către Cipariu, din însărcinarea profesorului Zhismann, pentru lucruri relative la unirea Orientului cu Roma, după publicația apărută la noi a Patriarhului Nectarie. La note, p. 56, nu Teodor, ci Dimitrie, Rosetti, a fost tatăl d-nei Ana Maiorescu.

D. Petru Iroaie semnalează ce aduc nou corespondențele publicate de I. Torouțiu pentru a se înțelege drept unele momente din viața lui Eminescu.

De d. Filimon Taniac despre elegiile lui Goethe în românește (critica versiunilor d-lui I. Sin-Giorgiu).

În *Süd-ostdeutsche Forschungen*, II, 1937, d. Coriolan Petranu tratează despre „conceptul și cercetarea artei naționale“. Interesante considerații generale. La urmă, o polemică împotriva concepției unghurești a artei.

În *Sirbii în Lescovița*, părintele Traian Constantin (Caransebeș 1937) urmărește slavizarea unui vechiu centru sîrbesc al Romînilor din *Banatul românesc*. Interesante nume de familie: și Pascotă. Decisivă mărturia cărților bisericești. Vecinătatea tirgului sîrbesc ajută înstrăinarea. Politica de partid servește pe străini.

*

D-ra Victoria Ghiacoiu dă, în „clasicii romîni comentați“, o nouă ediție din *Păcatele tinerețelor* a lui C. Negruzzi. Prefața, sprijinită pe cercetări amănunțite, cuprinde și multe elemente de noutate. Astfel la discuția datei de naștere (la pagina 10, n'am spus că *toată* condica e scrisă de C. Negruzzi). De sigur că toate socotelile genealogice privitoare la familie — una vorbește de Radu Negru! — sînt false. Foarte frumoasă și ca alcătuire și ca formă grafică scrisoarea din 1822 a lui Dinu Negruși către frațele Manolachi (forma Dinu trimete la Munteni și e în legătură cu tradiția putneană). Am dori știri despre mama scriitorului. La 1826 Costachi e făcut Căminar, și unchiul se teme ca nepotul să nu se îngimfe (p. 25). În scrisoarea de la pagina 32 „lipsitisto adio“ e, cu grecește: εἰς τὸ adio“. La 1847 Costachi e însărcinat, cu Petru Asachi, să cerceteze cărțile de școală (pp. 16-7). În 1856 are censura presei, cu Gheorghe Asachi (p. 75).

Foarte îngrijită bibliografia.

Ineditele, în mare parte traduceri, de care se vorbește pe paginile 147-9, ar trebui neîntîrziat tipărite. Notele sînt extrem de bogate. Dar nu totdeauna e bine redat sensul cuvintelor. Așa la *soitar*, la *toporași* (cari sînt *pansele*, nu „micșunele“). La pagina 228, Negruși nu e Negruță (cf. năltuș). Ar fi mai admisibilă și, după tipul fisic, o origine armenească (șigănească, în orice cas, nu). *Cinovnic* e orice membru al cinurilor.

Avem și, în note, ordinul pentru „depărtarea din capitalie la moșita dumisale fără a avè voe de a se infățișa în capitalie“, din cauza unora „alcătuirii pricinuitoare“ (greșit în original: „privitoare“) „de scandal și jignire asupra celor vrednici de cè mai înaltă considerație“ (13 Novembre 1844). Avem și contractul admirabilei *Foi sătești*, pp. 528-9.

La p. 55, „mîndir“ nu e „șaltea“, și „mîndirgiul“ nu face „plăpumi“; a *cotigi* înseamnă a merge în lături; a *burzului* e a agita. *Ccauș* nu e curier, ci dregător turc în misiune; a *horopsi*

e a prizoni; se zice *chelbe*, nu *chelbă*; *capugi* e portar; *a buiur-disi* e: a face raport.

„D-na I.“, revoluționara de la p. 518, e d-na Ipătescu, din București.

Citeva adause documentare.

În studiul d-lui Miliucov despre Pușchin (*Le Monde Slave*, Iunie 1937), pp. 463-5, e vorba, la 1831, de o frumoasă d-ră A. O. Roset de la Curtea Țarului, logodită cu un Smîrnov. Ea e legată de Pletnșev, Jucovșchi și Pușchin. „La Curte și în toată societatea ea ocupa un loc excepțional. „Nicolae stima mult și căuta conversația ei“; era interpreta, une ori chiar îndrăzneța apărătoare a celor mai bune aspirații ale societății rusești. „Ea denunță apoi lui Acsacov viața fără frâu a mediului pe care-l domina ea. Pușchin avea pentru dinsa atenții care jigniau pe nevastă-sa. D-na Smîrnov ducea Împăratului posesiile lui Pușchin care plictisiau pe nevasta lui.“

A apărut al treilea volum, purtând titlul de „The liberal experiment“ din „A history of Europe“ a d-lui H. A. L. Fisher, Londra 1935.

În *Buletinul Institutului de filologie română* „Alexandru Philopide“, III (1936), d. Gh. I. Năstase prezintă știrile din Bandini despre Ungurii din Moldova. La etimologia pentru Podul Iloaii (p. 176), de fapt Leloaii, pentru care se propune originea din Ile, a se compara Loloiu din cronică de la Bistrița pentru același localitate.

În *Arhivele Basarabiei*, VIII, 4, documente privitoare la Biserica catolică din Moldova supt ocupația rusească de la începutul secolului al XIX-lea. Un plan de institut ieșean la 1811, cu un anume Hoppe; și o plingere a unui Maurojean, neplătit de boțierul Arghirie Cuza. O încercare geografică despre țigurile din Moldova de d. Alexandru Th. Obreja (cu documentul Drăcșanilor).

D. Milan P. Șesan publică un interesant studiu de actualitate, *Biserica ortodoxă rusă de după războiu, volumul I, Biserica rusă pe teritoriul U. R. S. S.*, Cernăuți 1937.

În *Anuarul Liceului Național din Iași*, 1935-6 (Iași 1937), meritosul cercetător care e d. Mihai Costăchescu publică un document din 29 Ianuar 1522 de la Ștefan-cel-Tinăr, prin care, acordând o întărire mitropolitului Teoctist al II-lea, pentru o moșie, se menționează poiana, „la drumul Băii, ce merge de la Baia către Neamț“, „pină în hotarul Tirziilor“, care a fost luată de Ștefan-cel-Mare „din hotarul Orăștilor, pentru moartea unui episcop latin ce a fost ucis în această poiană“.

Se dă biografia mitropolitului. Se amintește că Rădu Rosetti arătase, în *Mem. Ac. Rom.*, seria a 2-a, XXVII, p. 315, că episcopul catolic Toma Bacsa din Seghedin a fost ucis la Orlești.

*

În bocetele din Țara-Oașului, date de d. C. Brăilofu, în revista *Grai și suflet*, VII, se întâlnesc căsuri de rotacism, ca în *irimă*, *irimucă*, dar și *inimă*; găsim și *nimeri*. D. Ov. Densusianu dă etimologiile cuvintelor pentru „locuinți primitive“. Pentru Românii din Bulgaria, *păna la Vrața*, p. 232. Observații despre Aromini, p. 304 și urm. (de d. P. Gherman; se citează cartea lui Chrysochoos, *Βλάχοι και Κουτζέβλαχοι*, Atena 1909).

*

O cercetare amănunțită a curioasei monede găsită la Cetatea-Albă, în Paul Nicorescu, *Monede moldovenești bătute la Cetatea-Albă*, Iași 1937.

*

D. Vasile Țepordei dă un studiu pios despre poetul basarabean preotul Alexie Mateevici, Chișinău 1937.

*

Despre munții Sebeșului și ce crede că sint cetăți dace, d. I. Conea, în *Străjerul*, I, 1.

*

Și lucruri nouă, ca informație și concluzii, în frumoasa carte a profesorului I. Lupaș, *Istoria Unirii Românilor* (în colecția „Cartea Satului“, București 1937). Multe ilustrații.

*

În *Acta Iutlandica*, VI, ale Universității din Aarhus (1934), un lung studiu al d-lui Ad. Stender-Petersen asupra „legendei varege ca izvor al vechii cronici rusești“.

*

Volumul II, anul II, din revista armeană *Ani* aduce un material de artă de o mare bogăție.

Un raport frances din 1848 e dat și de d. Vasile Lungu, în *Anuarul Ginăziului Alexandru-cel-Bun (din Iași) pe anii 1923-1936*.

Pentru statistici e folositoare cartea lui Ioso Iacatoche, *La Yougoslavie*, Lyon 1925.

D. R. David dă (Sibiu 1937) o *Istorie a Românilor* pentru școlile germane, în care informația e exactă și imparțială, ilustrația aleasă.

D. Caton Theodorian publică, supț titlul de *Ploești-Craiova*, Craiova 1937, acte privitoare la încercarea revoluționară de la Ploești în 1870, evidențind rolul lui Eugeniu Carada. Se arată ca participanți Costică Pilat, C. Ciocirlan și dr. Sergiu (p. 4). *Era vorba ca mișcarea să plece din șapte orașe*. S'ar părea că și Gheorghe Chișu, Stoilă și Pera Opran, autorul studiului frances despre chestia rurală, erau în complot (p. 6). Unele legături cu Rosetti și amicii lui, p. 7. Rolul lui Candiano-Popescu ar fi fost al unui simplu șef de sector, care, grăbindu-se, a stricat întreg planul.

În *Cronica numismatică și arheologică*, XII, n-le 106-7, se descrie moneda polonă pe care Ștefan-Vodă cel Tânăr, fiul lui Bogdan, a pus să se adauge titlul său în cirilice (comunicație a d-lui Gebauer). Note, de d. C. Moisi, despre colecțiile generalului Mavros. Descrierea citorva geme din valea Dunării.

În *Viața și opera lui Vintilă I. C. Brătianu, văzute de prietenii și colaboratorii săi* (București 1936; „Așezământul Cultural Ion C. Brătianu, XXXII) se vor găsi, supț iscălituri diferite, și adevărate studii de istorie economică, vrednice de toată luarea aminte. Unele privesc epoca Marelui Războiu. Mai însemnate contribuții dau dd. G. D. Creangă și Constant Georgescu.

În *Buletinul Museului județului Vlașca „Teohari Antonescu”* II, d. D. Berciu prezintă rezultatul săpăturilor sale în comuna Petru Rareș (tip „Gumelnița”; interesantă ceramică).

*

În *Țara de mîine*, III, 7-8, d. T. Mihălescu are cîteva pagini despre mișcarea socială ardeleană din 1437.

*

În *l'Universo* din Florența, XVIII, 4-5, un studiu despre trans-humanța în Apenini, regiunea Umbriei și Marcelor. Cu amintiri antice se arată măsurile din epoca modernă (secolul al XVII-lea) cu privire la păstori. Ele au mai mult un caracter fiscal. Stagiunea de iarnă ține din Septembrie-Octombrie până în Iunie (ziua de Sf. Ioan). *Il vergaro*, șeful „masseriet”, e ca baciul nostru.

*

Prețioase elemente de statistică în broșura d-lui Nic N. Munteanu, *Aspecte și direcții în neamul românesc, de la primele începuturi până azi*, București 1937. Autorul nu cunoaște studiul asupra societății românești în povestitori, apărut în *Revue historique du Sud-Est européen* (și separat).

*

În *Forschungen und Fortschritte* 1937, d. Friedrich Morton dă considerații despre Hallstatt și d. Rudolf Grahmann despre culturile paleoliticului în Germania (*Klingen-Kultur*).

*

În *Briefe von Theodor Billroth*, Hanovra-Lipsca, 1910, în două locuri, p. 362, e vorba de puternica impresie ce i-a produs-o, în 1885 și 1888, vestitului chirurg jocul marii tragediene romince din Viena, d-ra Agata Birsescu, din fericire încă în viață și profesoară la Conservatorul din Iași.

*

În *Ararat*, XIII, no. 148, d. V. Ciomac dă acte privitoare la școlile armenesti din Botoșani.

*

În *Revista Fundațiilor Regale*, IV, 8, d. Al. Ciorănescu vede în piesa de dincolo de munți *Occisio Gregorii Vodae* o glumă studențească.

*

Cercetările adâncite ale domnului P. S. Leicht despre „Corporațiile profesionale în Italia pentru epoca antică se dau în „Rendiconti“ ale Academiei italiene dei Lincei.

Tot acolo d. G. Gabrieli se ocupă de legăturile cu China pe care le-a avut Academia din care face parte. D. R. Cessi despre *bonifica* venețiană în secolul al XVI-lea și partea pe care a avut-o în această operă economică Alvise Cornaro. Despre Leopardi în studiul d-lui G. Ferretti : „apologia di Aspasia“.

*

D. Dimitrie Xen. Urzică se ocupă de „Bătălia din Dumbrava de la Lipiņ“ (Iasi 1937). Autorul este profesor la Gimnaziul din Lipnic; după al cărui nume credem că ar trebui să se numească și bătălia. Ilustrațiile sînt foarte interesante, cuprinzînd și unele descoperiri arheologice, dar poate că în întrebuiņțarea bibliografiei autorul ar fi trebuit să facă o alegere între adevăratele cărți de știință și acelea care nu sînt așa.

*

D. Teofil Sauciuț-Săveanu publică un mic studiu despre un vas cu figuri de negru, găsit la Constanța (Cernăuți 1936) „*Ein Tongefäss in Negerkopfform aus Constanța*“.

*

D-na Olga N. Greceanu descrie, cu frumoase reproduceri de arhitectură și pictură, „Cula din Măldărești“ (București 1937).

*

Comunicația de la Academia Romîna a d-lui Gh. Tașcă despre „Cum a evaluat claca de la începuturile ei și până astăzi“, se dă și în revista *Conferența*, numărul de la 1-îu-16 Maiu 1957, împreună cu frumosul discurs de intrare la Academia Romîna al pictorului D. Petrașcu, „Evoluția picturii românești“ și cu interesante pagini ale d-lui Gr. Gafencu.

*

D. N. I. Herescu tipărește, supț titlul *Pentru clasicism, fapte, idei, oameni, 1926-1936*, un număr de cercetări care caută să in-vedereze valoarea clasicismului la noi.

Autorului i se pare că elementele din care se alcătuieste literatura românească, n'au fost niciodată în așa fel echilibrate, încit să se poată zice că am avut și noi o perioadă clasică. Discută părerea d-lui Bezdechi despre traduceri. Nu lipsește un capitol: *Goethe și clasicismul*. Unele părți sint prețioase pentru o problemă actuală, autorul ridicindu-se împotriva „valului de misticism care amenință să pătrundă în literatură, în filosofie, în publicistică, la Universitate și aiurea“.

Cităm: „calm, senin, idilic, sufletul românesc nu este, așa dar, mistic în manifestările sale, cum nu putea fi nici în cealaltă formă de manifestare a spiritului, care este literatura... Toate culmile literaturii românești se asemănă între ele tocmai prin absența atmosferei mistice“.

Este curios că lângă Creangă și Alecsandri, înainte de Caragiale, Coșbuc și Duiliu Zamfirescu, se găsește Calistrat Hogaș.

Vorbind despre Pîrvan, căruia îi consacră un studiu deosebit, d. Herescu îl vede numai clasic, pe când o mare parte din misticismul actual își are izvorul tocmai în partea de misticism exagerat al lui Pîrvan.

Citeva pagini mișcătoare intru amintirea lui Cesar Papacostea.

*

În publicațiile pentru Expoziția de la Paris dd. G. Ionescu-Sisești și N. Cornășeanu publică un întins studiu de statistică: *La réforme agraire en Roumanie et ses conséquences* (București 1937).

În cartea destinată aceluiași scop d. Romulus Seișanu, *La Roumanie pays latin* (București 1937), se va găsi, pe lângă o parte de istorie la îndemina unui cetitor străin, multe mărturii din străinătate privitoare la unele probleme românești.

D-lui I. Nistor i-a revenit presintarea situației de astăzi a Basarabiei și Bucovinei, cu lămuriri relative la felul cum aceste țări românești au reintrat în viața politică generală a neamului (*Le Bessarabie et la Bucovine*, București 1937). Ilustrația, foarte bine executată, este aleasă cu deosebită îngrijire.

N. Iorga.

NOTIȚE

Cum se oglindește Istoria Rominilor in *Viläg Lexikon* din Budapesta, 1927:

Statul cel mai mare al Europei de Sud-Est. Teritoriul 305.000 km. pătrați. Numărul locuitorilor : 16.800.000. Hotarele la Răsărit : Nistrul și Marea Neagră, la Sud : Dunărea. Celelalte hotare sunt măiestrite. In mijlocul țării se întinde șirul Carpaților de Răsărit și Miazăzi, iar in partea dintre Dunăre și Marea Neagră se întind colinele mărunte ale Dobrogeii. România abundează in bogății naturale. Producția de petrol este prima din Europa. Cărbunele și fierul din Ardeal sînt suficiente pentru alimentarea întregii țări. Din pădurile Carpaților se exploatează combustibil și cherestea, cu care se face mare export. Solul văilor și șesurilor este foarte fertil.

„După prăbușirea Rusiei și fărîmîțarea Ungariei, România a devenit prima țară exportatoare de cereale din Europa. Contingentul viticol in vechiul regat este slab, in schimb in Ardeal și Banat este foarte bun. Comerțul, industria și comunicația încă nedezvoltate. Din populația României 1.400.000 Maghiari, 725.000 Germani, 527.000 Ruteni. In ceea ce privește economia și cultura pămîntului, acestea sînt mediocre ; le întrece pe acestea economia și cultura minorităților (Maghiarilor, Germanilor, Sașilor, Evreilor și Grecilor). Capitala României este Bucureștii, cu 345.000 (!) locuitori. Porturi lângă Dunăre : Galații și Brăila ; la gurile Dunării : Sulina, iar pe țărmurile Mării Negre : Constanța.

România este regat constituțional (art. de lege XXVIII, din Martie 1923) ; are două Camere și vot universal electoral secret ; femeile încă au drept de vot.

Istoria : Pe timpul nașterii Mîntuitorului in Ardeal trăiau Dacii. Împăratul Traian a cucerit pe Daci, și acest pămînt la 106 după Hristos a devenit colonie romană. Din coloniile romane și băștinași daci s'a dezvoltat poporul românesc. Începînd cu secolul al III-lea, Dacia este invadată de Vandali, Goți, Huni și Slavi, din această pricină Dacia sărăcește, fruntașii o părăsesc, fugînd in alte părți, iar țărani se refugiază prin munți. Valul slav al invasiilor popoarelor lasă și sapă urme adînci in dezvoltarea de limbă și rasă a Rominilor. In jumătatea a doua a veacului XIII-lea Basarab-Vodă unește toate voevodatele muntene într'unul, și tot atunci Bogdan-Vodă unește voevodatele din Moldova, care apoi

în curs de veacuri trăiesc astfel despărțite, ba se și războiesc între ele, pînă ce în fine ambele sînt subjugate de Turci. Voevozii romîni mai însemnați sînt: În Moldova, Ștefan-cel-Mare (1457-1504) — și Mihai Viteazul (1593-1601). În locul prinților naționali. începînd cu secolul al XVIII-lea, Poarta numește numai Greci din Constantinopol. Renașterea națională și culturală a pornit din inițiativa Romînilor din Ardeal, trecuți la religia greco-catolică, Preoții acestora studiau la Viena și Roma, unde în scurt timp au început să cunoască originea și trecutul neamului lor, urmași al lui Traian, și au pus baza unei puternice mișcări naționale. La începutul secolului al XIX-lea Romîni din regat, de supt domnirea mișească a domnitorilor greci, s'au răscolat: urmarea acestor răscoale a fost că Turcii au fost constrinși să pună în fruntea ambelor principate domnitori romîni. În urma războiului ruso-turc, ambele principate românești: Moldova și Muntenia au ajuns supt dominație rusească (1819), în detrimentul țărănimii. Această dominație rusească a făcut să crească mult influența boierilor (marilor proprietari). Această situație durează pînă la 1848. Revoluția din 1848 în Muntenia și Moldova a fost îndreptată contra Rușilor, iar în Ardeal contra Maghiarilor. Toate aceste revoluții au sfîrșit însă cu eșecul Romînilor. Numai pacea de la Paris, încheiată după sfîrșitului războiului cu Crimeia, a salvat principatele românești de supt influența și dominația Rusiei. În 1859, adevă în anul următor conferinții de la Paris (1858), a fost ales ca domnitor pentru ambele principate Alexandru Cuza. Cuza abdică în 1866, iar locul lui îl ocupă Carol de Hohenzollern.

În noul războiu ruso-turc din 1877 Carol de Hohenzollern luptă de partea Rușilor și lângă Plevna nimicește armata turcească. Congresul de la Berlin din 1878 recunoaște independența Principatelor românești. Carol de Hohenzollern este încoronat rege al României (1881), cu numele de Carol I, care apoi domnește pînă la moartea sa, întimplată la 27 Septembrie 1914. Urmașul lui, regele Ferdinand I, care domnește încă și astăzi, ia parte la războiul mondial de partea Antantei (1916-1918). În urma războiului mondial toate teritoriile locuite de Romîni s'au unit într'un Regat: România. În noile sale împrejurări România are să se lupte cu mari greutăți. Neavînd o clasă mijlocie (burghesime) puternică, administrația țării crescută dinir'odată mare este foarte dificilă și greoaie; îngreuiază mult această situație: cultura și

tradiția de multe feluri a noilor teritorii, precum și considerabilul număr al minoritarilor.

De la Unire și pînă acum s'au perindat trei guverne: Vaida, Averescu și Ionel Brătianu. În Martie 1926 Brătianu se retrage; urmașul lui este din nou mareșalul Averescu. La 1 Ianuarie 1926 Moștenitorul de tron abdică și în locul lui devine Moștenitor fiul acestuia, Voevodul Mihai.

Săcui (*Székelyek*) sînt aceea ramură a maghiarimi, care locuiește în Săcuime (Pămîntul Săcuilor, Szekelföld). În această Săcuime, despărțită de restul țării prin hotare naturale bine determinate (*sic*), populația săcuiască și-a păstrat însușirile particulare-populare; soarta ei istorică e în totdeauna mult deosebită și izolată de maghiarimii. În ceea ce privește originea ei și raportul față de maghiarime, și astăzi sînt numai presupuneri și nimic exact.

Conform tradiției, Săcuii sînt rămășițele acelor Huni cari, supt conducerea feciorului de craiu Csaba, după lupta de la Krimhild, au pornit în spre Răsărit, o parte dintre ei s'au oprit pe cimpia Ciglei (*Csiglevölgy*) și s'au așezat aici. În ce privește pe Săcui, Anonymus publică o variantă din multele tradiții. Asămănările etnografice, lingvistice și de istorie juridică, după comentariile lui Iuliu Sebestyén, ne lasă să concludem că Săcuii formează un trib aparte, care s'a desprins din legătura Cazarilor turci (în care se găsea pe vremuri), și apoi Cazarii, cu o ruptură de Maghiari, formînd tribul cazar și primînd numele de Săcui, s'au așezat pe platurile de astăzi, ca apărători de hotare (un fel de grăniceri) și în această formație au rămas aici ca o naționalitate separată și de sine stătătoare.

Conform istoriei, în decursul campaniilor războinice luau parte activă, formînd avangarda și ariergarda. Vladislav al II-lea, la 1499, li dă un brevet regal, în înțelesul căruia ei sînt datori de acum înainte a păzi în permanență granițele și a apăra țara, pentru care serviciu li conferă privilegiul de nobili. Verböczy, în o parte separată a codului său (*Tripartitum*), se ocupă de dreptul unic și separat săcuiesc, dobîndit în urma privilegiilor conferite de stăpînitori. În înțelesul acestui drept, toți Săcuii sînt nobili și membri ai Casei Magnaților (*primores*). Se împart în mai multe tagme, astfel sînt așa-numiții: călăreți (*lofök*, *primipili*) și pedestrași sau darabanți (*pixidarii*). În dreptul comun, dreptul regal

nu putea preroga dreptului de succesiune săcuiesc (*haereditas siculia*). În cas că Săcuiul muria fără succesori, succesiunea nu trecea, conform dreptului de proprietate maghiar, Statului, ci conform aceluia *haereditatis siculae*, asupra celui mai apropiat vecin al defunctului. Dreptul regal intră în vigoare față de Săcui numai la 1562, când s'a introdus și iobăgia. Tot pînă la 1572 a rămas în vigoare și uniunea de singe (*vérségi szervezet*), conform căreia acum deosebim genuri, în fiecare din ramuri, care purtau demnitățile pe rînd, în ordine cronologică, pe un ciclu cu durata de douăzeci și patru de ani“.

*

Cea mai bună descriere a Athosului e a monahului Teodosie Bonteanu, *Istoria unei călătorii în (sic) Muntele Athos*, Mănăstirea Neamțului 1930. Sînt pagini de adevărată poezie. Și ilustrația e bună. Se vede că acolo, la Athos, erau vre-o 500 de călugări.

•

Am găsit „appelul la Unire“, datat „1857 Iuliu 25“, al lui N. Russo (scris aici „Russò“, cu gîndul la Jean-Jacques Rousseau) al ucenicului lui Eliad, de la care iea și ortografia. Se luptă cu anti-unioniștii (și cu Asachi). Se ridică și împotriva sentimentului de clase ce se caută a se introduce. Pentru chestia țărănească el propune *Banca Rurală* și *Asociația Agricolă*, amintind ce propunea Alexandru Ghica. Promite și o lucrare cu acest subiect. E un frumos îndemn la solidaritatea. Acest N. Rusu ar merita un studiu.

Este și un îndemn către Turci a-și schimba politica față de Principate.

*

Porturi populare femeiești ca la noi, la Rușii Albi, în revista *Slavia*, V¹ (1926) (de d. Dimitrie Zelenin). Se regăsesc și coarnele din regiunea Oltului ardelean, pp. 323-4, 535-56. Și gița hucuo-vineană, tocmai în Gubernia de Cursc, p. 331.

Acolo și o lungă discuție, de filologul bulgar St. Mladenov, a cărții d-lui Th. Capidan, *Raporturile lingvistice slavo-romîne, influența romîndă asupra limbii bulgare* (pp. 146-57).

Despre cele mai vechi tipărituri în bulgărește, A. Seliștev, p. 250 și urm.

*

Interesantă la Dionisie Eclesiarhul, în Papiu Ilarian, *Tesaur*, II, p. 225, forma *a oare*, în loc de *une ori*: „și-i minca, a oare friptură, a oare rasol“. Pentru a *se muia* (carnea supt șeaua Calmucilor): *a se coleși* (*ibid.*).

În Herriot, *La Russie Nouvelle*, Paris [1922], Troțchi declară că a cerut „echipa“ care era misiunea franceză în România pentru a reface o armată Sovietelor (p. 15).

Pentru „Sarhanbeglie“ al tratatului lui Petru Aron cu Sultanul v., în călătoria lui Leslie (*Caesarea legatio quam, mandante Leopoldo I, excellentissimus dd. Walter, S. R. I. comes de Leslie, etc., Viena 1672*) „Saluhambek patuit, potens et fertilis regio atque oppidum solito decentius“; p. 45. De acolo se merge la Adrianopol.

Despre vechiul Iași (cîteva note).

În Rudolf Suțu, *Iașii de altă dată*, II, ediția a 3-a, Iași 1928, se vor găsi portrete rare, folositoare amintiri biografice asupra chipurilor cu care odinioară se împodobia sau în care se caracteriza Iașul din vremea tinereții autorului. E și o cetrie deosebit de plăcută. Fiul fostului profesor de limba franceză la Liceul din Iași e nu numai un ziarist sprinten, dar și un scriitor de talent. Întregul e plin de o simpatică poezie intimă. Brâncoveneasa de la Văratec (p. 5) a fost una din marile figuri ale vechii noastre boierimi. Banditul Codău (p. 10), care mergea să cinte, de Anul Nou, la polițaiul Placa, a fost prins la Botoșani cînd autorul acestei notițe era în clasele d'întăiu ale Liceului de acolo. Henri Cortazzi (p. 15) a fost unul din deputații Divanului de Unire; de la el avem și caricaturile colegilor săi, pe care le-a publicat cîndva *Archiva*; i se atribuie fericita scăpare de datorii prin aceea că și-a sămănat toată moșia dorohoiană cu delicata cultură a rapiței, care i-a reușit. Alexandru Mavrocordat, al cărui portret de tinereță se dă (el e tatăl d-nei Olga Sturdza), a publicat prețioase studii în *Archiva* despre Nicolae Mavrocordat și legăturile lui. Beizadeaua Grigore Sturza a fost în oastea otomană, nu „Niohliș-Pașa“, ci „Muhlis“ (v. p. 25). La pagina 35 e vorba de sigur de aritmetica, nu de „geografia“ lui Hrisant Notara.

În *Mémoires du général-major russe baron de Löwenstern*, (1776-1858), publicat de M.-H. Weil, II, Paris 1903, p. 504, două pagini despre prezența lui în țerile noastre la 1829-31. În Iunie 1831 el se laudă că a scăpat, cu prilejul unui foc, Bucureștii, cari se lăseau să ardă, și a fost pentru aceasta decorat de Împăratul Nicolae. El comanda în Capitala munteană la 1832, când, în Decembre, Chiselev i-a cedat și autoritatea civilă. Supt el servește viitorul Domn Alexandru Ghica. Adauge, după pomenirea rolului de instructori pe care l-au avut Rușii față de „miliția valahă“: „Et tel est l'instinct militaire du peuple valaque qu'un an après la formation de ces milices elles pouvaient entrer en ligne et soutenir la comparaison avec nos meilleures troupes“ (p. 505). El „expediază“ la Constantinopol pentru investitură pe primii Domni ai Regulamentului Organic.

În Friedrich Schmidt-Hennigkes, *Bismarck-Anekdoten*, ed. a 8-a, Stuttgart, f. an, p. 146, se pretinde că regele Carol ar fi cerut în scris părerea lui Bismarck în chestia Dunării. La Berlin Bismarck s'ar fi scusat că „e bolnav“. Silit a răspunde, ar fi făcut-o, cu această insolență: „Man habe, wenn wieweileicht auch keine goldene, so doch eine Brücke geschlagen. Er habe nur die Wahl, entweder mit einiger Unbequemlichkeit über diese Brücke zu Europa hinüberzugehen oder in nicht ganz ungefährlichen Weise den brückenlosen Rückzug zu bewerkstelligen“.

Știri despre bombardarea de către Bulgari a Bitoltei (Monastir), în Rud. Reiss, *Lettres du front macédonno-serbe (1916-1918)*, Geneva 1921. Frumoase ilustrații.

„Venețianisme.“

De unde vine forma *taler* din Moldova, în locul muntenescului *taler*?

Cetesc în poesile lui Maffio Venier, Venețian din secolul al XVI-lea:

Magna in tal pugno ognun
co' fa'l falcon,
Senza o tola o *tageri*.

(Antonio Pilot, *Antologia dela lirica veneziana dal 500 ai nostri giorni*, Veneția 1913, p. 38.)

Tot acolo, între superstiții, aceia cînd „una galina canta da galo“ și menește a rău (p. 88).

A *câta* e în dialectul venețian :

Se intenda de quei primi che *se cata*
 Quela prima matina e che se trova
 In strada a puro caso (p. 90).

Nu e bine a ținea porumbei :

Segno xe bon no quando le civile
 O i colombi xe in casa a farse el nio (p. 92).

Pentru *dandană*, la Giulio Cesare Bona (aceiași epocă) *ibid.*, p. 137 :

Un strepito, un rumor, un *tananaï*.

Și dialectul venețian are rotacismul : *arente* pentru *anente*, *înaînte* al nostru.

Ghidul Joanne din 1867 are, la paginile 929 și următoarele, un mic capitol privitor la țările noastre, în care este vorba de București, „oraș cu totut oriental, care, văzut de la înălțimea Mitropoliei, presintă un aspect plăcut, din cauza grădinilor de care este tăiat“. Se spune că străinii sînt foarte bine primiți. Se critică însă, în ceia ce privește orașul însuși, „un amestec de străzi sucite, strimbe, noroaioase, fără trotuare“. Se semnalează „biblioteca publică avînd manuscrise prețioase“.

După arătarea drumului la Brăila, orașul acestăalt este înfățișat cu laude, dar cu părerea de rău că nu mai e acolo nicio urmă istorică. Mențiunea lingă Galați a ruinelor romane de la Ghertina. Galații este presintat dublu, în partea veche și în partea de creație cu totul nouă.

Nu lipsește o scurtă pomenire a Tecuciului, a Birladului, în care autorul vede „poate capitala unei mici republici comunale“. Apoi o naivă observație : „astăzi splendoarea sa este foarte decăzută, dar tirgurile sînt totuși vestite“.

Peste Vaslui se merge la Iași „oraș regulat construit, de formă aproape ovală“, în care se pomenește „grădina de la Copou, Consulatul Francei, Teatrul, casele familiilor Ghica, Vogoride, Sturza, Sfântul Spiridon, Mitropolia, Trei Ierarii. Ocirmuirea și Museul“.

N. I.

